

Luka Špoljarić
Filozofski fakultet
Zagreb

UDK 091:27-726.2Modrusiensis, N.
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno za tisak: 1. lipnja 2014.

POLITIKA, PATRONAT I INTELEKTUALNA KULTURA
NA UGARSKOM DVORU U PRVIM GODINAMA
VLADAVINE MATIJE KORVINA:
NIKOLA MODRUŠKI I *PETROVA LAĐICA*
(Studija, kritičko izdanje i prijevod)

Prilog donosi novo kritičko izdanje i prijevod *Petrove lađice*, traktata o problemu fizičkog zla hrvatskog renesansnog biskupa Nikole Modruškog (ca. 1425–1480), sastavljenog u mjesecima nakon osmanske invazije Bosanskog kraljevstva 1463. i posvećenog kaločkom nadbiskupu Stjepanu Várdaiju (ca. 1425–1471). Prilog uključuje i studiju koja na osnovi *Petrove lađice* i *Dijaloga o sreći smrtnika*, drugog poznatog djela koje je Nikola sastavio u tom razdoblju, kao i drugih literarnih i rukopisnih izvora analizira njegove veze s dvorom ugarskog kralja Matije Korvina (1458–1490), njegov intelektualni profil, ali i kasniju recepciju njegovih djela na dvoru. Analizom ugarske karijere Nikole Modruškog ova studija tako donosi šire zaključke o društveno-političkoj dinamici i intelektualnoj kulturi dvora u prvim godinama Matijine vladavine.

Ključne riječi: renesansa, humanizam, skolastika, problem zla, rukopisna kultura, Nikola Modruški, Matija Korvin, Stjepan Frankapan, Stjepan Várdai, Ivan Vitez

Nikola Kotoranin, biskup modruški (ca. 1425–1480), jedna je od nezaobilaznih figura hrvatskog srednjovjekovlja. Poznat je kao papinski legat u Bosni u vrijeme pada kraljevstva pod osmansku vlast, kao prvi hrvatski autor koji je tiskao svoje djelo, kao branitelj glagoljice, kao vlasnik bogate privatne knjižnice koja je po njegovoj smrti postala jednom od temeljnih kolekcija novoosnovane apostolske knjižnice, ali i kao autor jedinog suvremenog opisa Vlada Tepeša Drakule (1431–1476), vlaškoga vojvode pretvorenog perom Brama Stokera u najpoznatijeg vampira današnjice. Pored svega, autorom je i brojnih djela, kojih se, što potpuno što djelomice, sačuvalo osam: *Dijalog o sreći smrtnika* (*Dialogus de mortalium foelicitate*, 1462), *Petrova lađica* (*Nauicula Petri*, 1463), *O utjesi* (*De consolatione*, 1465/1466), *O naslovima i autorima psalama* (*De titulis et auctoribus psalmorum*, vjerojatno oko 1470), *O poniznosti* (*De humilitate*, 1470), *O ratovima Gota* (*De bellis Gothorum*, 1472), *Govor*

održan na pogrebu Petra kardinala sv. Siksta (*Oratio in funere Petri Cardinalis S. Sixti habita*, 1474) i *Obrana crkvene slobode* (*Defensio ecclesiasticae libertatis*, 1480); a preveo je i Izokratove govore Nikoklu i Demoniku (vjerojatno oko 1476/77). Ako navedeno uzmemo u obzir, gotovo paradoksalno zvuči činjenica kako je istovremeno riječ o jednom od najslabije istraženih intelektualaca hrvatskog srednjovjekovlja, čija je karijera, iako temom raznih studija, dosad uvelike bila neosvijetljena,¹ te čiji je literarni opus većim dijelom i dalje nepreveden i dostupan isključivo u rukopisnom obliku.²

Ovaj prilog predstavlja korak prema rektifikaciji takva stanja. Posvećen je *Petrovoj lađici*, posljednje otkrivenom Nikolinu djelu, te jedinom čiji je rukopis, *codex unicus* štoviše, pohranjen u nekoj od hrvatskih znanstvenih institucija. Djelo, naime, nalazimo u sklopu renesansnog kodeksa koji se čuva u rukopisnoj zbirci Arhiva HAZU, pod signaturom II.b.3, a koji je prije bio dijelom knjižnice Ivana Kukuljevića Sakcinskog (usp. Sl. 1 za sadržaj rukopisa koji je Kukuljević dopisao na predlistu).³

¹ Temeljito preispitivanje života i karijere Nikole Modruškog, koje donosi i nove datacije biskupovih djela, tema je moje disertacije, »Nicholas of Modruš«, 'The Glory of Illyria': Humanist Patriotism and Self-Fashioning in Renaissance Rome'', Central European University 2013, koju trenutno pripremam za objavljivanje. U međuvremenu o Modruškome usp. Giovanni Mercati, »Notizie varie sopra Niccolò Modrussense«, u *Opere minori*, sv. 4, Vatikan 1937, 205–267; Miroslav Kurelac, »Nikola Modruški /1427–1480/ Životni put i djelo«, u *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, ur. Mile Bogović, Zagreb 1988, 123–142; te Luka Špoljarić, »Ex libris Nicolai Episcopi Modrussiensis: Knjižnica Nikole Modruškog«, *Colloquia Maruliana* 21 (2012): 25–68. Zahvaljujem profesorima Nielsu Gaulu, Jamesu Hankinsu i Nevenu Jovanoviću na sugestijama koje su pridonijele kvaliteti ovog rada.

² Pored dvaju izdanja *Petrove lađice*, o kojima vidi niže u tekstu, dosad su priredena i dva izdanja *Dijaloga o sreći smrtnika*: usp. Serafin Hrkać, prir., »Nicolai Modrussiensis De mortalium felicitate dialogus«, *Dobri pastir* 25 (1975): 141–200; i pouzdanije: Fernando Lepori, prir., »Ragione naturale e rivelazione in una disputa alla Scuola di Rialto: Il 'De mortalium foelicitate' di Nicolò Modrussense«, *Medioevo: Rivista di storia della filosofia medievale* 13 (1987): 223–296. Izdanje Nikolina traktata *O utjesi* priredio je Neven Jovanović, prir., »Nicolai Modrussiensis de consolatione liber«, u *Hrvatska književna baština*, sv. 1, ur. Dunja Fališevac, Josip Lisac i Darko Novaković, Zagreb 2002, 55–251. Jovanović je u sklopu projekta *CroALa* (*Croatiae Auctores Latini*) priredio i elektroničko izdanje Nikolina govora na sprovodu Petra Riarija: <http://www.ffzg.unizg.hr/klaflil/croala/> (posljednji pristup: 31. kolovoza 2013.). Za prijevod *Dijaloga* vidi Serafin Hrkać, »Nikola Modruški, O sreći smrtnika«, *Nova et vetera* 35 (1985): 43–69. Trenutno pripremam izdanja i prijevode *O ratovima Gota*, *O poniznosti*, *Obrane crkvene slobode*, te izdanje Nikolinih prijevoda Izokratovih govora.

³ U popisu djela što se nalaze u rukopisima Kukuljevićeve knjižnice spominje se pismo Modruškog Stjepanu Várdajju te prijevod Pseudo-Demostenova govora iz pera »Ivana Viteza, pečujskog biskupa«, pri čemu se dakako ne radi o Ivanu Vitezu već o Janu Panoniju. Štoviše, iako se spominje kako je prvi dio šesnaesto-, a potonji petnaestostoljetnog rukopisa, ne može biti nikakve sumnje kako su posrijedi djela istoga rukopisa različito opisanog u dva navrata.

Prvi je hrvatskoj znanosti na nj svratio pozornost Miroslav Kurelac 1988. godine, koji je djelu na osnovi incipita i nadjenao današnje ime.⁴ Premda je Kurelac pritom najavio i skoro izdanje, tekst je tek desetljeće potom prvo transkribirala Tamara Veličan, da bi ga nedugo zatim objavio i Serafin Hrkać.⁵ Nažalost, dok potonje izdanje ne uključuje niti posvetu djela – bez koje uopće ne bi bilo niti moguće utvrditi kako se radi o djelu Nikole Modruškog – oba su priređivača previdjela pisarevu zabunu u ispisivanju folija, što je dovelo do toga da i prijepis Tamare Veličan i Hrkaćevo izdanje umjesto kraja *Petrove lađice* donose ustvari kraj govora firentinskog humanista Leonarda Brunija pred papom Martinom V. (1417–1431), djela koje slijedi u rukopisu. Takav previd, pored brojnih grešaka u transkripciji teksta što ih susrećemo u oba izdanja, otklanja svaku sumnju u opravdanost novog priređivanja teksta.⁶ Ovaj prilog,

Usp. *Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu*, Zagreb 1867, 14, gdje se u dijelu »Govori, javna predavanja, poslanice slavnih Jugoslavena itd. Br. 37.« navode pod brojem 6 *Nicolai Eppli. Modrusiensis. Litterae ad Archiepiscopum Colocensem. Cod. s. XVI. 4*, te pod brojem 10 *Vitez Joannis Episcopi Quinqueelesiensis. Oratio Demosthenis graeca latine facta. 1460. Cod. saec. XV. 4*.

- ⁴ Kurelac, »Nikola Modruški«, 141. U sânome rukopisu naslov ne susrećemo, a čini se vjerojatnim kako mu ga Modruški nije niti nadjenao, barem ne u današnjem smislu tog pojma. Na takav zaključak upućuju i dva rukopisa njegova djela *O naslovima i autorima psalama* (BAV Vat. lat. 995 i BAV Urb. lat. 586), koje je poput *Petrove lađice* kraći traktat pisan u obliku poslanice. Iako su posrijedi ukrašeni primjerci nastali 1478. godine – jedan za vlastitu knjižnicu, a drugi za onu Federica da Montefeltro vojvode Urbina – te ktome i primjerci ispisani pod Nikolinim nadzorom, oni također ne sadrže naslov djela. Ustvari, stranični postav početne stranice u oba rukopisa upućuje na to da je ulogu naslova igrala *salutatio*, odnosno pozdravna formula koja je uključivala i imena adresata i autora. Isti je slučaj i s *Petrovom lađicom*. U sadržaju, koji je na naknadno uvezenom predlistu AHAZU MS II.b.3. ispisao Ivan Kukuljević Sakcinski, susrećemo naslov *O moći rimske crkve (De potestate ecclesiae Romanae; usp. Sl. 1)*, no posrijedi je ipak njegova vlastita konjektura.
- ⁵ Tamara Veličan, »Navicula Petri – rukopis Nikole Modruškog (uvodna studija i transkripcija latinskog teksta)«, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 1999; Serafin Hrkać, prir., »Nicolai Modrusiensis Navicula Petri«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 63-64 (2006): 221–237.
- ⁶ Za ilustraciju neka posluži tek pregršt grešaka koji izravno utječu na smisao teksta. Hrkać tako bilježi: *de Epicuro* umjesto *et Epicuro* (paragraf 3 izdanja u prilogu), *affinat* umjesto *effluat* (5), *completi...* umjesto *completuris* (5), *apti* umjesto *apostoli* (6), *quem* umjesto *quoniam* (6), *turba* umjesto *substantia* (8), *uirgine* umjesto *uiragine* (8), *plurimis* umjesto *plumis* (9), *esca* umjesto *aestu* (9), *seuicta* umjesto *stricta* (9), *dominus* umjesto *ueritus* (10), *dehabas* umjesto *detrahas* (11), *contibia* umjesto *connubia* (12), *cuncta ... agere* umjesto *cuncta ex sententia agere* (15), *deprecatos* umjesto *deputatos* (16), *fonte* umjesto *sonte* (17), *potentia neo* umjesto *praesentaneo* (18), *reconatorum* umjesto *regeneratorum* (19), *discetur* umjesto *disseritur* (19), *quot* umjesto *contra* (21), *exposiciam* umjesto *expositionem* (21). Prijepis Tamare Veličan pored dijelova obilježenih s *cruces desperationis* sadrži i par grešaka: *quidque*

stoga, donosi novo kritičko izdanje popraćeno usporednim hrvatskim prijevodom i aparatom izvora.

Kao djelo nastalo u ljetnim mjesecima 1463. i posvećeno te jeseni kaločkom nadbiskupu Stjepanu Várdaiju (ca. 1425–1471), *Petrova lađica* predstavlja dragocjeno svjedočanstvo o Nikolinim vezama s ugarskom crkveno-političkom elitom. Dvor Matije Korvina (1458–1490) danas uživa reputaciju kao »renesansni« prvenstveno zbog njegova razvoja nakon kraljeve ženidbe s napolitanskom princezom Beatricom 1476. godine, kada dolazi do formiranja velebne kraljevske knjižnice i dolaska brojnih talijanskih humanista, poput Antonija Bonfinija, Francesca Bandinija ili Bartolomea Fonzija. Nikolina *Petrova lađica*, zajedno s *Dijalogom o sreći smrtnika*, doprinosi pak osvjetljavanju intelektualnoga i političkog života ugarskog dvora tijekom prvih godina kraljeve vlasti kad je njime još uvijek dominirala figura varadinskog biskupa Ivana Viteza (ca. 1408–1472), te kad je i knez Stjepan Frankapan (†1481), Nikolin zaštitnik, još uvijek igrao važnu ulogu na državnoj razini. Ta djela su stoga ovdje analizirana kao svjedočanstva biskupova intelektualnog profila, ali i svjedočanstva dinamike odnosa između Budima i Modruša, centra i periferije, što vodi novom pogledu na događaje iz zime 1464, kada Nikola zauvijek napušta kraljevstvo. Naposljetku, kao svojevrsni *postscriptum*, dio rasprave posvećen je i AHAZU MS II.b.3, rukopisu koji svjedoči ne samo o kasnijoj fortuni *Petrove lađice* već i o širim slojevima intelektualne kulture na Matijinu dvoru te njegovoj komunikaciji s renesansnim Dubrovnikom.

POLITIČKI KONTEKST: PRVE GODINE VLADAVINE MATIJE KORVINA I USPON NIKOLE MODRUŠKOG

Na vanjskopolitičkom planu prve godine vladavine Matije Korvina, od stupanja na ugarsko prijestolje 1458. do krunjenja krunom sv. Stjepana u ožujku 1464, obilježene su sukobom s carom Fridrihom III. koji je razriješen u proljeće 1462, te diplomatskim, a na kraju i vojnim, akcijama usmjerenima protiv osmanske ekspanzije koja je padom Srbije 1459, Vlaške 1462. i Bosne 1463. dovela do potpunog urušavanja obrambene tampon-zone na jugu.⁷ Dok je odmah nakon krunidbe 1464.

umjesto *quinque* (4) *completis* umjesto *completuris* (4), † umjesto *substantia* (8), *quidque* umjesto *quinque* (10), *Xoilus*† umjesto *ueritus* (10), *de Has*† umjesto *detrahas* (11), *alii* umjesto *aliquando* (12), *regnatorum* umjesto *regeneratorum* (19). Greške susrećemo i u aparatu izvora Hrkačeva izdanja: Br 16:21 umjesto Br 16:45 (3), 2 Pt 2:21 umjesto 1 Pt 2:21 (10), 1 Kor 9.22–11.22 umjesto 2 Kor 12:10 (13).

⁷ Pregledno o političkim događajima tijekom prvih godina vladavine Matije Korvina usp. Pál Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary*, London 2005, 298–302. O

Matija nesmiljeno počeo provoditi centralizacijske mjere, u ovom prvom, kritičnom, razdoblju svoje vladavine još uvijek se oslanjao na razne velikaške obitelji koje su tijekom prethodnih dvadeset godina pod vlašću slabih kraljeva vodile politiku uvelike nezavisnu od dvora. U Hrvatskoj se tako prvih godina svoje vladavine kralj oslanjao na potporu kneza Stjepana Frankapana, vladara Modruša i najmoćnijeg hrvatskog velikaša, koji se pak, s druge strane, vješto koristio tom situacijom da i sâm nastavi s radom na jačanju vlastita položaja.⁸ U proljeće 1459. Stjepan je zajedno sa svojim najbližim suradnikom, krbavskim biskupom Franjom Modrušaninom (1456–1461), te csánadskim biskupom Albertom Hangácsijem (†1466), imenovan vođom kraljeva poslanstva na saboru u Mantovi, koji je papa Pio II. (1458–1464) sazvao s ciljem pokretanja križarskog pohoda protiv Osmanlija. Modruški se knez u Mantovi zadržao deset mjeseci i ondje, uz Franjinu pomoć, iskoristio svoj prominentni položaj u sklopu protuosmanske suradnje ugarskog dvora i rimske kurije da bi ostvario dugu frankapansku ambiciju preseljenja sjjela krbavske biskupije u Modruš, na uštrb svojih suparnika, krbavskih knezova Kurjakovića.

Dok se tako stjecajem vanjskopolitičkih okolnosti modruški knez Stjepan promicao u važnog igrača regionalne političke scene, unutar crkvene hijerarhije frankapanskih zemalja pod njegovim se pokroviteljstvom uzdizao Nikola Kotoranin. Nakon pohađanja filozofske škole slavnog skolastičara Pavla iz Pergole u Veneciji, i sveučilišnog studija u Padovi gdje je vjerojatno stekao doktorat iz teologije, Nikolu, u to vrijeme senjskog biskupa, također možemo identificirati u kneževoj pratnji u Mantovi, gdje – za razliku od Franje Modrušanina koji je ondje bio u službenoj funkciji – ipak još nije igrao istaknutu ulogu.⁹ Situacija se, međutim, mijenja u ožujku 1461. kada Franjinom smrću Nikola dolazi na mjesto modruškog biskupa a time i glavnog Stjepanova suradnika, nakon čega već tijekom 1462. ostvaruje bliske veze i s rimskom kurijom i s ugarskim dvorom. Tako je već prvu zimu kao biskup Modruša, zimu 1462. godine, proveo kao gost varadinskog biskupa Ivana Viteza, gdje je, kako piše u posveti *Dijaloga o sreći smrtnika* – svoga prvog autorskog djela koje je završio ubrzo po povratku iz Varadina, poslao na uvid papi Piju II. te »gotovo dvije

osmanskoj ekspanziji na Balkanu 1450-tih i početkom 1460-tih usp. Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton NJ 1978, 3–238; i Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant*, sv. 2, Philadelphia PA 1978, 196–270.

⁸ O položaju Stjepana Frankapana tijekom prvih godina vladavine Matije Korvina usp. Borislav Grgin, *Počeci rasapa: Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb 2002, 83–85; i Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, Zagreb 1901, 240–247.

⁹ O najranijem razdoblju Nikolina života i karijere usp. Luka Špoljarić, »Nikola Modruški *avant la lettre*: Društveno podrijetlo, akademski put i počeci crkvene karijere (uz prilog o slučaju živog mrtvaca u Senju)«, *Povijesni prilozi* 46 (2014): 69–94.

godine« kasnije posvetio Vitezu – proveo vrijeme »u društvu mnogih učenih ljudi«, u Vitezovoj »izvanrednoj knjižnici okružen bezbrojnim knjigama slavnih ljudi«. ¹⁰ Kada Modruški pritom zaziva tu »presretnu zimu koje će se uvijek sjećati« (*illa foelicissima et a me semper memoranda hyeme*), jasno daje do znanja da je bila riječ o prijelomnom događaju koji ga je čvrsto vezao uz te »učene ljude«, odnosno uz krug ugarskih prelata koji su na čelu s Viteзом vodili kraljevu diplomaciju. Pored vezanja uz ugarske prelate, istovremeno svjedočimo i rastu Nikolina ugleda u papinskoj kuriji. Naime, nakon misija ninskog biskupa Natale Giorgia i splitskog nadbiskupa Lorenza Zane, u prosincu 1462. Pio II. imenuje Modruškog trećim i, pokazat će se, posljednjim u nizu papinskih legata koji su nakon mantovanskog sabora bili slani na bosanski dvor kako bi osigurali provođenje unijatske politike prema pripadnicima Crkve bosanske i učvrstili položaj kraljevstva uoči neminovnog osmanskog napada. ¹¹ To imenovanje, dakako, moramo promatrati u kontekstu Frankapanove uloge u kraljevoj protuosmanskoj suradnji s Rimom; no ako ovdje uzmemo u obzir činjenicu kako je Nikolina misija djelomično bila vezana uz »osjetljive pregovore što se tiču katoličke vjere« (*pro quibusdam arduis negotiis fidei catholicam concernentibus*), na papinu je odluku možda dodatno utjecao i *Dijalog o sreći smrtnika*. Naime, to djelo, temeljeno na varadinskim teološkim raspravama, Nikola je predočio kao dijalog vođen ne u krugu ugarskih prelata već među članovima škole Pavla iz Pergole, čime je pred papinskim dvorom vješto predstavio akademski pedigree koji je uživao kao bivši učenik slavnog skolastičara. ¹² U svakom slučaju, dok prije imenovanja na mjesto modruškog biskupa Nikolu Kotoranina susrećemo uglavnom u lokalnom kontekstu, takoreći iza svjetla glavne pozornice, prve dvije godine modruškog biskupovanja Frankapanovim posredstvom vode strelovitom rastu njegova ugleda i na ugarskom dvoru i u papinskoj kuriji, te angažmanu u osjetljivim diplomatskim misijama.

Upravo se s diplomatskom misijom u Bosni danas najčešće i povezuje ime Nikole Modruškog. Nedugo nakon biskupova dolaska na dvor, u proljeće 1463. dolazi

¹⁰ Da je bila riječ o zimi 1462. usp. bilj. 19.

¹¹ Bulu imenovanja objavio je Daniele Farlati, *Illyricum sacrum*, sv. 4, Venecija 1769, 108. Treba spomenuti kako je ljeto 1462, od sredine svibnja do sredine kolovoza, Nikola proveo u zatočeništvu knezova Kurjakovića koji su bezuspješno pokušali ishoditi vraćanje sjedišta biskupije u Krbavu; usp. Mislav Elvis Lukšić, »Zatočeništvo Nikole Modruškoga kod Krbavskih knezova g. 1462«, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 42 (2000): 105–171.

¹² Pored Pavla iz Pergole, Nikola uvodi Domenica Bragadina, Pavlova nasljednika na čelu škole, i danas nepoznatog Rimljanina Giovannija Cesariensea kao glavne interlokutore dijaloga, kojima pridodaje i sâmoga sebe kao tzv. »nijemog sudionika«. Da je djelo bilo temeljeno na varadinskim raspravama Nikola otkriva u posveti Vitezu; usp. Lepori, prir., »De mortalium foelicitate«, 229, bilj. 23.

do napada glavne osmanske vojske na čelu sa sultanom Mehmedom II. (1451–1481). U jeku napada Nikola odlazi u Ugarsku s ciljem organiziranja vojne pomoći, ali u međuvremenu, u samo nekoliko tjedana, Bosna pada dok kralj Stjepan Tomašević (1461–1463) biva zarobljen i pogubljen.¹³ U sklopu organiziranja protuofenzive, Matija Korvin imenuje Stjepana Frankapana hrvatsko-dalmatinskim banom te ga šalje u poslaničke misije u Veneciju, Ferraru i Rim,¹⁴ dok istodobno u kraljevsku službu stupa i Nikola Modruški koji u dvostrukom kapacitetu papina legata i kraljeva poslanika odlazi u Dubrovnik i Veneciju.¹⁵ Nakon tih diplomatskih misija, obojica se u jesen 1463. ponovno pridružuju kralju i ostatku ugarskih velikaša i prelata u bosanskom pohodu, da bi se nakon osvajanja Jajca na Božić iste godine Nikola povukao zajedno s dvorom u Ugarsku.¹⁶ Zima, koju Nikola provodi kao papinski legat na

¹³ Pad Bosne, Nikolina misija i njegova kasnija svjedočanstva o tim događajima, često su bili predmetom rasprava u historiografiji. Od prelata na istoj razini s Ivanom Vitezmom i Stjepanom Várdajem i papinskog legata koji uspješno »čuva jedinstvo kršćanskog antiturskog fronta« kakvim ga je predstavio Miroslav Kurelac, Nikola je u novijoj bosanskoj historiografiji postao nekompetentnim diplomatom koji je fabricirao svoje izvještaje da prikrije promašaje na terenu. Obje interpretacije temeljene su na paušalnom uvidu u Nikolinu karijeru i djela, te prenamaglavaju njegovu ulogu u ovim događajima, tako da ovo pitanje zahtijeva zasebnu, uzdržljiviju, analizu, kojoj će se posvetiti u zasebnom radu. Usp. Kurelac, »Nikola Modruški«, 127–133; Marko Šunjić, *Bosna i Venecija: Odnosi u XIV. i XV. st.*, Sarajevo 1996, 364–366; Mladen Ančić, »Renesansna diplomacija i rat: Primjer pada Bosne 1463.«, u *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija*, ur. Mladen Andrić i Mirko Valentić, Zagreb 1999, 143–177; Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463.–1804.*, Mostar 1999, 251–263; Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti: Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387–1463*, Zagreb 2006, 356.

¹⁴ Usp. Grgin, *Počeci rasapa*, 84; Klaić, *Frankapani*, 248–249. Izvorima o Stjepanovoj misiji u Italiju, koje spominju Klaić i Grgin, treba pridodati i *Komentare* pape Pija II, koji bilježi kako je knez tražio financijsku pomoć za kraljevu ekspediciju u Bosni i intervenciju papinske diplomacije u poticanju susjednih kršćanskih vladara na pomoć Ugrima; usp. Pius Secundus Pontifex Maximus, *Commentarii*, prir. Ibolya Bellus i Iván Boronkai, Budimpešta 1993, 557.

¹⁵ Usp. Franjo Rački, »Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke občine naprama Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine«, *Starine JAZU* 6 (1874): 1–18 (9); Šime Ljubić, prir., *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike*, sv. 10, Zagreb 1891, 278.

¹⁶ U kraljevu taboru u Bosni našli su se najvažniji velikaši kraljevstva: transilvanijski vojvoda Nikola Iločki, slavonski ban Jan Vitovec, te hrvatsko-dalmatinski ban Stjepan Frankapan zajedno s bratom Martinom; ali i najvažniji prelati i kraljevi savjetnici Vitez, Várdai, i Jan Panonije, te drugi članovi Matijina dvora, poput rizničara Emerika Szapolyajia i peharnika Andrije Pongráca; usp. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 363. O boravku najvažnijih prelata na dvoru tijekom zime svjedoči djelo Galeotta Marzija, o kojem će biti riječi niže u tekstu, ali i brojne isprave kraljevske kancelarije; usp. András Kubinyi, »Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez« [Izvori za kraljevsku kancelariju

ugarskome dvoru u iščekivanju nove ekspedicije koordinirane zajedno s križarskom vojskom pod vodstvom sâmog pape, kulminira Matijinom krunidbom krunom sv. Stjepana 29. ožujka 1464. u Stolnom Biogradu i reorganizacijom uprave kraljevstva. Međutim, taj rasplet događaja uključuje i nagli odlazak Nikole Modruškoga, koji nastavlja svoju karijeru u administraciji Papinske Države, dok istovremeno Stjepan Frankapan, umjesto očekivane konsolidacije i jačanja vlasti u Hrvatskoj kao nagrade za zasluge u diplomatskim pripremama i ratnim operacijama protekle godine, biva smijenjen s mjesta bana. To turbulentno jednogodišnje razdoblje, dakle, koje padom Bosne dovodi do konačnog urušavanja ugarske tampon-zone prema Osman-skom Carstvu te kraljeva saniranja obrambene linije i reorganizacije uprave južnih *regna* koje su stavljene pod upravu jednoga bana, prvo potvrđuje modruškog kneza i njegova biskupa kao glavne posrednike u koordiniranju protuosmanskih akcija s Rimom i Venecijom, da bi na kraju iznenadnim preokretom dovelo do njihova potpuna razilaženja s dvorom.

POTRAGA ZA PATRONATOM: NIKOLA MODRUŠKI I UGARSKI DVOR

O uzrocima i povodu tog preokreta u Matijinom odnosu prema hrvatskim velikašima već je bilo riječi u historiografiji, no novo svjetlo na njegovu dinamiku baca upravo karijera Nikole Modruškog, prelata koji je, dakle, posredstvom Stjepana Frankapana, u manjoj mjeri još od mantovanskog sabora, a osobito od zime 1462. provedene u Varadinu, pa sve do proljeća 1464. bio usko vezan uz ugarski dvor. Počnimo stoga od zime u Varadinu koju je biskup, kako kasnije govori, proveo u krugu »mnogih učenih ljudi«, pod kojima je teško mogao misliti na išta drugo doli na krug ugarskih prelata i intelektualaca koje je predvodio varadinski biskup Ivan Vitez, njihov domaćin.¹⁷ U raspravama u Vitezovoj knjižnici sudjelovali su tako vjerojatno

i za povijest reforme kancelarije 1464. godine], *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* 9/1 (2004): 25–58 (54–55). Prilikom svoga boravka na dvoru Nikola je imao prilike vidjeti i zatočenog vlašskog vojvodu Vlada Ţepeša Drakulu, čiji je lik kasnije opisao u svom djelu *O ratovima Gota*; usp. Castilia Manea-Grgin, »Biskup Nikola Modruški o vlaškom knezu Vladu III. Drakuli-Ţepešu te o podrijetlu i jeziku Rumunja«, *Povijesni prilozi* 28 (2005): 107–133.

¹⁷ O Ivanu Vitezu i ugarskom intelektualnom krugu u prvim godinama vladavine Matije Korvina usp. Miroslav Kurelac, »Kulturna i znanstvena djelatnost Ivana Viteza od Sredne (1405–1472)«, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU* 12 (1983): 21–34; Klára Pajorin, »The First Humanists at Matthias Corvinus' Court, the Early Inspirers of Flaunting Wealth and Power«, u *Matthias Corvinus, the King: Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*, ur. Péter Farbaky, et alii, Budimpešta 2008, 139–145;

njegov nećak, pečujski biskup i glavni dvorski humanist, Jan Panonije (1434–1472), kaločki nadbiskup Stjepan Várdai, kojemu je Nikola posvetio svoju *Petrovu lađicu*, te csánadski biskup Albert Hangácsi, koji je uz Stjepana Frankapana i biskupa Franju bio dio službenog kraljevskog poslanstva na saboru u Mantovi, u čijoj pratnji je vjerojatno bio i Nikola. Dok je Vitez bio već dugo etabliran na ugarskoj političkoj sceni, Várdai, Hangácsi i Panonije predstavljali su novu generaciju ugarskih intelektualaca koji su, po stjecanju svojih doktorata iz kanonskog prava u Italiji, tijekom 1450-tih dospjeli do vodećih crkvenih i diplomatskih pozicija kraljevstva. Pored njih, ovdje valja uključiti i Jurja Polikarpa Kosztolányija (1431–1489), dvorskog diplomata kojeg je 1459. Matija naknadno poslao da se pridruži ugarskom poslanstvu u Mantovi, ali i Galeotta Marzija (1427–1497), talijanskog humanista koji je na poziv Jana Panonija, svog bivšeg studentskog kolege iz humanističke škole Guarina Guarinija u Ferrari, upravo koncem 1461. bio pristigao u Ugarsku, gdje je nakon zime u Varadinu Vitezovim posredstvom bio predstavljen i sâmom kralju. Upravo u taj krug ljudi moramo ubrajati i Nikolu Modruškog, koji se – slično poput Várdaija, Hangácsija i Panonija, generacijski bliskih prelata – nakon školovanja u Veneciji i Padovi u kratkome razdoblju uzdignuo do mjesta glavnog suradnika najmoćnijeg hrvatskog velikaša i važnog kraljeva oslonca na jugu. Ono što je bitno imati na umu jest da, s obzirom na njihove političke uloge, zimovanje u Varadinu sigurno ne možemo shvatiti kao idilični *otium*, bijeg od državnih poslova proveden isključivo u intelektualnim raspravama. Iako Nikola u posveti *Dijaloga o sreći smrtnika* eksplicitno govori kako je ta teološka tema bila jedan od predmeta varadinskih diskusija, teško može biti ikakve sumnje da su u raspravama dominirala prije svega dva najvažnija vanjskopolitička pitanja: spor oko ugarske krune s carom Fridrihom III., koji je konačno riješen iste godine, i nezaustavljiva osmanska ekspanzija.

I *Dijalog o sreći smrtnika* i *Petrova lađica* svjedoče tako o razdoblju kad je Nikola bio dijelom toga kruga; no oba su djela dosad tek okvirno bila datirana. Kako se u obje posvete Nikola spominje kao modruški biskup, redovito su smještana u trogodišnje razdoblje, između ožujka 1461, kada dolazi na čelo modruške biskupije, i

Ferenc Földesi, ur., *A Star in the Raven's Shadow: János Vitéz and the Beginnings of Humanism in Hungary*, Budimpešta 2008; Klára Pajorin, »Enea Silvio Piccolomini ed i primi umanisti ungheresi«, u *Rapporti e scambi tra Umanesimo italiano ed Umanesimo europeo*, ur. Luisa Rotondi Secchi Tarugi, Milano 2001, 649–656; Klára Pajorin, »La cultura di János Vitéz«, *Camoenae Hungaricae* 2 (2005): 13–22; Klára Pajorin, »I primordi della letteratura antiturca in Ungheria e Pio II«, u *Pio II umanista europeo*, ur. Luisa Secchi Tarugi, Firenca 2007, 815–827; Marianna D. Birnbaum, *Janus Pannonius: Poet and Politician*, Zagreb 1981, 111–164; Nicolaus Barius, Georgius Polycarpus de Kostolan, Simon Hungarus, Georgius Augustinus Zagradiensis, *Reliquiae*, prir. Ladislaus Juhász, Leipzig 1932.

proljeća 1464, kada napušta Ugarsku.¹⁸ Moguća je, međutim, i preciznija datacija. U *Petrovoj lađici* Nikola govori kako djelo »ne dolazi iz tiha sobička ili mirne knjižnice, nego s leđa jurećeg konja, na kojima, su me dosad (...) državni poslovi od najveće važnosti (*grauissimae rei publicae curae*) prisiljavali da sjedim mnogih mjeseci«. U primjerku *Dijaloga* poslanom Vitezu ispričava se što mu to djelo, koje je prije »gotovo dvije godine« bio poslao papi, nije ranije predao, pravdajući se da je bio »spriječen državnim poslovima od najveće važnosti« (*grauissimis rei publicae curis impeditus*). Identična fraza, »državni poslovi od najveće važnosti«, koju Nikola spominje u obje posvete otkriva kako su pripremljene istodobno, a može se raditi isključivo o referencijama na njegove misije u Dubrovnik u srpnju i Veneciju u listopadu 1463, jer su posrijedi njegove jedine misije u kraljevoj službi. To upućuje na zaključak kako je upravo u jesen 1463, po povratku s diplomatskih misija u kraljev tabor pod zidinama opsjednutog Jajca, Nikola predao i Stjepanu Várdaiju *Petrovu lađicu* i Ivanu Vitezu posvetni primjerak *Dijaloga o sreći smrtnika*.¹⁹

U svome radu Miroslav Kurelac pomalo romantičarski prikazuje Modruškog kao ravnopravnog prijatelja dvaju adresata kojima je posvetio svoja djela. Međutim, Vitez i Várdai bili su dva glavna kraljeva savjetnika, koji su u zimi 1464. imenovani arhikancelarima kraljevstva i čuvarima državnog pečata.²⁰ Iako je Nikola u trenutku posvećivanja svojih djela obnašao dužnost papinskog legata, kao modruški biskup već je nekoliko godina bio vezan uz ugarski dvor gdje je uživao slabiji položaj od navedene dvojice, što otkrivaju i posvete obaju djela u kojima primjerice Várdaija naziva jednim od svojih najdražih »očeva« i »gospodara«.²¹ Dok su tako Vitez i Várdai bili etablirani prelati usko vezani uz kralja, Nikolinu prisutnost na dvoru moramo gledati kao liminalnu i sporadičnu. Iz toga slijedi da su posvećivanja *Dijaloga*

¹⁸ Lepori, prir., »De mortalium foelicitate«, 229–230; Kurelac, »Nikola Modruški«, 139.

¹⁹ Budući da iz posvetnog pisma Ivanu Vitezu saznajemo da su prošle »gotovo dvije godine« otkako je poslao *Dijalog* na uvid papi Piju II. (usp. Lepori, prir., »De mortalium foelicitate«, 229, bilj. 23: *uisum est hanc nostram disceptationem prius ad sedem apostolicam deferendam, ut ipsius grauissimo sanctissimoque iudicio uel ruat uel consistat. Quod utique abhinc fere biennium et fecimus*), tu prvu publikaciju djela bismo mogli datirati u proljeće 1462. godine. To bi značilo da je upravo prethodnu zimu Nikola proveo kao Vitezov gost u Varadinu, jer je, kako otkriva u posveti, na varadinskim diskusijama i temeljio svoje djelo. Da se sastanak u Varadinu odigrao 1462. sugerira i osobni animozitet Galeotta Marzija prema Modruškom. Naime, budući da je Galeotto stigao u Ugarsku krajem 1461. i napustio je početkom 1463, dok je Nikola zimu 1463. proveo na bosanskom dvoru, zima 1462. u Varadinu predstavlja jedinu priliku kada su se mogli susresti. O Galeottu usp. bilj. 45.

²⁰ Usp. Kurelac, »Nikola Modruški«, 124 i 141; Engel, *Realm of St Stephen*, 313.

²¹ Usp. izdanje, paragraf 2: *Cum autem ego te in carissimorum uel parentum uel dominorum numero habeam.*

i *Petrove lađice* bila usmjerena ne horizontalno prema ravnopravnim prijateljima, već vertikalno prema osobama središnjeg kruga moći. To naravno nije bilo ništa neobično. Iako su renesansni autori ponekad posvećivali svoja djela i osobama istoga, ili čak i nižega, društvenog statusa, ipak su utjecajne ličnosti u velikoj većini slučajeva odabirane kao adresati posveta. Takva je strategija, s jedne strane, trebala pridonijeti autoritetu djela i njegovoj diseminaciji, te ga štititi od mogućih kritika.²² Kada primjerice firentinski filozof Marsilio Ficino 1469. šalje u Ugarsku Janu Panoniju primjerak svoga *Komentara uz Platonovu Gozbu* (danas ÖNB MS lat. 2472), eksplicitno navodi kako će njegov »autoritet dati ovom mom spisu nemalu vjero-dostojnost«²³ i »hvaliti djelo pred Panoncima«. Da je to jedan od razloga koji su Modruškog motivirali da posveti svoja djela Vitezu i Várdaiju otkriva i sâm biskup u posvetnom primjerku *Dijaloga o sreći smrtnika* kada piše:

*Stoga ti ga sad šaljem da se koristim tobom kao najučenijim i najrje-
čitijim zaštitnikom među ljudima dođe li do ikakva spletkaranja protiv
njega. Tà od tvoga je interesa braniti i čuvati djelo tebi posvećeno.*²⁴

S druge strane, čin darivanja teksta utjecajnoj ličnosti trebao je i direktno pogodovati sâmome autoru, konsolidirati njegove društvene veze i status, te osigurati adresa-tovu potporu u karijeri.²⁵ S obzirom na uloge koje su Vitez i Várdai igrali na dvoru Matije Korvina, ne može biti sumnje kako su, kao uostalom i u slučaju dvorskih kari-jera Jana Panonija i Galeotta Marzija, oni trebali odigrati ulogu posrednika i u Niko-linu nastojanju da osigura kraljev patronat.²⁶ Na to uostalom jasno upućuju i njegova posvetna pisma u kojima izričito naglašava ne samo »državne poslove od najveće važnosti«²⁷ koji su mu bili povjereni tijekom proteklih mjeseci već i svoje obrazovanje u prestižnoj Scuola di Rialto, bilo eksplicitno kao u *Dijalogu* bilo implicitno kao

²² Usp. Brian Richardson, *Manuscript Culture in Renaissance Italy*, Cambridge 2009, 208–211.

²³ Paul Oskar Kristeller, prir., *Supplementum Ficinianum: Marsilii Ficini florentini philosophi platonici opuscula inedita et dispersa*, Firenca 1937, sv. 1, 88: *Dabit preterea scriptis nostris fidem auctoritas tua non mediocrem (...) Amor in me tuus mea commendabit tibi, et auctoritas tua Pannoniis ipsa laudabit.*

²⁴ Usp. Lepori, prir., »De mortalium foelicitate«, 229: *Quam ob rem eam nunc ad te transmisi ut, si quid machinarum in hanc consurgat, te virorum doctissimo disertissimoque patrono utar, tua siquidem interest monumentum tibi dicatum tueri ac conservare.* Prijevod na hrvatski je moj.

²⁵ Usp. Richardson, *Manuscript Culture*, 207–208.

²⁶ O humanističkoj potrazi za patronatom i ulozi posrednika usp. Elizabeth May McCahill, »Finding a Job as a Humanist: The Epistolary Collection of Lapo da Castiglionchio the Younger«, *Renaissance Quarterly* 57/4 (2004): 1308–1345 (1315–1317). O Galeottu usp. bilj. 45.

u *Petrovoj lađici*.²⁷ Premda je ovdje riječ o teološkim djelima, ona se tako moraju promatrati i u sklopu samoprezentacije njihova autora, biskupa koji se kao suradnik Stjepana Frankapana proteklih godina naglo približio ugarskoj crkveno-političkoj eliti te koji je, nakon vrlo važnih misija što su ga zapale tijekom 1463, mjesece provedene na dvoru htio iskoristiti da konsolidira svoj status vrhunski obrazovana biskupa i prekaljena diplomata, i tako dalje napreduje u karijeri.

Nikolinu ambiciju da osigura patronat dvora otkriva, na kraju krajeva, i prvi svežanj MS 276 Bibliotece Casanatense u Rimu, primjerak *Dijaloga* čiji nastanak također možemo smjestiti u ovo polugodišnje razdoblje koje je biskup proveo na ugarskom dvoru. Dva su, naime, rukopisa *Dijaloga* danas poznata. Dok je ÖNB MS lat. 2431 pergamenski kodeks, posvetni primjerak djela predan u jesen 1463. Vitezu koji je vjerojatno ispisao Nikolin pisar-štićenik,²⁸ prvi je svežanj BC MS 276, također pergamenski rukopis, autograf koji na donjoj margini *incipit* folija sadrži grb s bijelim dvostrukim križem na crno-plavoj pozadini. Iako se grb aranžmanom boja razlikuje od uobičajenog bijelog dvostrukog križa na crvenoj podlozi, čini se kako je, s obzirom da se radi o djelu koje je bilo namijenjeno kolanju na ugarskom dvoru, posrijedi upravo ugarski dvostruki križ, odnosno kraljevski grb. Velika većina Matijinih rukopisa sadrži grbove s danas standardnim aranžmanom boja i polja, no oni redom nastaju 1480-tih godina kada dolazi do sustavnog formiranja kraljevske knjižnice.²⁹ Barem jedan

²⁷ Usp. u nastavku priloga, paragraf 2: *munera tibi ex Italidis mercibus quas olim in exiguo ingenio mei penitus recondideram paravi* (Pr.: pripremio sam ti dar od talijanskih dobara što sam ih još davno bio pohranio u neznatnoj riznici svoga skromnoga uma).

²⁸ Posrijedi je, kako zaključuje Fernando Lepori koji je priredio izdanje *Dijaloga*, loše izveden prijepis koji ne sadrži ni autoreve ispravke niti Vitezove marginalne bilješke. Iako bi renesansni autori često naknadno vlastoručno ispravljali posvetne primjerke koje su bili ispisali njihovi pisari-štićeni, to nije uvijek bio slučaj. Posvetni primjerak *Dijaloga* predan Vitezu tako se najbolje može usporediti s posvetnim primjerkom Nikolina djela *O utjesi* za Marca Barba (BAV Vat. lat. 5139), koji je također ispisao Nikolin pisar-štićenik a koji, izuzev jednog većeg dodatka na f. 56v, isto ne sadrži Nikoline vlastoručne emendacije. O ÖNB MS lat. 2431 usp. Klára Csapodi-Gárdonyi, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budimpešta 1984, 121; i Lepori, prir., »De mortalium foelicitate«, 236. O BAV Vat. lat. 5139 usp. Jovanović, prir. »De consolatione«, 57–58. O renesansnim autorima i njihovim oslanjanjima na usluge pisara usp. Richardson, *Manuscript Culture*, 79–94. Ovdje vrijedi spomenuti kako u ÖNB MS lat. 2431 pored *Dijaloga* nalazimo i naknadno dopisanu bulu pape Eugenija IV. (1431–1447) *Laetantur coeli* koja je predstavljala temeljni dokument unijatske politike renesansne kurije, a koja je nesumnjivo bila od interesa prelatima ugarskog dvora koji je ili direktno vladao ili politički bio involviran na velikom broju područja što su uključivala pravoslavne crkvene strukture, od Transilvanije do Srbije, Vlaške i Moldavije.

²⁹ O Matijinoj knjižnici usp. Csaba Csapodi, i Klára Csapodi-Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana: Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus von Ungarn*, München 1969; i pregledno Árpád Mikó, »Bibliotheca Corvina«, u *Matthias Corvinus the King*, ur. Péter Farbaky, et alii, 468–493.

raniji rukopis – MTAK MS K 376 Knjižnice Mađarske akademije znanosti ispisan 1473–1475. koji na jednom od četiri polja grba sadrži crveni dvostruki križ na plavoj pozadini – također odudara od kasnijeg standarda.³⁰ Budući da je BC MS 276, kako uvjerljivo zaključuje Lepori, nastao nakon primjerka predanom Vitezu,³¹ a da je, kako ćemo uskoro vidjeti, nakon zime 1464. Nikola potpuno prekinuo kontakte s ugarskim dvorom posvećujući se pritom i novim intelektualnim interesima, njegovo ispisivanje moramo smjestiti upravo u vrijeme te zime.³² Ukoliko, dakle, prihvatimo hipotezu kako je uistinu riječ o kraljevskom grbu, prvi svežanj BC MS 276 predstavljao bi rukopis koji je Nikola vlastoručno priredio tijekom svog boravka na dvoru s namjerom da ga pokloni sâmome kralju. S obzirom da je biskup ubrzo napustio kraljevstvo, a da BC MS 276 danas nalazimo u Rimu kao i druge rukopise koji su pripadali njegovoj privatnoj knjižnici, čini se da ga kralju ipak nije uspio darovati. No, usprkos tome, da je tijekom svog posljednjeg boravka na ugarskom dvoru Modruški energično koristio svoja djela u svrhu vlastite promocije, u to ne može biti nikakve sumnje.

INTELEKTUALNA KULTURA NA DVORU MATIJE KORVINA: *PETROVA LAĐICA I DIJALOG O SREĆI SMRTNIKA*

Potpuno razumijevanje Nikolina odnosa s ugarskim intelektualnim krugom naravno nije moguće bez uvida u njegov intelektualni profil. Hrvatska znanstvena zajednica redovito Modruškog titulira humanistom: paradigmatski je primjer upravo rad Miroslava Kurelca o njegovu životu i djelu u kojem ga ubraja »među istaknute hrvatske humaniste XV. stoljeća, (...) uz bok Ivana Stojkovića, Ivana Viteza od Sredne, Ivana Česmičkog (Janusa Pannoniusa), Andriju Jamometića i Jurja Dragišića«. ³³ No, ako renesansni humanizam predstavlja jasno definiran intelektualni pokret koji uzdiže antiku kao kulturni ideal i promiče imitaciju klasičnih literarnih obrazaca – na razini žanra, retoričkih tehnika i stila – možemo li uistinu u ovome razdoblju govoriti o Modruškom kao humanistu?³⁴ Ako su Vitez, Panonije i Modruški pred-

³⁰ O razvoju ugarskog dvostrukog križa kao heraldičkog znaka usp. Bernát L. Kumorovitz, *A magyar címer kettős kereszttje és hármashalma* [Mađarski grb s dvostrukim križom i trostrukom gorom], Gödöllő 1942.

³¹ Lepori, prir., »De mortalium foelicitate«, 235–237.

³² Vrijedi napomenuti kako je Nikola i kasnije znao u kratkom vremenu revidirati svoje tekstove. Tako primjerice obje recenzije *O ratovima Gota* nastaju čini se 1472. godine.

³³ Kurelac, »Nikola Modruški«, 123.

³⁴ O humanizmu kao literarnom klasicističkom pokretu usp. Ronald G. Witt, *In the Footsteps of the Ancients: The Origins of Humanism from Lovato to Bruni*, Leiden 2003, 1–30.

stavljali dio istoga kruga prelata okupljenih oko ugarskog dvora, jesu li zaista dijelili isti intelektualni *habitus*?

Da bismo odgovorili na ta pitanja, potrebno se prvo okrenuti *Petrovoj lađici*, djelu koje za razliku od *Dijaloga* dosad nije bila predmetom analiza. Posrijedi je teološka rasprava pisana u obliku poslanice koja obrađuje problem zla. Vodeći se za razlikom između »zla grijeha« te »zala koja se razdjeljuju prema odluci Božjoj«, odnosno između moralnog zla koje čine slobodni moralni čimbenici te fizičkog zla koje nanosi Bog, Modruški se u djelu ograničava na potonje. Nakon posvete djela Várdaiju (paragrafi 1–2 u izdanju) i uvoda u kojem pobija mišljenja onih koji tvrde da Bog ne nanosi zla ljudima (3–4), slijedi *propositio* (5), odnosno nizanje pet razloga poradi kojih on to čini, a kojima će Modruški posvetiti ostatak djela. Prvi je razlog iskušavanje vrline dobrih ljudi (6–9), drugi nametanje stege (10–12), treći milosrdno kažnjavanje (13–15), četvrti ovozemaljsko kažnjavanje onih što su zbog svojih zala već osuđeni na vječne muke (16–18), dok iza petog stoji Božji naum da svoja djela učini očitijima (19–21). Djelo na kraju zaključuje hortativan *peroratio* (22), kojim se potiče na slavljenje Boga i u sretnim i nesretnim okolnostima.³⁵ Modruški svoju argumentaciju formira direktnim citiranjem ili aluzijama na brojna biblijska *exempla*, referencijama na patrističku literaturu te glavni priručnik srednjovjekovne teologije, *Sententiae* Petra Lombardskog. Poput *Petrove lađice* i *Dijalog o sreći smrtnika* također je teološko djelo. Raspravlja o pitanju može li čovjek »prirodnim putem« spoznati svoju svrhu, svoj *finis*, ili isključivo kroz božansku objavu, a, kako je to pokazao Fernando Lepori, pored Aristotela, Averroesa i Avicene, glavne referentne točke sudionika dijaloga postaju teze Ivana Dunska Skota. U svojoj analizi djela, Lepori zaključuje kako je riječ o tipičnom produktu učenika filozofske škole

³⁵ Vrijedi napomenuti kako postoji naznaka da je Modruški ubrzo djelo i proširio. U svome djelu *O utjesi*, datiranome između 31. kolovoza 1465. i 30. kolovoza 1466, kaže: »Naime, kao što sam poučio u knjigama (*in illis libris*) što sam ih napisao o prirodi zla (*de natura mali*), što god je u skladu s prirodom sve je dobro. Svako pak zlo, ako nije protivno prirodi, prema mišljenju svih mudrih ljudi nikako ne bi trebalo smatrati zlom«, usp. Jovanović, *prir.* »De consolatione«, 94: *Nam, ut in illis libris docuimus, quos de natura mali conscripsimus, quaecumque secundum naturam sunt, bona sunt uniuersa: omne autem malum, si non est praeter naturam, cunctorum sapientium sententia nec malum ullo pacto censendum est*; i Neven Jovanović, »Čitanje Modruškog Marulićem: *De consolatione* i *Evangelistarium*«, *Colloquia Maruliana* 8 (1999): 137–168 (143–144). Uzimajući u obzir: 1) da se ta misao ne susreće u *Petrovoj lađici*; 2) da se ovdje spominju *libri de natura mali* što sigurno ne upućuje na poslanicu već na jedan duži traktat; 3) te da, na kraju krajeva, u uvodu *Petrove lađice* Nikola napominje kako mu o problemu moralnog zla »tek predstoji opširno izlaganje«, moguće je da je u razdoblju između 1463. i 1466. svoja prva razmatranja proširio, uključujući u raspravu i problem moralnog zla. To djelo se nije sačuvalo, i lako je moguće da ga biskup, ukoliko ga uistinu jest sastavio, nika-da nije niti objavio.

Pavla iz Pergole, koji je svoja predavanja temeljio na izučavanju skotističke teologije i filozofije, te pritom iskazivao snažnu averziju prema humanističkoj retorici.³⁶ Iako i *Petrova lađica* i *Dijalog o sreći smrtnika* zavređuju daljnje izučavanje, oba djela već na prvi pogled otkrivaju kako Modruškog, barem u ovom razdoblju, ne možemo smatrati humanistom već skolastički obrazovanim prelatom koji se na ugarskom dvoru intelektualno nastojao dokazati kao teolog.³⁷

To ne znači da u Nikolinim djelima ne nalazimo nikakvih humanističkih utjecaja ili referencija na antičke autore. Dijalog je uostalom *par excellence* humanistički žanr, i Nikola je svoje djelo modelirao upravo prema Ciceronovim teološkim i filozofskim dijalozima, koji su uz doksografsko djelo Diogena Laertija figurirali kao jedini izvori o učenjima antičkih filozofskih škola i kao takvi nesumnjivo bili korišteni i u Pergolinoj filozofskoj školi.³⁸ Pored direktnih referencija na Ciceronove *O dužnostima* i *O krajnostima dobra i zla* što ih susrećemo u *Dijalogu*, Nikola u *Petrovoj lađici* ekstenzivno citira i Senekino djelo *O providnosti*. Iako u oba djela susrećemo i citate ili aluzije na ne-filozofska djela užeg humanističkog kanona, poput onih Juvenala, Perzija, Vergilija ili Plutarha, posrijedi su ipak tek kraće, usputne, referencije čije je poznavanje Modruški vjerojatnije dugovao florilegijima i usmenoj komunikaciji, nego što je ono bilo rezultat temeljita izučavanja.³⁹ Njegovu površnu verziranost u antičkoj književnosti savršeno ilustriraju upravo dva mjesta *Petrove lađice*. U posveti djela Várdaiju Nikola aludira na crnog Maura iz Juvenalove *Pete satire*, gdje rimski satiričar ismijava klijenta kojeg u kući patrona ne poslužuje lijepa i skupocjena djevojka iz Azije već »koščata ruka crnoga Maura«. Nikola se pak, u namjeri da iskaže autorsku poniznost, opće mjesto posveta, ispričava Várdaiju na tome što je djelo sastavljeno u žurbi, što nije »uglačeno azijskim sjajem«, »obrađeno ratarevom revnom brigom«, ili »sastavljeno koščatom rukom Maura«. Dok

³⁶ Lepori, »La Scuola di Rialto«, 559–570; usp. i priloge Ljerke Schiffler, »Filozofski Dijalog o sreći smrtnika Nikole Modruškog«, u *Humanizam bez granica: Hrvatska filozofija u europskom obzoru*, ur. Ljerka Schiffler, Zagreb 1992, 95–105; i Erne Banić-Pajnić, »Modruški o ljudskoj sreći kao sreći smrtnika«, u *Magnum miraculum: Homo*, ur. Erna Banić-Pajnić, Zagreb 1998, 79–98. O Pavlovoj averziji prema humanistima usp. Špoljarić, »Knjižnica Nikole Modruškog«, 30–31.

³⁷ Pregledno o razvoju Nikolinih intelektualnih interesa u Papinskoj Državi usp. Špoljarić, »Knjižnica Nikole Modruškog«, 55–58.

³⁸ O humanističkom oživljavanju dijaloga usp. David Marsh, *The Quattrocento Dialogue: Classical Tradition and Humanist Innovation*, Cambridge MA 1980. Pregledno o rastućem poznavanju antičkih filozofskih škola u renesansi usp. James Hankins, i Ada Palmer, *The Recovery of Ancient Philosophy in the Renaissance: A Brief Guide*, Firenca 2008.

³⁹ O izvorima *Dijaloga* usp. *apparatus fontium* u Lepori, prir., »De mortalium foelicitate«.

Juvenal navodi Maurovo posluživanje u svrhu satire, Nikola motiv shvaća, čini se, kao pohvalu, jer aluziju smješta u niz pozitivnih slika uglađenosti i revnosti kojima suprotstavlja svoj »neznatan dar«. Posrijedi je intertekstualna igra kojom Modruški pred nominalnim adresatom i širom publikom nastoji dokazati svoju verziranost u antičkoj lektiri, no igra u kojoj biskup griješi.⁴⁰ Drugi, još očitiji, primjer susrećemo u jedanaestom paragrafu djela, u kojem Nikola uvodi priču iz Plutarhova života Katona Starijeg, koji je više od četrdeset godina kolao među mletačkim intelektualnim krugovima u prijevodu Francesca Barbara, još jednoga studenta humanističke škole Guarina Guarinija.⁴¹ Naglašavajući kako je rivalstvo s Kartagom Rimljane usmjeravalo vrlini, Nikola savjet Publija Scipiona Nazike da Kartaga treba biti pošteđena uništenja greškom pripisuje Katonu, koji je slavnim postao, između ostaloga, po tome što je zagovarao upravo suprotno. Iako ta dva mjesta živo dočaravaju biskupove tvrdnje kako je djelo sastavio takoreći »na leđima konja« tijekom ljetnih mjeseci 1463 – kada ga na osnovi dokumentarnih i autobiografskih izvora možemo pratiti kako putuje od Ugarske do Dubrovnika, od Dubrovnika do Venecije, te od Venecije do kraljeva tabora pod zidinama Jajca – ona također otkrivaju i njegovo površno poznavanje antičke povijesti i književnosti.

Usporedimo stoga na kraju Nikolu s Janom Panonijem, prominentnim članom ugarskog kruga kojeg također susrećemo i u kraljevu taboru podno zidina opsjednuto Jajca i na dvoru tijekom naredne zime. Dok Modruški vrijeme provedeno na dvoru koristi kako bi darovao Várdaiju *Petrovu lađicu*, Panonije sastavlja etopoetičnu elegiju kojom u ime kralja Matije odgovara talijanskom humanistu Antoniju Costanziju:

*Bijaše dio Ilirije, koji sad Bosna se zove,
Divlja zemlja, ali bogata srebrnom rudom.
Tu se dugom brazdom nisu prostrana pružala polja,
Ni njive, koje bi obilnom rađale žetvom,
Nego surove gore, nego sure, nebotične stijene
I visoke kule na vrletnom stršeći bilu.
I ovu zemlju pod zaštitom neosvojivih tvrđa,
Što ih, misliš, ni gromovi ne bi srušiti mogli,*

⁴⁰ Za primjer, o humanističkim intertekstualnim igrama u prepisci između dvaju verziranih dalmatinskih prelata, zadarskog nadbiskupa Maffea Vallaressa i splitskoga Lorenza Zane, usp. Darko Novaković, »Epistolarij nadbiskupa Maffea Vallaressa kao vrelo za povijest hrvatsko-ga humanizma«, *Colloquia Maruliana* 21 (2012): 5–24 (9–16).

⁴¹ Usp. Marianne Pade, *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy*, Copenhagen 2007, sv. 1, 191–201. Vrijedi napomenuti kako je Barbarov prijevod Plutarhova života Katona Starijeg vrlo rano završio i u Zadru; usp. Neven Jovanović, »Ciceron, Plutarh i Francesco Barbaro u Zadru 1417.–1419.«, *Colloquia Maruliana* 22 (2013): 5–27.

*Tog istoga ljeta osvoji taj siledžija kruti
I jadnome onome kralju mačem odrubi glavu.
Sve dotle doprijeh i, zauzevši odmah prijestolni grad,
Raspodijelim snage i oborim se na ostala mjesta.
(...)
Francuska spava, Španjolska za Krista baš ne mari,
Engleska propada od pobune velikaša,
A susjedna Njemačka u besciljnom zborovanju vrijeme trati.
Italija se i dalje svojom trgovinom bavi
I nikoga, osim Venećana, briga za mnom ne mori:
Njih sa mojom sudbinom stečeni savezi vežu.⁴²*

Panonije elegijskim distisima slika kraljevu bosansku ekspediciju, vješto rabeći pritom antičke aluzije, te proziva i poziva europske *nationes*, prvenstveno Italiju, na borbu, jer »Turčin« ne prijeti samo Ugrima, već cijelom kršćanstvu. Istodobno, Nikola u svome traktatu nizanjem biblijskih *exempla* i pozivom na skolastičke autoritete objašnjava razloge zašto Bog nanosi fizičko zlo, potičući »Petrovu lađicu«, odnosno kršćansku zajednicu, na ispovijedanje grijeha. Iako na prvi pogled dva djela imaju malo toga zajedničkog, oba se zapravo referiraju na isti problem. Naime, u renesansnoj Europi – a osobito, vrijedi napomenuti, u djelima dalmatinskih humanista, poput Marka Marulića i Trankvila Andronika⁴³ – pitanje zla bilo je usko povezano sa širenjem Osmanskog Carstva, pri čemu su »Turci« smatrani Božjom kaznom za moralnu iskvarenost kršćanskog svijeta. Stoga kada u posveti Várdaiju Nikola lamentira nad »prejadnim prilikama današnjeg vremena«, implicitno smješta *Petrovu lađicu* u okvir iznimno opasne političke situacije do koje je doveo pad Bosanskog kraljevstva 1463, kada moralno pročišćenje postaje jedini način kojim se »u

⁴² Veljko Gortan i Vladimir Vratović, ur., *Hrvatski latinisti*, sv. 1, Zagreb 1969, 168–171: *Pars fuit Illyrici, quam nunc vocat incola Bosnam, / Dura, sed argenti munere dives humus. / Non illic virides spaciosi margine campi / Nec, sata qui multo foenore reddat, ager, / Sed rigidi montes, sed saxa minantia coelo, / Castella et summis imposita alta iugis. / Hanc tunc invicto tutam munimine terram, / Quam vix excindi fulmine posse putes, / Caeperat ille ferox hac ipsa aestate Tyrannus, / Principis et miseri dempserat ense caput. / Huc feror et, regni confestim sede potitus, / Caetera partitis viribus aggredior. (...) Gallia dormitat, nec curat Iberia Christum, / Anglia gentili seditione ruit: / Proxima conventus Germania cogit inanes, / Permutat merces Italia terras suas: / Nec quinquam praeter Venetos ea cura remordet, / Quos iungunt fati foedera parta meis.*

⁴³ Usp. Marko Marulić, *Latinska manja djela*, sv. 2, Split 2011, 235–237. Misao primjerice susrećemo i u djelu *Commentarii de defectu fidei in oriente* milanskog humanista Andreje Biglie; usp. Margaret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge MA 2008, 183.

ovoj oluji nad olujama« može »izbjеći pogibljan brodolom«. Oba djela predstavljaju odgovore kruga prelata i intelektualaca vezanih uz ugarski dvor Matije Korvina na središnje državno vanjskopolitičko pitanje do 1464. godine, na osmansku ekspanziju na Balkanu koja je padom Srbije, Vlaške te naposljetku Bosne dovela carstvo na same granice Ugarskog kraljevstva. Međutim, dok prvo predstavlja *hortatio* talijanskih političkih elita na pomoć u kraljevu vojnom pohodu iz pera bivšeg učenika Guarinove humanističke škole, u slučaju drugog djela, iz pera bivšeg studenta filozofske škole Pavla iz Pergole, posrijedi je razmatranje fizičkog zla kao teološke pozadine »turske« prijetnje. Djela Panonija i Modruškog, generacijski bliskih prelata školovanih prema dvama različitim obrazovnim tradicijama, tako zorno pokazuju da ukoliko pristupamo ugarskom intelektualnom krugu kao monolitnom humanističkom krugu, zanemarujemo ne samo hijerarhiju odnosa među njegovim članovima, nego i raznolikost njihovih akademskih puteva i intelektualnih interesa. Je li ta raznolikost uključivala i osobne antagonizme, teško je reći, no možda nije slučajno da Nikola niti jedno od svojih djela nije posvetio Panoniju te da je, kako ćemo uskoro vidjeti, jedini negativan portret hrvatskog biskupa školovanog u skolastičkom miljeu ostavio upravo Galeotto, Panonijev bivši studentski kolega iz Guarinove humanističke škole. Odnos retorike i dijalektike, etike i drugih grana filozofije, to jest odnos humanizma i skolastike bio je temom mnogobrojnih žustrih rasprava među pobornicima tih dvaju rivalskih obrazovnih i intelektualnih pokreta a tako i čestim uzrokom osobnih animoziteta, i čini se kako Nikoline osobne odnose s Galeottom, a možda i Panonijem, moramo tumačiti i u tome kontekstu.⁴⁴

ZIMA 1464:

POLITIČKE INTRIGE I NIKOLIN PROGON S DVORA

Dok dakle rukopisni i literarni dokazi jasno svjedoče o odlučnosti Modruškog da kao verzirani teolog i iskusan diplomat osigura patronat Matijina dvora, možemo li govoriti o njegovim konkretnim karijernim ambicijama i političkim vizijama? Premda dosad nije identificirano niti jedno privatno pismo koje bi nam pružilo uvid u ovo iznimno aktivno razdoblje njegove karijere prije no što se zaputio u Papinsku Državu u proljeće 1464, važne informacije nam u tom pogledu donosi djelo Galeotta Marzija, koji je, kako smo vidjeli, kao i Nikola proveo zimu 1462. u Ugarskoj, no koji je za razliku od Nikole cijeloga života ostao u dobrim odnosima s dvorom.⁴⁵ U svom mora-

⁴⁴ Pregledno o tome usp. James Hankins, »Humanism, Scholasticism, and Renaissance Philosophy«, u *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, ur. James Hankins, Cambridge 2007, 30–48

⁴⁵ Pregledno o životu i karijeri Galeotta Marzija usp. Gabriella Miggiano, »Marzio, Galeotto

lističkom kompendiju priča ugarskoga dvora *O izvrsnim, mudrim i šaljivim riječima i djelima kralja Matije* (*De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis regis Mathiae*), sastavljenom 1486. i posvećenom Matijinom sinu Ivanu Korvinu (1473–1504), Galeotto detaljno govori o Nikolinu boravku u Ugarskoj i razlozima njegova odlaska.⁴⁶

Kralju Matiji obratio se Nikola biskup modruški, poslan u Ugarsku od pape Pija. Nakon završenih pregovora zbog kojih je bio došao, smjestio se u Budimu gdje je cijelu zimu uživao kraljevu naklonost i dobročinstvo. No biskup nije bio onakav kakvim se predstavljao. Bio je naočit i slatkorječiv čovjek, uglađenih manira, ali vuk skriven u janjećoj koži, koji je pretvaranjem, dvorjanskim trikovima i lažnim laskanjima, te zmijskim zagrljajem i Judinim poljupcem zavarao gotovo svu ugarsku gospodu, izuzev kralja. Naime, kako je kralj Matija i sâm bio slatkorječiv čovjek britka i okretna uma, koji se već dugo kretao među ljudima takve vrste, uzvraćao je Nikoli na isti način, tako da se činilo da se kralj nije ništa manje laskavo obraćao Nikoli nego Nikola kralju. Pored brzine uma i iskustva u takvim situacijama kralju je pomagalo i njegovo znanje zvijezda i fiziognomije koje je obilno izučio pod vrlo obrazovanim ljudima. Njegovu je usavršavanju pridonijelo i to što je njegov otac Janko, kojeg Talijani zovu Bijelim, prepoznao djetetovu nadarenost; naime, kako sâm nije poznavao latinski jezik, Janko se tijekom važnih pregovora s papinskim legatima nije koristio nikojim drugim prevoditeljem doli svojim sinom, tako da je Matija još kao mladić stekao umješnost u diplomatskom pregovaranju. Ali, budući da je između svega ostalog vladao i fiziognomijom, već bi na prvi pogled vrlo precizno prosudio karakter ne samo ovog čovjeka već i mnogih drugih. Zato je od prvog susreta shvatio kakav je Nikola, no to nikada nije pokazao. Ta dvorjanske vještine, varke i trikove poznaju gotovo svi vladari.

Pred takvim je čovjekom biskup Nikola naćeo temu koja priliči ne biskupu i papinskom legatu, već najbjeđnijoj propalici. Pokušao je, naime, kraljevu naklonost steći optužujući sad ove sad one ugarske velikaše. Kralj je na to sve samo kimao glavom pretvarajući se kako mu sve vjeruje, a da potakne optužitelja da govori još slobodnije, kadšto bi se i pravio da se ne može dovoljno načuditi kako je riječ i o onima što im je bio podijelio mnoge privilegije, te bi govorio: »Jedva se mogu natjerati da mislim da oni imaju loše mišljenje o meni, kad ne postoji nikakav jasan razlog te zlovolje.« To bi, međutim, činio kako bi pobliže shvatio Nikoline namjere. Biskup je nakon toga na osnovi tako bliskoga odnosa s kraljem smatrao da ima utjecaj na njega i njegovo mišljenje. Postao je smjeliji te je usmjerio svoje optužbe čak i protiv onih što su bili dobri prema njemu i od kojih

(Galeottus Narniensis)«, u *DBI*, sv. 71 (dostupno na [http://www.treccani.it/enciclopedia/galeotto-marzio_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/galeotto-marzio_(Dizionario-Biografico)/); posljednji pristup 31. kolovoza 2013.); usp i priloge u Umberto Corradi, ur., *Galeotto Marzio e l'Umanesimo italiano ed europeo*, Narni 1983.

⁴⁶ Za izdanje djela usp. Galeottus Martius Narniensis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, prir. Ladislaus Juhász, Leipzig 1934. O retoričkoj strategiji djela usp. Enikő Békés, »Galeotto Marzio and the Court of King Matthias Corvinus (*De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*)«, *Studi Umanistici Piceni* 29 (2009): 287–296.

je bio primio priznanja i darove, tako da na kraju nije bilo niti jednog uglednika, niti velikog ni malog, bilo prelata bilo velikaša, koji je ostao pošteđenim u jeda ove najljucije guje: sve ih je klevetao, sve ih je pokušavao učiniti mrskima kralju. Kako je kralj Matija shvaćao zlobu i nezahvalnost toga čovjeka, odlučio ga je učiniti primjerom ljudskome rodu da lašcima i kleveticima, koliko je to moguće, stane na kraj. I tako je Nikoli kazao: »Ono što si ti ranije pričao o ugarskoj gospodi, ne doima se istinitim. Naime, nakon što sam sve iskreno i bez predrasuda razmotrio u sebi, nikako mi se ne čini vjerojatnim ono u što si me ti argumentima i rječitošću nastojao uvjeriti.« Na to je ovaj pak počeo još gorljivije ustrajati u svojim tvrdnjama i govoriti da je spreman sve ponoviti i njima u lice. Nakon što je kralj to čuo, zatražio je biskupa i legata da takvih trikova poštedi barem Ugre, kojima je bio došao u papino ime. No Nikola je i dalje ustrajao u svojoj zlobi: nadmen zbog kraljeva prijateljstva i naklonosti, i uvjeren da je u stanju njime upravljati po volji, držao se svoje priče govoreći da on u tome nema nikakva interesa, već da želi da sve izađe na vidjelo zbog ljubavi što je gaji prema kralju. Pričao je kako kraljevu dobrobit cijeni više od mnogih njemu iskazanih dobročinstava, te da mu je upravo zbog toga sve to iznova ponavljao. Kralj je neko vrijeme čekao da se Nikola pokaže i da prekine s ovom pakošću, jer je smatrao da lakovjerno uvažavanje kleveta nije odlika plemenita vladara, a mućilo ga je ktomu i sramotno ponašanje ovog biskupa, legata i ućenog čovjeka.

U međuvremenu se u Budimu, gdje se danas nalazi kraljevska prijestolnica, održavao državni sabor. Nakon što su se skupila sva gospoda kraljevstva, stigao je i Nikola, ništa ne sumnjajući, dapače uvjeren kako je kralj povjerovao njegovim optužbama. Kralj je tada pozvao Nikolu na stranu i pitao ga je li i dalje spreman pred velikašima razotkriti njihovu zavjeru protiv kralja. Uvjeren da do toga nikad neće doći, Nikola je odgovorio potvrdno. Kralj je na to zgrabio biskupa za ruku i uveo ga u sabor. Dok su se svi dizali i srdačno se obraćali biskupu, kralj je rekao: »Sad je vrijeme da napraviš ono što toliko želiš. Sad javno govori o onome što si mi često bio šaputao. Neka se razotkriju urote i izdaje među ovim velikašima za koje si ti saznao.« Gledajući u tolika dostojanstvena lica gospode što su bili dobri prema njemu, od kojih je bio primio naklonost i darove i od kojih nikada nikakvo zlo nije bio čuo, smeteni se biskup počeo cijelim tijelom tresti, da bi, kršeći ruke i pognuvši lice, na kraju ostao nijem. Tad mu je kralj rekao: »Da me ne zadržava poštovanje prema papi, sad bih pokazao da legatima nikako ne priliči sijati neslogu i nedužne velikaše dovoditi u pogibelj. Bježi i odlazi iz moga kraljevstva! Ako to ne učiniš u roku dva dana, napraviti ću od tebe takav primjer da će cijeli svijet saznati kako kralj Matija ne podnosi ovakvu zlobu i nevaljavstva.« Na to je ovaj otišao bez imalo oklijevanja.⁴⁷

U ovome djelu, dakle, koje je imalo služiti izobrazbi Matijina sina, Galeotto smješta boravak Modruškog, papinskog legata, u politički kontekst, prikazujući ga kao slatkorječivu ulizicu koji je jedne zime očarao ugarsku elitu na dvoru, kako ve-

⁴⁷ Za latinski tekst pasusa usp. Galeottus, *De egregie*, 12–14. Prijevod na hrvatski je moj.

likaše tako i prelate. Nikola nije stao na tome, već je u namjeri da osvoji naklonost sâmoga kralja potajice počeo optuživati razne velikaške frakcije za urotu. U dramatičnom kraju priče, kralj na saboru u Budimu suočava Modruškog s onima koje je optuživao, pred kojima se ovaj, zatečen tim neočekivanim obratom, ne usuđuje ponoviti ranije izrečene optužbe. Iz toga razloga, naposljetku, Nikola biva zauvijek progнан iz Ugarskog kraljevstva.

Iako Galeotto nije osobno svjedočio tim događajima jer je već tijekom 1463. na neko vrijeme napustio kraljevstvo, njegovi bliski odnosi s Janom Panonijem, Ivanom Viteзом i sâmim kraljem, te činjenica da je svoje djelo namijenio kolanju na ugarskom dvoru isključuju mogućnost da je riječ o potpuno izmišljenoj epizodi. To potvrđuju i drugi dokazi. Naime, premda se do 1460-tih rimska kurija ponovno uzdigla kao centar u koji su prelati iz cijele Europe jatili u potrazi za uspješnom karijerom, nizak administrativan položaj kaštelana u Viterbu koji je Modruškog zapao odmah po dolasku predstavljao je veliko nazadovanje u karijeri.⁴⁸ K tomu, opširna pisma kardinala Iacopa Ammannatija Piccolomini (1422–1479) – jednog od najbližih suradnika pape Pija II, te u to vrijeme predstavnika ugarskih interesa u kuriji – upućena 5. siječnja 1465. iz Rima Várdaiju, Vitezu i Panoniju, uopće ne spominju Modruškog koji je tek par mjeseci ranije bio stigao na papinski dvor.⁴⁹ Ammannati jest bio jedan od Nikolinih ranih zaštitnika u Rimu, no to je očito bilo zbog biskupovih osobnih veza s Pijovom kurijom i bez ikakve potpore ugarskih prelata, s kojima je po svom odlasku iz Budima Modruški potpuno prekinuo veze.⁵⁰ Naposljetku, u svom historiografskom djelu *O ratovima Gota* iz 1472. Modruški donosi iznimno negativnu sliku Ugra, koja se između ostalog mora tumačiti i kao zrcalo njegova odnosa s ugarskim dvorom nakon 1464.⁵¹ Dok posvetni primjerci *Petrove lađice* i *Dijaloga o sreći smrtnika* jasno svjedoče da je Modruški svoju budućnost do 1464. vidio u okviru Ugarskog kraljevstva, brojni dokazi nam isto tako potvrđuju Galeottovu priču o tome da je biskupov boravak na dvoru završio debaklom te da je njegov odlazak u Papinsku Državu bio nužnošću a ne izborom.

⁴⁸ Nikola je imenovan kaštelanom u Viterbu 18. rujna 1464; usp. Mercati, »Notizie varie«, 222.

⁴⁹ Iacopo Ammannati Piccolomini, *Lettere (1444–1479)*, prir. Paolo Cherubini, Rim 1997, sv. 2, 598–607. Za kratku biografiju tog prelata usp. Edith Pásztor, »Ammannati (poi Ammannati Piccolomini), Jacopo«, u *DBI*, sv. 2 (dostupno na [http://www.treccani.it/enciclopedia/iacopo-ammannati_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/iacopo-ammannati_(Dizionario-Biografico)/); posljednji pristup 31. kolovoza 2013.)

⁵⁰ U kolovozu 1465. Nikola je tako potvrđen na mjestu kaštelana u Viterbu *ad instantiam Rmi d. Papiensis*, odnosno na zahtjev kardinala od Paviје, kako su Ammannatija inače oslovljavali suvremenici; usp. Mercati, »Notizie varie«, 222.

⁵¹ O kontekstu nastanka ovog djela i njegovoj svrsi raspravljam opširnije u sklopu svoje disertacije.

Međutim, o tome što se pak točno krije iza te, »dvorske«, verzije događaja postoje različite interpretacije. Tako Miroslav Kurelac naglašava Nikolin status papinskog legata i tumači epizodu kao sukob isceniran od strane kralja, kome je smetalo »da na dvoru ima tako snažnu ličnost«.⁵² Na to upućuje, smatra Kurelac, Matijin način vladanja u godinama što su slijedile, između ostaloga i sukob s papom Sikstom IV. (1471–1484) oko imenovanja Nikolina nasljednika u Modrušu 1480. godine. Ipak, teško je vjerovati da bi se u jeku pripremanja općeg križarskog pohoda koordiniranog s papom i Venecijom Matija bez ikakva razloga odlučio odreći legata na čije se usluge i sâm oslanjao u sklopu priprema za ekspediciju prethodne godine i koji je, kao što smo vidjeli, u isto vrijeme njemu i njegovim glavnim savjetnicima darovao svoja djela. O Modruškom se, uostalom, kao što smo isto tako vidjeli, teško može govoriti kao neovisnoj i »tako snažnoj ličnosti« na ugarskom dvoru. Točniji je stoga dio Kurelčeve interpretacije, a s čime se slaže i Borislav Grgin u svojoj analizi epizode, kojim povezuje Nikolino protjerivanje s uklanjanjem Stjepana Frankapana s mjesta hrvatsko-dalmatinskog bana i njegovim razlazom s dvorom.⁵³ No, iako su Kurelac i Grgin nesumnjivo u pravu kada upućuju na političke igre u pozadini, posvete Nikolinih djela bacaju novu svjetlo na ovu epizodu. Naime, Galeottova tvrdnja kako je Modruški uspio šarmirati velik dio ugarskih velikaša i prelata nalazi potvrdu upravo u dinamičnoj distribuciji djela kojom je biskup nastojao osigurati naklonost kralja i njegovih dvaju glavnih savjetnika. Iz toga slijedi da se i Galeottov komentar kako nije bilo uglednika, »niti velikog ni malog, bilo prelata bilo velikaša koji je ostao pošteđenim u jeda ove najljuće guje« također može tumačiti ne samo kao retorička amplifikacija već i kao dobrim dijelom istinito svjedočanstvo o dvorskim političkim intrigama u sklopu kojih je modruški biskup nastojao diskreditirati određene velikaške frakcije kraljevstva. Dvor Matije Korvina bio je, poput drugih suvremenih dvorova, poprištem borbi između raznih ideološki fleksibilnih i promjenljivih političkih frakcija, što uostalom najbolje ilustrira urota Ivana Viteza iz 1471.⁵⁴ Upravo iz tog razloga bitno je imati na umu kako Nikola nije bio papinski

⁵² Usp. Kurelac, »Nikola Modruški«, 131–132.

⁵³ Borislav Grgin, »Biskup Nikola Modruški – papinski poslanik na dvoru ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina«, u *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija*, ur. Mladen Andrić i Mirko Valentić, Zagreb 1999, 215–223; usp. i Grgin, *Počeci rasapa*, 63–67, 91–92. O Frankapanu kao Nikolinu zaštitniku usp. Špoljarić, »Nikola Modruški *avant la lettre*«.

⁵⁴ Pregledno o dinamici Matijinih odnosa s raznim političkim frakcijama kraljevstva i o Vitezovoj uroti usp. Engel, *Realm of St Stephen*, 302–306, 311–314. Usp. i niže bilj. 56. Za jedan primjer sudjelovanja Frankapana u političkim intrigama na ugarskom dvoru u vrijeme Jagelovića usp. Bernardin Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia - Govor za Hrvatsku (1522.)*, Modruš 2010, 53.

legat bez ikakvih veza s političkom scenom Ugarskog kraljevstva, poput primjerice španjolskog kardinala Juana Carvajala ranijih godina, nego prelat čiju je karijeru već desetak godina promicao Stjepan Frankapan, najmoćniji hrvatski velikaš koji se tijekom bliske protuosmanske suradnje s Matijinim dvorom prometnuo u važnog čovjeka na jugu kraljevstva. Stoga, iako je teško reći protiv kojih su velikaša njegova agitiranja bila usmjerena, ne čini se presmjelim zaključiti kako iza njih stoje upravo Frankapanovi politički interesi, koji je umjesto potvrde banske časti nakon ove zime i sâm pao u kraljevu nemilost.⁵⁵ Matijino obračunavanje s Modruškim prilikom zasjedanja državnog sabora nije bilo toliko obračunavanje s papinskim legatom koliko s Frankapanovim biskupom, a predstavljalo je tek posljednji čin već završene igre, isceniran ne, kako to prikazuje Galeotto, radi moralne izobrazbe, nego radi legitimacije kraljeve odluke.⁵⁶ Stoga, kada podvučemo crtu, ono što *Dijalog o sreći smrtnika* i *Petrova lađica* u kontekstu Galeottova djela jasno pokazuju jest kako Nikolu Modruškog i Stjepana Frankapana ne smijemo promatrati isključivo kao pasivne žrtve kraljevih centralizacijskih mjera, već kao aktivne igrače na državnoj sceni koji su u borbi za utjecaj na kraljevskom dvoru zakulisnim igrama promicali vlastite političke interese.

Vrijeme koje u sklopu protuosmanske suradnje Budima i Rima Nikola Modruški provodi kao istaknuta ličnost regionalne političke scene, usko povezana s krugom prelata oko dvora Matije Korvina, nije dugo. Posrijedi su ustvari tek prve tri godine koje provodi na mjestu modruškog biskupa, od ožujka 1461. pa sve do

⁵⁵ Iste zime kada je Matija smijenio Stjepana s položaja bana, hrvatskom velikašu obećao je Medvedgrad. Međutim, kako pokazuje Borislav Grgin, indikativno je da je, usprkos Stjepanovim zaslugama tijekom bosanske ekspedicije, kralj hrvatskom velikašu obećao upravo taj grad koji nije bio pod njegovom kontrolom. Štoviše, odnosi Budima i Modruša pogoršali su se do te razine da je sljedeće godine, nakon što se stanje u Bosni konačno stabiliziralo, Matija namjeravao povesti vojsku protiv Stjepana, što saznajemo iz dva međusobno neovisna izvora, izvještaja milanskog poslanika u Veneciji, Gerarda de Colli, i *Dekada* kasnijeg ugarskog dvorskog povjesničara, Antonija Bonfinija; usp. Grgin, *Počeci rasapa*, 90–94; i Klaić, *Frankapani*, 251–252.

⁵⁶ Matija Korvin redovno je koristio sabor u svrhu legitimacije svojih odluka, na koje je utjecao, između ostalog, i strateškim uručivanjem pozivnica političkim čimbenicima Ugarskog kraljevstva, pri čemu je često znao precizno definirati veličinu raznih delegacija. Ktomu, Nikolin slučaj nije jedini put da su napetosti i zakulisne igre između kralja i raznih političkih frakcija eskalirale u vrijeme državnog sabora. Dok je kraljevo obračunavanje s Modruškim predstavljalo iscenirani uvod u razlaz sa Stjepanom Frankapanom, Vitezovoj uroti 1471. navodno je prethodila pljuska koju je primio od kralja. Iako o toj pljusci ne možemo govoriti kao o jednom od uzroka urote, na simboličnoj razini zrcalila je promjenu u konstelaciji moći na kraljevskom dvoru. O toj epizodi usp. Julia Dücker, *Reichsversammlungen im Spätmittelalter: Politische Willensbildung in Polen, Ungarn, und Deutschland*, Ostfildern 2011, 121–122.

zime 1464. Međutim, upravo analiza njegove ugarske epizode, prije svega njegovih prvih dvaju autorskih djela, *Dijaloga o sreći smrtnika* i *Petrove lađice*, posvećenih dvama najutjecajnijim ugarskim prelatima, najbolje osporava romantičarsko poimanje intelektualnog kruga na dvoru Matije Korvina kakvo često susrećemo u hrvatskoj historiografiji. Umjesto humanističkog kruga ravnopravnih prelata vezanih čvrstim sponama prijateljstva, pred nama se otkriva dinamičnost društvenih, političkih i intelektualnih odnosa: između etabliranih prelata koji su bili dijelom središnjeg kruga moći i liminalnih prelata i intelektualaca u potrazi za napredovanjem u karijeri; između intelektualaca školovanih u Guarinovoju humanističkoj školi i onih obrazovanih prema skolastičkom kurikulu; između političkih interesa dvora i periferije. Kako ova studija pokazuje, upravo u tim trima kontekstima moramo tumačiti strelovit uspon dvorske karijere Nikole Modruškog i njegov jednako strelovit pad od budimske kraljevske palače do egzila u Viterbu, provincijskom gradiću Papinske Države.

Taj pad naravno nije značio i kraj karijere Nikole Modruškog. U Viterbu, odmah po svom dolasku, Nikola započinje pisati *O utjesi*, traktat o tjeskobi i metodom tješnja koji posvećuje, nimalo slučajno, Marcu Barbu, u to vrijeme biskupu Vicenze, ali i rođaku i najbližem suradniku novoga pape, Pavla II. (1464–1471), a u kojem u svrhu intelektualne legitimacije eksplicitno odbacuje skolastički okvir u korist humanističkih tema i retoričkih žanrova. O tom kapitalnom djelu, koje je Modruškog kao pridošlicu trebalo predstaviti na intelektualnoj sceni renesansnog Rima, već je bilo riječi u znanosti. Dok je George McClure istaknuo njegov značaj u okviru talijanske humanističke konzolatorne tradicije, Neven Jovanović raščlanio je Nikolinu retoričku strategiju uspoređujući djelo s *Evangelistarom* Marka Marulića.⁵⁷ Međutim, ako *O utjesi* promatramo u kontekstu neslavnog kraja njegove ugarske epizode, pred nama se otvara sasvim nova dimenzija Nikolina pothvata. U tom nam se kontekstu, naime, Boetijeva *Utjeha filozofije*, sastavljena tijekom njegova jednogodišnjeg boravka u zatvoru, te Ciceronova *Utjeha*, napisana nakon smrti kćeri mu Tulijske, otkrivaju ne samo kao Nikolini žanrovski već i kao svojevrсни terapijski modeli za ublažavanje vlastitih *aegridudines animi*, vlastitih duševnih patnji uzrokovanih naglom promjenom fortune koja ga je prvo vinula u visine da bi ga potom, kako nam dramatično prikazuje Galeotto, tako surovo spustila na zemlju.

⁵⁷ George McClure, *Sorrow and Consolation in Italian Humanism*, Princeton NJ 1991, 121–130; Jovanović, »Čitanje Modruškog Marulićem«.

POSTSCRIPTUM:

AHAZU MS II.b.3. I ŠIRI SLOJEVI DVORSKE INTELEKTUALNE KULTURE

Usprkos događajima iz zime 1464. i potpunom prekidu kontakata, Nikola Modruški nije doživio *damnatio memoriae* na ugarskom dvoru. Kako svjedoči AHAZU MS II.b.3, *Petrova lađica* bila je i dalje čitana, prepisivana i komentirana u dvorskim intelektualnim krugovima. Stoga, kao svojevrsni *postscriptum* raspravi, posebnu pozornost vrijedi pridati i tom rukopisu, tim više što on sadrži i jedini sačuvani primjerak *Petrove lađice*, djela čije izdanje i prijevod donosimo u prilogu.

AHAZU MS II.b.3. papirnati je rukopis *octavo* formata (208x145mm), koji se sastoji od 70 folija razdijeljenih u sedam sveščića različite veličine. Rukopis sadrži ukupno devet tekstova, od kojih je posljednji, na f. 69v, dopisan kasnije, početkom 16. stoljeća:⁵⁸

predlist: sadržaj rukopisa koji je ispisao Ivan Kukuljević Sakcinski (usp. Sl. 1)

- 1) ff. 1r–14v: Fest, *Brevijarij*

Titulus: (—).

Incipit: BREVEM FIERI Claemencia tua libellum praecepit, parebo libens praeceptis.

Explicit: sicut de Gothis etiam Babylonibus tibi palma pacis accedat Glorississime principum, Valentiane Auguste.

Rubrica: Sexti Ruffi Viri Consularis Valentiano Augusto de Historia Romana Libellus finit.

Izdanje: J. W. Eadie, *The Breviarium of Festus: A Critical Edition with Historical Commentary*, London 1967.

- 2) ff. 14v–31v, 34r–35r: Nikola Modruški, *Petrova lađica*

Titulus: Reuerendissimo in christo patre et domino domino Stephano ArchiEpiscopo Colocensi dignissimo Nicolaus Episcopus Modrusiensis Salutem exoptat sempiternam.

Incipit: Solent qui longinquas adeunt terras reuertentes e peregrinis deliciis munuscula amorem suum testancia charissimis suis deferre.

Explicit: et dic mira ordinacione dispositus ac sempiternis legibus stabilitus, arguit et conpescit.

Izdanje: U prilogu.

- 3) ff. 35r–35v: Ivan Vitez, *Pismo Stjepanu Várdaiju i Ladislavu Palocz*

Titulus: Reuerendissimo patri domino Stephano Archiepiscopo Colocensi et Magnifico Comiti Ladislao de Palocz iudici Curie Regie maiestatis etc.

Incipit: Reuerendissime pater et Magnifice uir, domini nobis honorandi, dolore ac suspiriis uerba ructantibus.

Explicit: quousque uos uidero incolumes in regno. Valeatis bene si potestis. Ex Praga In festo sancte Katerine. 1457.

⁵⁸ Foliji su brojani prema recentnoj folijaciji koju zatječemo tintom ispisanu u gornjem desnom kutu, a koja preskače f. 21² što ga je numerirala kasnija ruka. U pregledu sadržaja *Titulus* (naslov djela istaknut kao takav u rukopisu), *Incipit*, *Explicit* i *Rubrica* prate ortografiju koju susrećemo u rukopisu. O redoslijedu tekstova 2–5 vidi niže u *O tekstološkim problemima i načelima izdanja i prijedora Petrove lađice*.

Izdanje: Iohannes Vitéz de Zredna, *Opera quae superunt*, prir. Iván Boronkai, Budimpešta 1980, 201.

- 4) ff. 35v, 32r: Leonardo Bruni, *Kratak govor pred papom Martinom V.*
Titulus: Leonardi Aretini Oraciuncula ad summum pontificem per quendam puerum et cetera.
Incipit: Inter uestras prestantissimas laudes Beatissime pater nulla nec excellecior est nec illustrior.
Explicit: orans atque supplicans ut in hoc laudandi desiderio meo suscipere me dignemini commendatum.
Izdanje: Emilio Santini, *Leonardo Bruni Aretino e i suoi Historiarum Florentini Populi Libri XII*, Rim 1977, 158–160.
- 5) ff. 32r–33v, 36r–46v: Pseudo-Demosten, *Pogrebni govor* (u prijevodu Jana Panonija)
Titulus: Oratio demostenis greca per Reuerendum dominum Iohannem Electum confirmatum Quineecclesiensem Millesimo quadringentesimo lx quinto Idus Iunias latina facta.
Incipit: Institutum athenis erat ut qui bello pro patria oppetissent, publico funere solenniter efferrentur.
Explicit: Vos autem luctu expleto ac iis que ad rem pertinencia sunt debite peractis abscedite. DIXI.
Izdanje: János Horváth, »Janus Pannonius ismeretlen versei a sevilai-kódexben« [Nepoznati stihovi Jana Panonija u seviljskom rukopisu], *Irodalomtörténeti Közlemények* 78 (1974): 594–627 (613–617).
- 6) ff. 46v–49r: Giovanni Castiglione, *Govor pred Ladislavom V.*
Titulus: (—).
Incipit: TAmetsi nihil dubitet summus et maximus pontifex noster lugubrem famam.
Explicit: In cruce sane pependit unicum nostre salutis precium Ihesus Christus qui te felicem faciat.
Izdanje: Helmut Weigel i Henny Grüneisen, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* sv. 5, dio 1 (1453–54), Göttingen 1969, 77–80.
- 7) ff. 49r–50r: Ivan Vitez: *Odgovor Giovanniju Castiglioneu*
Titulus: (—).
Incipit: Reuerendissime pater. Religiosam operam recte ac digne apostolice cure congruam paremque.
Explicit: quas ad tuendas Christiani naufragii reliquias propagandumque (...).
Napomena: Tekst je nedovršen.
Izdanje: Helmut Weigel i Henny Grüneisen, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* sv. 5, dio 1 (1453–54), Göttingen 1969, 81–82; Iohannes Vitéz de Zredna, *Opera quae superunt*, prir. Iván Boronkai, Budimpešta 1980, 242–244.
ff. 50v–51v: prazni (uz *probatio pennae* na f. 51r)
- 8) ff. 52r–68v: Eneja Silvio Piccolomini: *O obrazovanju djece*
Titulus: (—).
Incipit: (S)ERENISSIMO principi domino Ladislao Pannoniorum ac Bohemie regi et potenti Austrie duci domino suo Eneas Episcopus Trigestinus Salutem plurimam dicit. Si quem uirtuti operam dare totumque se bonis prebere artibus oportet.

Explicit: asseuerans deos ab hominibus non esse iudicandos; nec mirum ait (...).

Napomena: Tekst je nedovršen; prekida usred 31. paragrafa Kallendorfova izdanja.

Izdanje: Craig Kallendorf, prev., *Humanist Educational Treatises*, Cambridge MA 2002, 126–259.

f. 69r: prazan

- 9) f. 69v: Pjesma anonimnog autora *Uzrok je neka vila*, br. 717 iz *Ranjinina zbornika*⁵⁹

Titulus: (—).

Incipit: Usrok ie vil nieka da mlados ma vene.

Explicit: rasplia i travi tušno me sardačce (...).

Napomena: Tekst je nedovršen; posrijedi su tek prvih dvanaest stihova od ukupno 28.

Izdanje: Milan Rešetar, prir., *Pjesme Šiška Menčetića i Gore Držića i ostale pjesme Rañina zbornika*, Zagreb 1937, 476–477.

zalist: prazan

Iako je moguće da su rukopis ispisala dva pisara, kako je to smatrala Klára Csapodiné Gárdonyi – koja je, treba spomenuti, rukopis konzultirala isključivo preko mikrofilma – osobno mi se čini kako je ipak riječ o jednome pisaru koji mijenja duktus te tako Festov *Brevijarij* (ff. 1r–14v) ispisuje knjižnom poluhumanistikom, a ff. 14v–68v, odnosno tekstove 2–8, kurzivnom.⁶⁰ (Usp. Sl. 2, f. 14v rukopisa gdje se vidi prijelaz između dva dijela.) Naime, osim velikih sličnosti u duktusu i korištenja istih kratica, u oba se dijela upotrebljava isti stranični postav (*mise-en-page*): 28 redova ispisanih po čitavoj širini stranice (s prvim redom smještenim podno gornje granice), na 140 x 75mm. Smatram kako navedene sitne promjene u duktusu i tinti, zajedno s promjenama vrste papira između sveščića i–ii (ff. 1–18; koji sadrže tekstove 1–2), iii–v (ff. 19–51; tekstove 2–7), i vi–vii (ff. 52–69; tekst 8), zrcale ustvari tri faze nastanka rukopisa.⁶¹

Kolofon na f. 49r – »Godine 1471. Lovro Matucsinaí, sluga liječnika kraljeva veličanstva, ispisao je te dvije knjige« (*Anno 1471 Laurencius de Matuuczina scripsit istos duos libellos, seruus doctoris regie maiestatis*); usp. Sl. 3 – otkriva ne samo ugarsku provenijenciju rukopisa već i ime pisara, kojeg tako možemo identificirati kao slugu kraljevskog liječnika, imena Lovro Matucsinaí. Ovdje vrijedi spomenuti kako je dužnost zamjenika kancelara od 1468. do 1471. godine vršio Gabrijel Matu-

⁵⁹ Zahvaljujem profesorima Tomislavu Bogdanu i Stjepanu Damjanoviću na pomoći oko transkripcije i identifikacije pjesme, i dataciji rukopisa.

⁶⁰ Usp. Klára Csapodiné Gárdonyi, »Vitéz János ismeretlen levele egy 1471 körül keletkezett kéziratban« [Nepoznato pismo Ivana Viteza u rukopisu nastalom oko 1471.], *Magyar Könyvszemle* 95 (1979): 369–372.

⁶¹ Struktura sveščića je sljedeća: i¹⁰ (ff. 1–10), ii⁸ (ff. 11–18), iii¹² (ff. 19–29), iv¹⁰ (ff. 30–39), v¹² (ff. 40–51), vi¹⁰ (ff. 52–61), vii¹⁰ (ff. 62–69)–I (nakon f. 68)–I (nakon f. 69). Sveščići i–ii (ff. 1–18) i vi–vii (ff. 52–69) sadrže dva različita filigrana tipa *balance*, dok sveščići iii–v (ff. 19–51) filigran *ciseaux*.

csinai, koji je upravo 1471. naslijedio Stjepana Várdaija na mjestu kaločkog nadbiskupa i arhikancelara. U kakvom je srodstvu on točno bio s Lovrom ne znamo, no pretpostavka Csapodiné Gárdonyi kako Lovro svoju dvorsku karijeru duguje obiteljskim vezama doima se plauzibilnom.⁶² Budući da spomenuti kolofon dolazi tek iza teksta 6, čini se kako se pod »dvije knjige« (*duos libellos*) misli na rukopise koji su poslužili kao predlošci iz kojih je prepisivao tekstove u svoj kodeks. U svakom slučaju, da se Lovro, kao sluga kraljevskog liječnika, upravo u dvorskom miljeu susreo s tekstovima koje je prepisao sugerira i sâm sadržaj rukopisa. Prevladavaju, naime, djela usko vezana uz ugarski kontekst: Vitezovo pismo i govor, Piccolominijev traktat *O obrazovanju djece* posvećen ugarskom kralju Ladislavu V. (1440–1457), Panonijev prijevod Pseudo-Demostena, te, na kraju krajeva, i *Petrova lađica* Modruškog. No susrećemo isto tako i *Kratak govor pred papom Martinom V*, djelce koje svoje prisustvo ovdje vjerojatno duguje slavi Leonarda Brunija, autora i prevoditelja brojnih humanističkih bestselera, kao i Festov *Brevijarij*, jedan od niza kompendija koji su renesansnim dvorjanima, poput Matucsinaija, pružali nužno potrebno funkcionalno znanje rimske povijesti.

Posebno su zanimljive i marginalne bilješke neidentificiranog Lovrina suvremenika koji je u dva navrata prošao kroz tekstove 1–5 i 8. Uz Festov *Brevijarij* tako susrećemo njegove marginalije uz dijelove o antičkoj povijesti regije, gdje kratkim verbalnim označiteljima *nota*, *audi* i *disce* upozorava na dijelove koji govore o rimskom osvajanju Mezije (f. 4v), o gušenju ustanka dvaju Batona u Panoniji (f. 5r) te o Trajanovu osvajanju Dacije (f. 5r). Koristi i elaboriranije bilješke: »Ogromna moć Ilira« (f. 5v: *II Illyricorum maximus potentatus*), »Tračani su bili najkrvoločniji« (f. 5v: *II truculentissimi Thraces fuere*) te »Filipol (sc. Filipopol) i Adrianopol, gradovi Trakije« (f. 6r: *II Phylipolis(!) et Adrianopolis Thraciae ciuitates*). Ovdje su dakako posrijedi tipična humanistička čitanja »nacionalnih« povijesti – u ovom slučaju »Ilira«, te »Tračana«, odnosno »Turaka« – u okviru antičkog arhetipa, kakva će u dalmatinskim humanističkim krugovima, primjerice, biti elaborirana u *O smještaju Ilirije i grada Šibenika* (*De situ Illyriae et ciuitate Sibenici*) Jurja Šižgorića i *O podrijetlu i zgodama Slavena* (*De origine successibusque Slavorum*) Vinka Pribojevića. Isti je čitatelj po jednom bilješkom popratio i Brunijev govor, Vitezovo pismo, Piccolominijev traktat, a započeo je komentirati i Panonijev prijevod Pseudo-Demostenova *Pogrebnog govora* (do f. 37v). Naposljetku, njegove bilješke i ispravke teksta susrećemo i kod *Petrove lađice*, koje, uz, naravno, već sâm postojanje prijepisa, svjedoče o recepciji djela na ugarskom dvoru u godinama nakon što je Modruški

⁶² Csapodiné Gárdonyi, »Vitéz János ismeretlen levele egy 1471 körül keletkezett kéziratban«, 370.

napustio kraljevstvo. (Za primjer jedne bilješke usp. Sl. 4). Dok slika intelektualnog života renesansnog dvora Matije Korvina obično zrcali aktivnosti »velikih ljudi«, odnosno intelektualaca, bilo laika poput Galeotta bilo prelata poput Viteza, Panonija i Modruškog, koji su iza sebe ostavili bogato ukrašene knjige i autorska djela, AHAZU MS II.b.3. nam pruža prozor u danas dobrim dijelom izgubljen svijet jednog od mnogobrojnih nižih dvorjana koji su kraće tekstove, što su kolali dvorom, revno prepisivali u svoje ne toliko reprezentativne koliko funkcionalne rukopise.

Naposljetku, ono po čemu je AHAZU MS II.b.3. posebno zanimljiv jest deveti, naknadno dopisani, tekst koji sugerira kako je krajem 15. ili početkom 16. stoljeća rukopis završio u Dubrovniku. Posrijedi su, naime, bosančicom ispisani prvih dvanaest stihova anonimne pjesme *Uzrok je neka vila* iz Zbornika Nikše Ranjine, te naknadno dopisani trinaesti redak koji je, ako je suditi prema tinti, ispisala ista ruka što je niže na talijanskom dodala *Sapendo io cor padrone come abiate* (usp. Sl. 5). U ovom kontekstu Csapodiné Gárdonyi spominje dokument koji svjedoči kako se nakon 1463. na mjestu kraljevskog liječnika na budimskom dvoru nalazio »Dubrovčanin Petar«,⁶³ ali sve da on i nije bio osobom čijim posredstvom je AHAZU MS II.b.3. završio na Jadranu, intenzivne veze Dubrovnika i Ugarske i inače su dobro posvjedočene, kao uostalom i kolanje rukopisa. No, dok se primjerice dubrovački humanist Ludovik Crijević Tuberon oko 1520. žali da zbog osmanskih provala u Slavoniji nije uspio dostaviti primjerak svoga djela *O postanku i razvitku grada Dubrovnika* (*De origine et incremento urbis Rhacusanae*) Bernardu Bánffyju, bačkom arhiđakonu, AHAZU MS II.b.3. iz suprotnoga je smjera ipak našao svoj put prema jugu.⁶⁴ Godinama ili desetljećima nakon što je Nikola Modruški u jeku priprema Matijine bosanske ekspedicije u srpnju 1463. stigao u Dubrovnik kao kraljev poslanik i papinski legat, u gradu se tako, vjerojatno, našao i danas jedini sačuvani prijepis djela koje je upravo tih mjeseci, »na leđima jurećeg konja«, i bio sastavljao.

⁶³ Csapodiné Gárdonyi, »Vitéz János ismeretlen levele egy 1471 körül keletkezett kéziratban«, 370, bilj. 6.

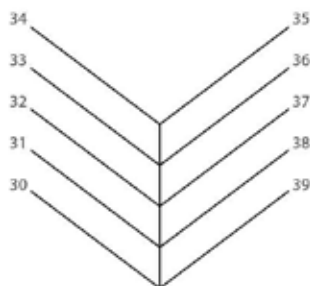
⁶⁴ Usp. Vladimir Rezar, »De origine et incremento urbis Rhacusanae Ludovika Crijevića Tuberon«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51/1 (2013), 75–153 (78).

O TEKSTOLOŠKIM PROBLEMIMA I NAČELIMA IZDANJA I PRIJEVODA *PETROVE LAĐICE*

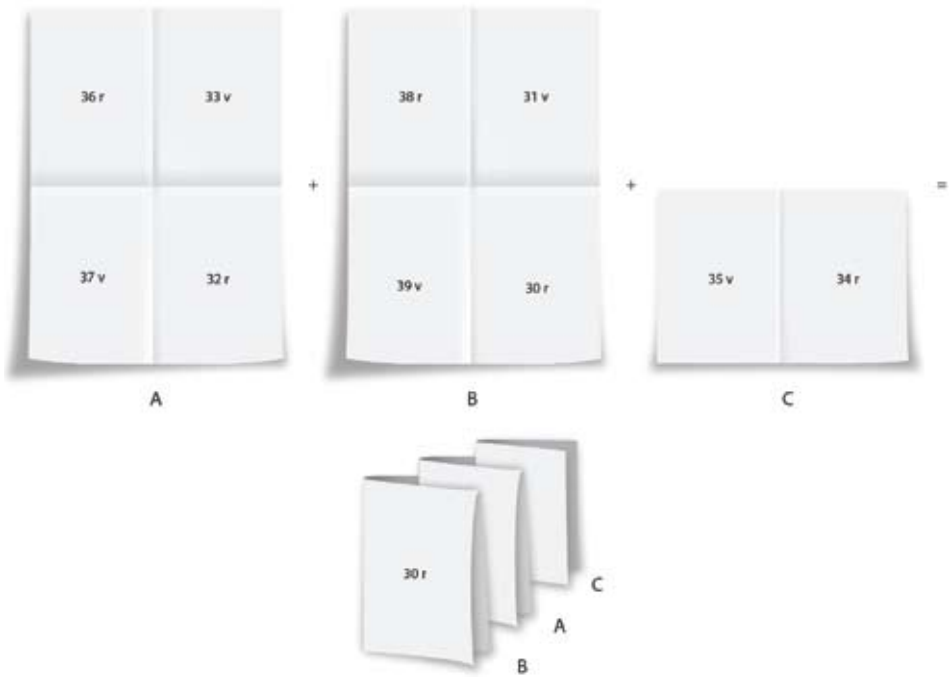
Prije no što bude riječi o načelima izdanja, potrebno je objasniti tekstološke probleme koje pred priređivača stavlja rukopis AHAZU MS II.b.3, koji su, kao što je i spomenuto u uvodu, i doveli do ozbiljnih grešaka u dvama izdanjima. Prvi je od dva problema u četvrtom svešćiću rukopisa, koji sadrži, pored *Petrove lađice* (tekst 2), i tri sljedeća teksta, a gdje, kako se moglo vidjeti u pregledu sadržaja rukopisa, dolazi do zbrke u folijima. Naime, ff. 30r, 30v, 31r, 31v pravilno donose tekst *Petrove lađice* da bi zatim tekst umjesto na f. 32r, nastavio na f. 34r i završio na f. 35r. Ovdje počinje Vitezovo pismo (tekst 3), koje završava na *verso* strani istoga folija, gdje ga odmah slijedi Brunijev govor pred Martinom V. (tekst 4), koji se pak vraća natrag na f. 32r. Ovdje, na f. 32r, započinje onda Panonijev prijevod Pseudo-Demostena (tekst 5), koji se nastavlja do f. 33v, da bi zatim preskočio dva navedena folija i nastavio na f. 36r. Dakle, sadržajno rukopis se čita:

ff. 30r–31v, 34r–35v, 32r–33v, 36r–39v.

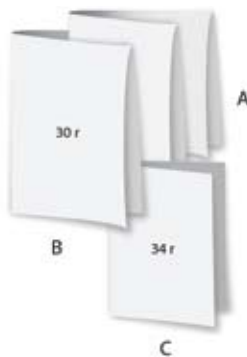
Međutim, posrijedi je pravilno uvezeni kvinion, svešćić kojeg čini 10 folija (ff. 30–39), odnosno 5 bifolija, čiju strukturu grafički možemo prikazati na sljedeći način:

Budući da su, dakle, foliji ovog svešćića pravilno uvezani, do greške je moralo doći ranije, odnosno prilikom ispisivanja. Nakon što je uzeo dva arka papira (odnosno dva velika lista papira koji se dijeli), arke A i B, i tako formirao četiri bifolija, pisar je odlučio formirati kvinion za što je mu je trebala polovica trećeg arka, odnosno arak C. Čini se kako je njegova namjera, grafički prikazano, bila sljedeća:

Ipak, nakon što je arke presavinuo, pisar je, umjesto unutar arka A, arak C smjestio na krivo mjesto, između arka B i A, i tim redoslijedom krenuo prepisivati tekst:

Kad je pak cijeli rukopis stigao pred knjigovežu, on je da bi pravilno uvezao svešćić jednostavno smjestio arak C unutar arka A, što je dovelo do situacije da se završetak *Petrove lađice* nastavlja dva folija kasnije. Zbrku je odmah uvidio i već spomenuti petnaestostoljetni čitatelj rukopisa – nazovimo ga *Lector A* – koji upozor-

rava na pisarev previd na donjim marginama f. 33v (»pođi na treći folij koji započinje *que autem ad fortitudinem*«; *¶ uade ad tertium folium ubi incipit que autem ad fortitudinem*; usp. Sl. 6) i f. 35v (»pođi natrag na treći folij čiji početak je *pater*«; *¶ uade retro ad tertium folium cuius principium est pater*; usp. Sl. 7).

To vodi do drugog tekstološkog problema koji donosi tekst *Petrove lađice*. Naime, iako je pisar nakon f. 31v nesumnjivo nastavio ispisivati f. 34r, na tekst f. 31v (poziv na ispovjedaње na psalteriju i citari, te pojašnjavanje značenja citare koji započinje s *Nam cithara ut*) smisleno se nastavlja ne f. 34r, već druga riječ f. 34v (Augustinov komentar o citari, koji započinje s *docet Augustinus, ex inferiore parte*), dok se na kraj teksta f. 35r (poziv čitatelju na mirenje s božanskim odlukama, koji završava s *Arguit et compescit*) nastavlja početak f. 34r (citat Joba *Dominus dedit*). Čini se kako je ovdje pak problem u rukopisu koji je služio kao predložak iz kojeg je Lovro Matucsinai prepisao tekst *Petrove lađice* u AHazu MS II.b.3, pri čemu se sljedeće objašnjenje nameće kao najvjerojatnije. Budući da je posrijedi sâm kraj djela, bio je smješten na posljednjem foliju predložka. Čini se kako se taj posljednji folij odvojio od sveščića kojem je pripadao, potom bio priložen natrag zabunom s krive strane, da bi ga kao takvog, dakle prvo s *verso* a tek potom s *recto* strane, počeo prepisivati Matucsinai. Da je riječ o posljednjem, oštećenom, foliju predložka sugeriraju i brojne greške u prijepisu koje susrećemo na sâmome kraju teksta. Na kraju krajeva, i tu je zbrku očito naslutio *Lector A* čiji komentar na f. 35r otkriva kako su njegove emendacije, kojih najviše ima upravo na sâmome kraju, bile potaknute nastojanjem da tekst dovede u kakav takav red: »ispravio sam koliko je to dopustio brzinski rad uz noćnu svjetiljku« (*emendaui quantum p(as)sa est una tumu(ltu)aria lucubratio*; usp. Sl. 8). Ovo izdanje stoga ispravlja grešku u prijepisu i donosi rekonstrukciju izvornog teksta. Iako tako rekonstruirani tekst završava naglo, smatram kako je, s obzirom da se radi o peroraciji, riječ o izvornom završetku uz, u najgorem slučaju, mogući gubitak tek jedne ili dvije rečenice. Izostanak elaborirane kode pritom ne treba iznenaditi, jer, ako uzmemo u obzir primjerice *O utjesi* i *O naslovima i autorima psalama*, Nikola im i nije bio pretjerano vičan.

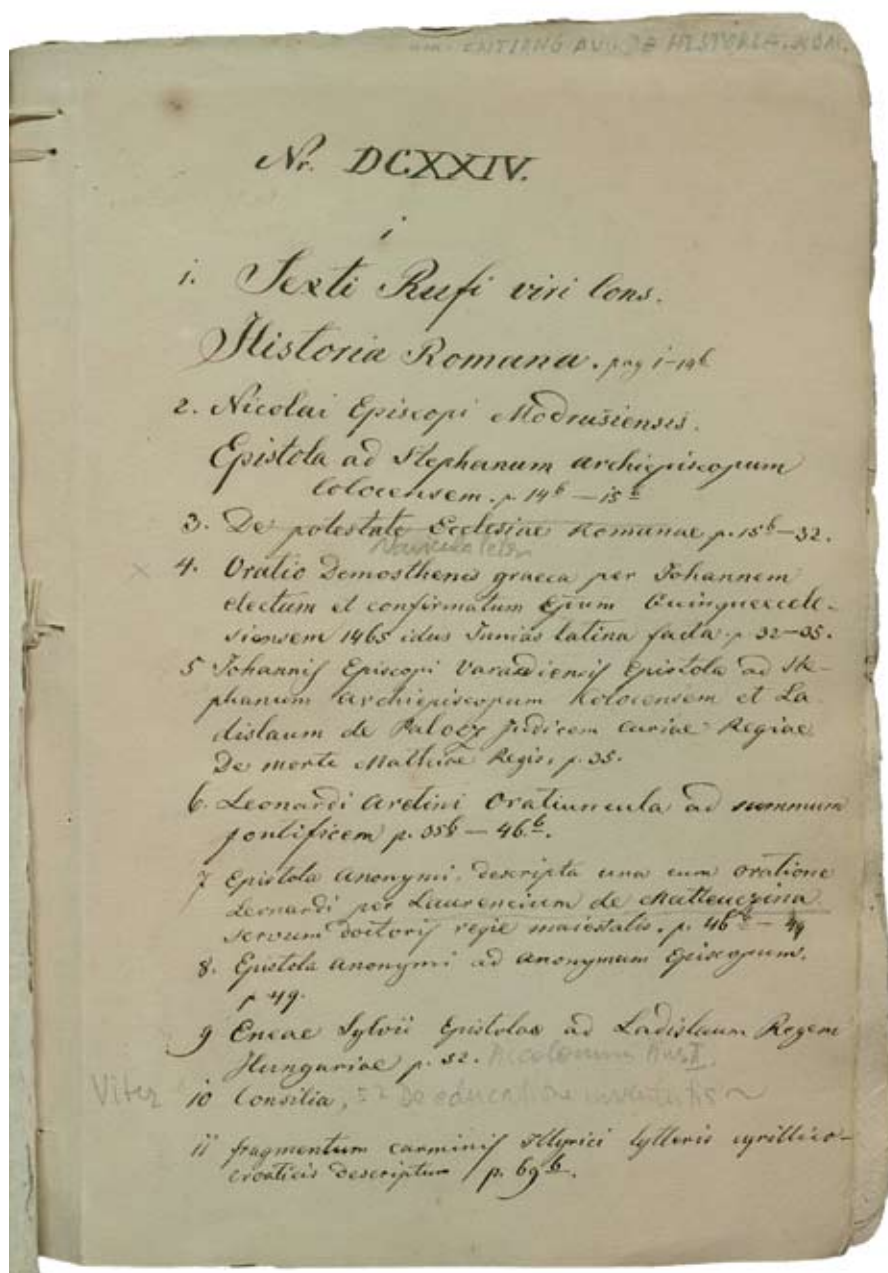
*

Za kraj, još poneka riječ o načelima izdanja. Radi lakšega snalaženja, tekst sam podijelio na 22 paragrafa numerirana arapskim brojevima. Kako se ne radi o autografu, ortografiju sam klasicizirao. Zbog gore spomenute zbrke u prijepisu, latinski tekst bilježi folije rukopisa, a popraćen je i kritičkim aparatom, koji pored mojih ispravaka bilježi i marginalne bilješke i važnije ispravke suvremenog čitatelja, pri

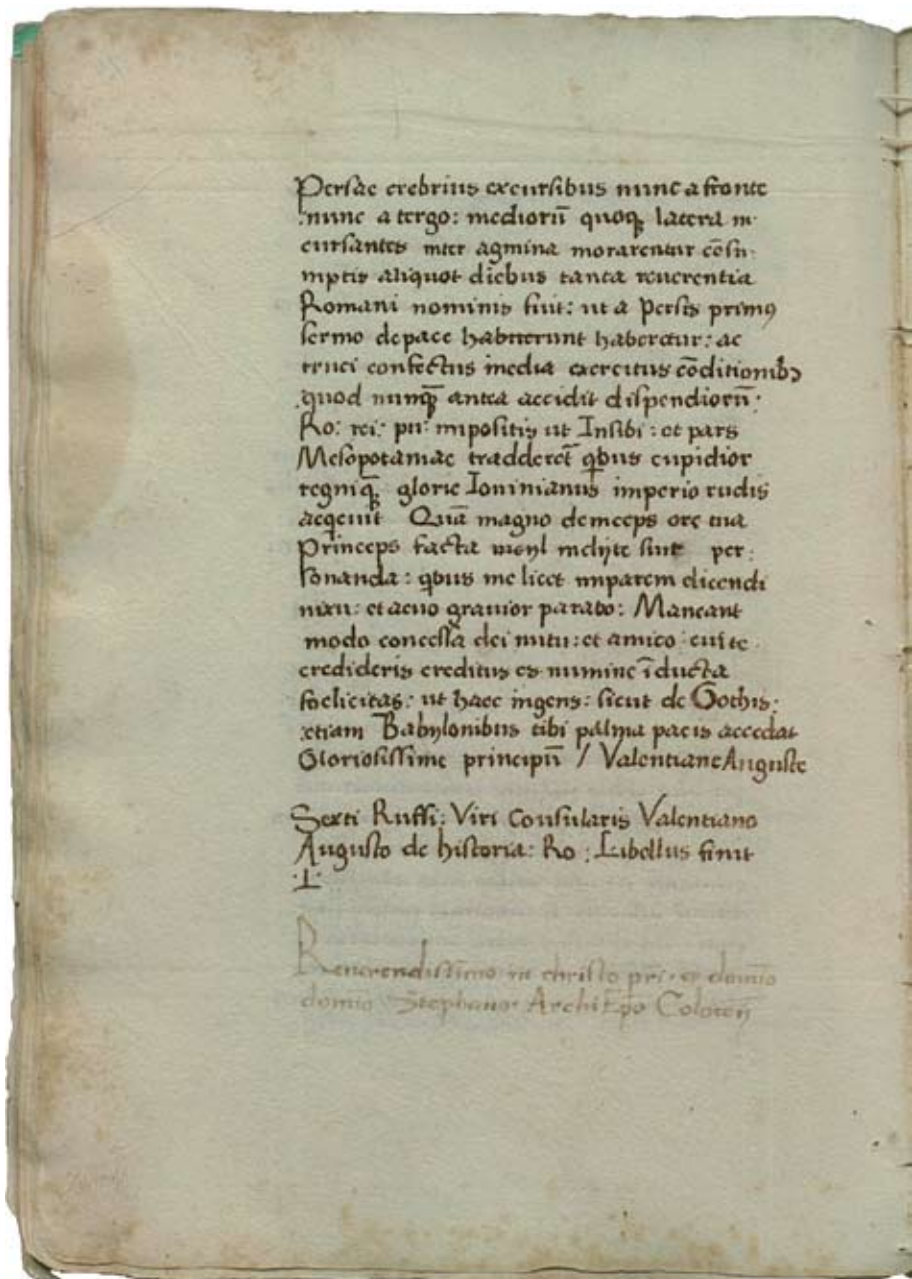
čemu *A1* označava prvu fazu njegovih intervencija, *A2* drugu.⁶⁵ Citate u izvorniku nisam ispravljao i prevodio prema modernim izdanjima djela, već sam nastojao zadržati verziju koju donosi tekst *Petrove lađice*, osim u slučajevima kad sam smatrao da su posrijedi pisareve pogreške. Usporedni hrvatski prijevod popraćen je pak aparatom izvora, pri čemu su citati psalama identificirani prema modernom izdanju i prema Vulgati. Na citate korištene u izmijenjenom obliku upozoravam u komentaru prijevoda, naznačujući *Usp.* ispred identifikacije izvora i mjesta, bez pobližeg određivanja razlike. Naposljetku, kako bi se olakšalo prepoznavanje intertekstualnih referencija i u hrvatskom prijevodu, prijevodi biblijskih citata u pravilu su preuzeti iz izdanja Kršćanske sadašnjosti – čak i u slučaju slobodnije prevedenih mjesta, osim kada se kose sa smislom teksta – dok sam u ponešto izmijenjenom obliku rabio i već postojeći prijevod Senekina djela *O providnosti* Zvonimira Milanovića.⁶⁶

⁶⁵ Premda je zbog malog broja intervencija *A1* teško zaključiti izvan svake sumnje radi li se o jednom ili dvama čitateljima, sklonijim sam rješenju kako je posrijedi jedan čitatelj koji je u dva navrata različito naoštrenim perima intervenirao na marginama. Za primjer mogu se navesti nakrivljeno *d*, *r* s vezajućom donjom crtom, te *ti* ligatura u bilješci *A1* na f. 35r (jedina veća bilješka *A1*) s bilješkama *A2* koje prate prvih pet tekstova rukopisa.

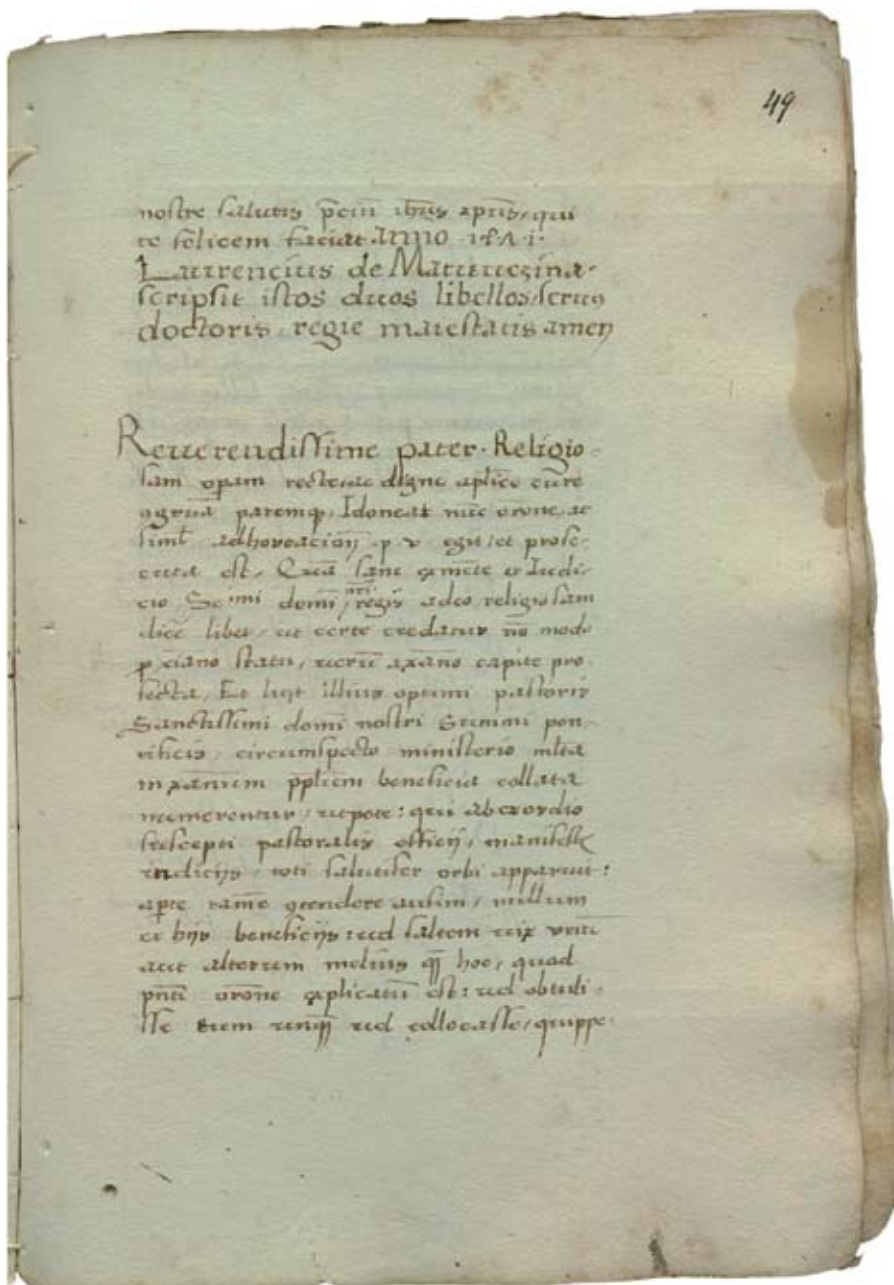
⁶⁶ *Biblija*, Zagreb 2006; Lucije Anej Seneka, *Dijalozi: O postojanosti mudraca, O providnosti, O sretnom životu, Florilegij*, prev. Zvonimir Milanović, Zagreb 2007.

Sl. 1 AHAZU MS II.b.3, predlist: Sadržaj rukopisa koji je dopisao Ivan Kukuljević Sakcinski

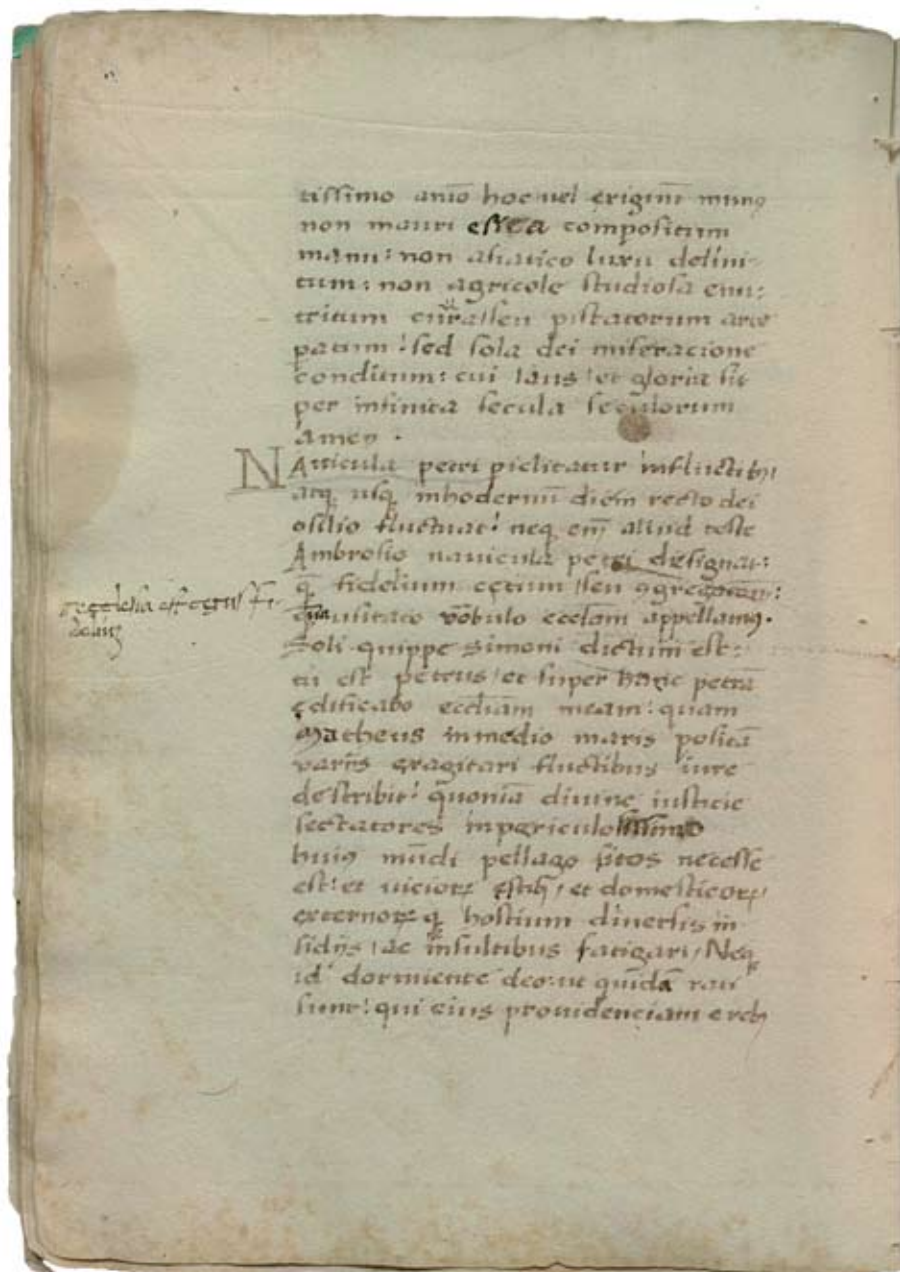

Sl. 2 AHazu MS II.b.3, f. 14v: Kraj Festova Brevijarija i početak posvetnog pisma Petrove ladice

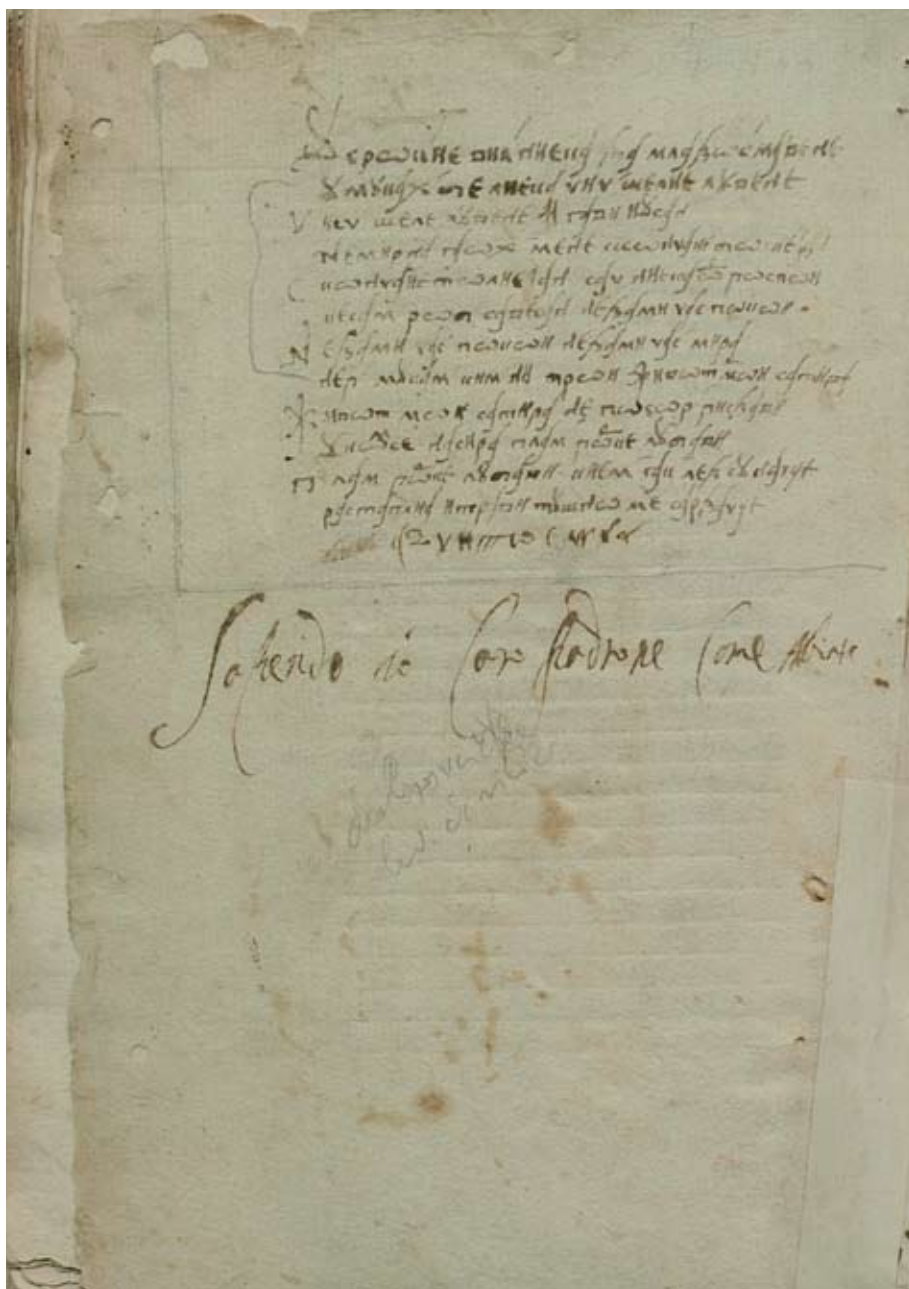

noſtre ſalutis pecti ubi apud qui
re ſolice ſuſcipiat. Anno 1541.
Laurenſius de Matucſina
ſcripſit iſtos duos libellos ſeruo
doctoris regie maiſtatis amen

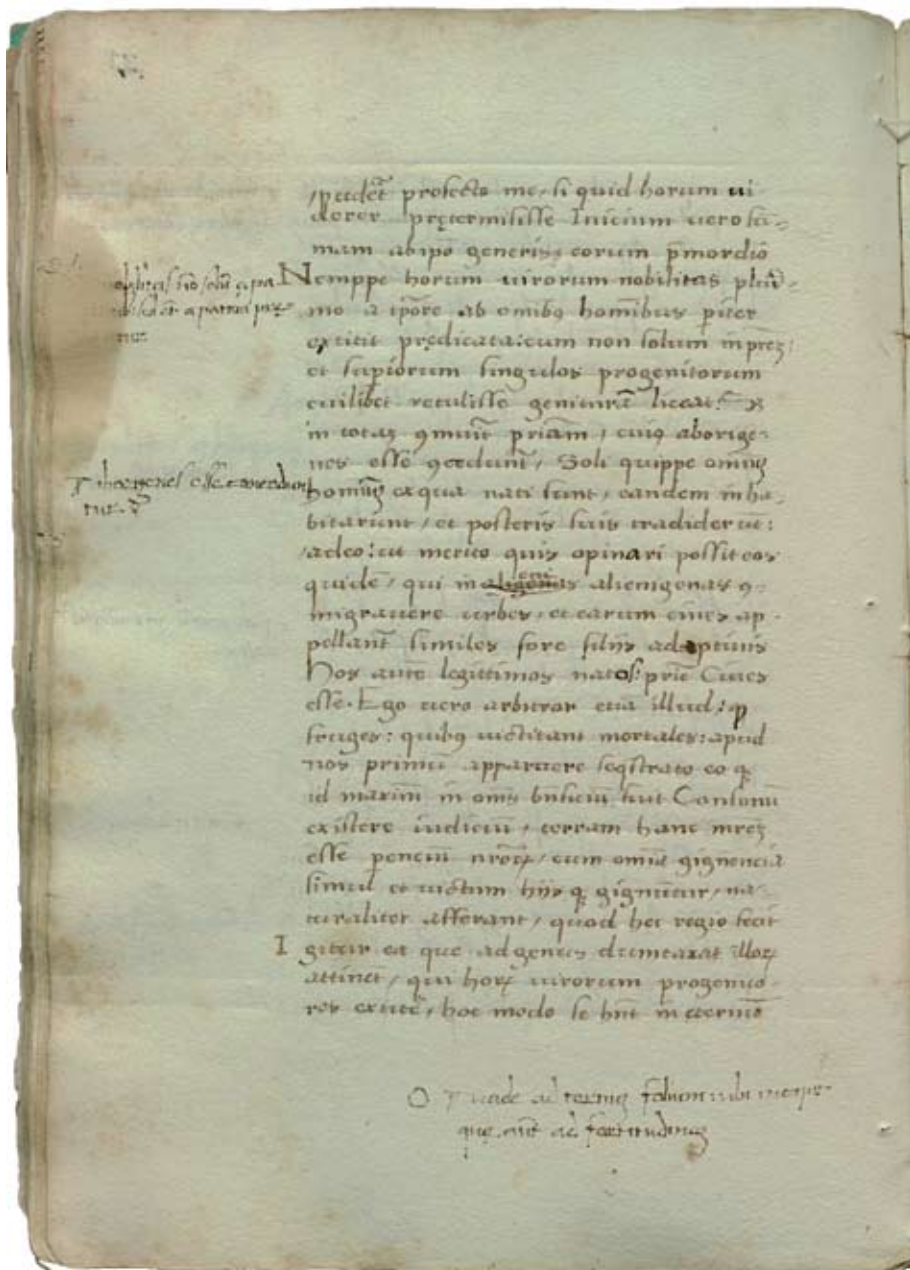
Reuerendiſſime pater. Religio-
ſam opam redente aliq. apte cure
agere parem. Idoneat nunc orone. ac
ſunt adhortationi. p. v. quicque proſe-
cuta eſt. Quia ſane gemit u. iudi-
cio. Scimus domi. regis. adde religioſam
dico liber. ut certe creditur. no modo
p. curio ſtatu. recte apud caput pro-
ſecta. Et licet illius opam. paſtoris
Sanctiſſimi domi noſtri. Scimus pon-
tificis. circumſpecto miniſterio. mtra
in parvam p. p. beneficia collata
memerentur. ut pote. qui ab ordo
ſuſcepit paſtoralis officij. manifeste
inducit. tot ſalutis orbi apparuit.
apre rano. grandere iudicij. nullum
ex hys beneficiis. recte ſaltem. ex vni-
uerſe alterum melius q. hoc. quod
pna orone explicatum eſt. recte obſtuli.
Ne tunc. tunc. recte collocat. quippe.

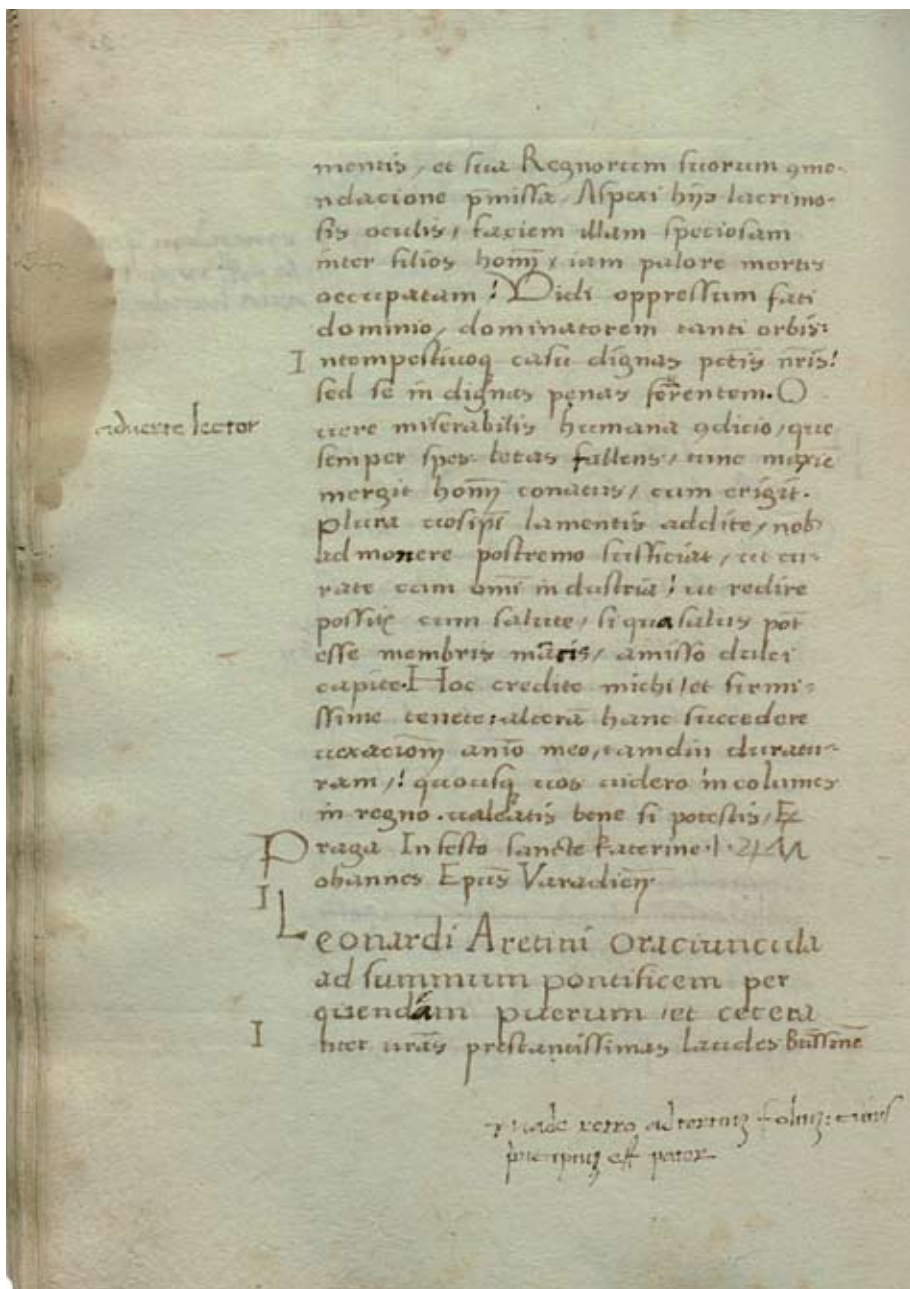
Sl. 4 AHAZU MS II.b.3, f. 15v: Primjer marginalne bilješke koju je ostavio Lector A

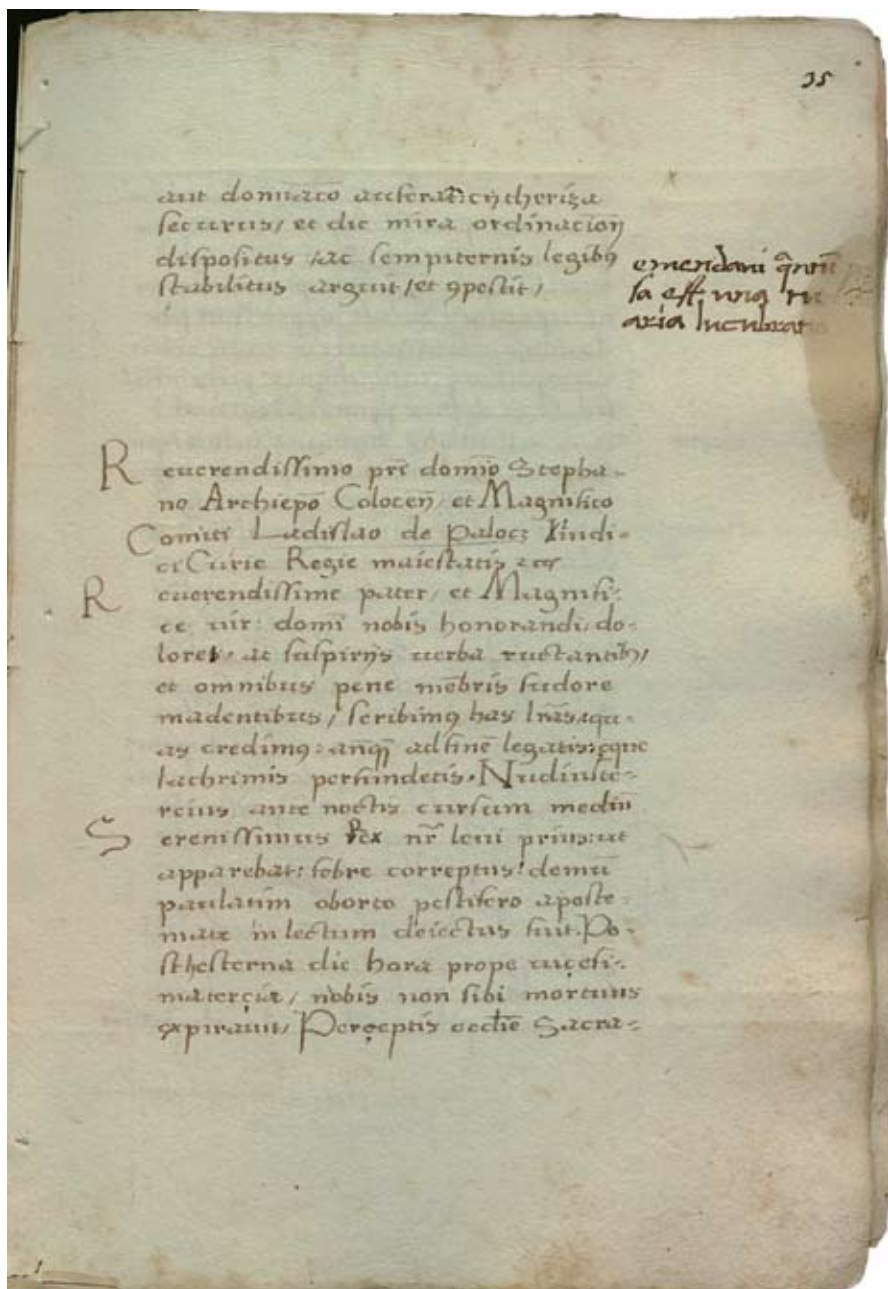
Sl. 5 AHazu MS II.b.3, f. 69v: Naknadno dopisani početni stihovi pjesme *Uzrok je neka vila*

Sl. 6. AHazu MS II.b.3, f. 33v: Lector A prvi put upozorava na zbrku u folijima

Sl. 7 AHazu MS II.b.3, f. 35v: Lector A drugi put upozorava na zbrku u folijima

Sl. 8 AHazu MS II.b.3, f. 35r: Lector A upozorava na svoje emendacije u završnom dijelu teksta Petrove ladice

NIKOLA MODRUŠKI

PETROVA LADICA

⟨1⟩ Reuerendissimo in Christo patri et domino Domino Stephano Archiepiscopo Colocensi ^{/15r/} dignissimo Nicolaus Episcopus Modrusiensis salutem exoptat sempiternam.

⟨2⟩ Solent qui longinquas adeunt terras reuertentes e peregrinis deliciis munuscula amorem suum testantia carissimis suis deferre. Cum autem ego te in carissimorum uel parentum uel dominorum numero habeam, ac ne omnino uacuis ad te reuertar manibus, munera tibi ex Italis mercibus quas olim in exiguo ingenioli mei penu recondideram¹ paraui, non quidem tam iucunda quam miserrima hac temporum nostrorum condicione congrua. Siquidem in his docetur ratio qua in turbulentissima hac omnium tempestate, quam in Petri naucula nauigantes iugiter patimur, naufragii discrimina effugere ualeamus. Nec tamen miraberis si minus redimita comptaue erunt; non enim ex quietis ueniunt camerula aut ex otiosa bibliotheca sed ex festinantis equi dorso, quo me iam multis ut nosti mensibus grauissimae rei publicae curae insidere coegerunt.² Accipe igitur ab aman- ^{/15v/} tissimo animo hoc uel exiguum munus, non Mauri ossea³ compositum manu, non Asiatico luxu delentum, non agricolae studiosa enutritum cura seu piscatorum arte paratum, sed sola Dei miseratione conditum, cui laus et gloria sit per infinita saecula saeculorum. Amen.

⟨3⟩ Nauicula Petri periclitatur in fluctibus atque usque in hod(i)ernum diem recto Dei consilio fluctuat; neque enim aliud teste Ambrosio naucula Petri designat quam fidelium coetum seu congregationem,⁴ quam⁵ usitato uocabulo ecclesiam appellamus. Soli quippe Simoni dictum est: *Tu es⁶ Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*, quam Matthaeus in medio maris positam uariis exagitari fluctibus iure describit, quoniam diuinae iustitiae sectatores in periculosissimo huius mundi pelago sitos necesse est et uitiorum aestibus et domesticorum externorumque hostium diuersis insidiis ac insultibus fatigari. Neque id dormiente Deo, ut quidam⁷ rati sunt qui eius prouidentiam e rebus ^{/16r/} humanis tollere consueuerunt, uerum et uigilante et uolente, quod utique ipse Dominus per prophetam testatur: *Ego inquit dormio et cor meum uigilat*. Dormit enim et Epicuro et Heraclito

¹ recondideram] *corr. lector A1 ex recondiderem*

² nota *not. lector A1 in marg.*

³ ossea] *correxī ex essea*

⁴ Π ecclesia est coetus fidelium *not. lector A2 in marg.*

⁵ quam] *corr. lector A1 ex quod*

⁶ es] *correxī ex est.*

⁷ quidam] *corr. lector A1 ex quidem*

⟨1⟩ Prečasnomo ocu u Kristu i gospodinu najdostojnijem, Gospodinu Stjepanu nadbiskupu kaločkom, Nikola biskup modruški želi vječno spasenje.

⟨2⟩ Oni što pohode daleke zemlje na povratku imaju običaj najdražima iz tuđinske raskoši donijeti sitne darove kao залог svoje ljubavi. A budući da ja tebe ubrajam među svoje najdraže, bilo očeve bilo gospodare, i da ti se ne bih vratio potpuno praznih ruku, pripremio sam ti dar od talijanskih dobara što sam ih još davno bio pohranio u neznatnoj riznici svoga skromnoga uma. Nije on doduše toliko dražestan koliko je u skladu s prejadnim prilikama današnjega vremena, jer u njemu se razlaže način na koji u ovoj oluji nad olujama, što je neprekidno trpimo ploveći u Petrovoj lađici, možemo izbjeći pogibeljan brodolom. Nemoj se pak čuditi ako ne bude ukrašen ili uglađen; ne dolazi iz tiha sobička ili mirne knjižnice, nego s leđa jurećeg konja, na kojima su me dosad – kao što i sam znaš – državni poslovi od najveće važnosti prisiljavali da sjedim mnogih mjeseci. Stoga primi od najprivrženije duše ovaj prilično neznatan dar, koji nije niti sastavljen koščatom rukom Maura,¹ niti uglađen azijskim sjajem, niti obrađen ratarevom revnom brigom ili pripremljen ribarevim umijećem, već koji počiva isključivo na Božjoj milosti, čija je čast i slava u sve vijeke vjekova. Amen.

⟨3⟩ Petrova lađica iskušavana je među valovima i sve do dana današnjega plovi prema pravednoj prosudbi Božjoj. Kako svjedoči Ambrozije, »Petrova lađica« ne označava ništa doli skup ili zajednicu vjernika što je ustaljenim imenom nazivamo crkvom.² Naime, jedino je Šimunu kazano: »Ti si Petar i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju.«³, koju Matej s pravom opisuje kao smještenu usred mora i uznemiravanu valovima,⁴ jer nužno je da sljedbenici božanske pravde budu smješteni u najopasnijem moru ovoga svijeta i da ih muče zapljuskivanja poroka te razne zamke i nasrtaji unutarnjih i vanjskih neprijatelja. I to se ne odvija dok Bog spava – kao što su to mislili neki koji su imali običaj nijekati da Njegova providnost zahvaća ljudski svijet – nego kako pod Njegovim budnim okom tako i prema Njegovoj volji, o čemu uostalom preko proroka svjedoči i sam Gospodin: »Ja spavam, ali srce moje bdi.«⁵ Bog spava, naime, prema Epikuru i Heraklitu, koji su držali da je sve upravljano

¹ Usp. Juvenal, *Saturae*, 5, 52-55.

² Usp. Ambrozije, *Expositio euangelii secundum Lucam*, 4, 68.

³ Mt 16, 18.

⁴ Usp. Mt 8, 23-27.

⁵ Pj 5, 2.

Deus, qui fato omnia agi putauerunt.⁸ Sed Salomoni uigilat, qui a Domino egredi censet iudicium singulorum. Itidem et aliis omnibus uigilat quicumque Deum et rectorem et conditorem uniuersorum profitentur nec capillum capitis inuito ipso in terram decidere.

⟨4⟩ Sed et aliis Dominus falsa quadam aut religione aut pietate dormire uidetur, quibus Deum alicuius mali auctorem asserere summa religio est: *Permittit Deus, inquit, malum, sed non facit*. Quos tamen ipse per Isaïam arguit dicens:⁹ *Ego Dominus, et non est alter formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum; ego Dominus faciens omnia*.¹⁰ Vel Iob, in tantis malis positus, cur Deo gratias agebat dicens: *Si bona de manu Domini suscipimus, mala autem quare non recipimus?* Et iterum: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est; sit nomen Domini* ^(16v) *benedictum*. – *Irrisoria siquidem esset illa gratiarum actio*, ut inquit Augustinus, *si ex hoc gratiae aguntur Deo, quod non donauit ipse nec fecit*. Aut psalmista de praeuaricatoribus legis cur diceret:¹¹ *Misit in eos iram indignationis suae, iram et indignationem et tribulationum immissiones per angelos malos*. Et rursum: *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quae faciunt uerbum eius*. Et in lege ueteri quare tanta mala patribus nostris Deus et minitasse et intulisse scriberentur, nisi ipse auctor fuisset? Nonne, antequam terra Chore, Datan et Abiron absorb(u)isset, Dominus Moysi iusserat dicens: *Praecipe populo uniuerso, ut separetur a tabernaculis Chore, Dathan et Abiron, quo facto mox terra dehiscens uiuos omnes absorbit*. Similiter et sequenti die, cum Dominus propter iniustam populi murmurationem eum igne consumere decreuisset, nonne Moysi ait: *Recedite de medio huius multitudinis, quia nunc etiam delebo eos, et euestigio incendium uastare coepit populum*. Cui Aaron cum thure non tam maturate occurrere potuit, quin quattuordecim milia hominum et septingenti ^(17r) ab igne absorberentur. Longum foret et alias plagas et urbibus et populis priuatisque hominibus et magistratibus, Deo uolente ac iubente, inflictas enumerare. Haec autem pauca et testimonia et exempla,

⁸ Π Epicurus et Democritus prouidentiam Dei tollunt et omnia casu euenire insan(e opi)nantur not. lector A2 in marg.

⁹ Π Deus est boni et mali per se auctor not. lector A2 in marg.

¹⁰ Π nota not. lector A2 in marg.

¹¹ diceret] corr. lector A1 ex dicetur

sudbinom. Ali budan je prema Salomonu, koji je smatrao da od Gospodina proizlazi odluka o svakom pojedinom slučaju. Budan je također i prema svima drugima što govore da je Bog i upravitelj i utemeljitelj svega te da ni vlas kose ne pada s glave na zemlju mimo Njegove volje.

⟨4⟩ Ali i ostalima se, da li iz neke zastranjene pobožnosti ili poštovanja, čini da Gospodin spava. Ti zaziru od tvrdnje da Bog jest tvorac nekog zla te govore: »Dopušta Bog zlo, no ne čini ga.« No njih pak preko Izaije pobija On sam: »Ja sam Jahve i nema drugoga! Ja tvorim svjetlost i stvaram tamu. Ja stvaram sreću i dovodim nesreću; ja, Jahve, činim sve to.«⁶ Ili uzmimo Joba: zašto je on, unatoč tome što je bio stavljen na tolike muke, Bogu zahvaljivao riječima: »Kad od Boga primamo dobro, zar da onda i zlo ne primimo?«⁷ te nanovo: »Gospod dao, Gospod oduzeo! Kako se Gospodu mililo, tako je i učinjeno! Blagoslovljeno ime Gospodnje!«⁸ Doista, kako kaže Augustin: »Podrugljiva je to zahvala, ako se njome zahvaljuje Bogu na onome što sam nije darovao niti sam učinio.«⁹ Ili zašto bi primjerice psalmist rekao o kršiteljima zakona: »Obori na njih svu žestinu gnjeva svog, jarost, bijes i nevolju: posla na njih anđele nesreće.«¹⁰ te na drugome mjestu ponovio: »Ognju i gràde, sniježe i maglo, olujni vjetre što riječ Njegovu izvršavate!«¹¹ A zašto bi i u Starom Zavjetu bilo zapisano da je Bog prijetio i nanio tolika zla našim ocima, da sam nije bio njihov tvorac? Zar nije, prije no što je zemlja progutala Koraha, Datana i Abirama, Gospodin zapovijedio Mojsiju: »Reci toj zajednici: 'Uklonite se iz okolice prebivališta Koraha, Datana i Abirama!'«¹², odmah nakon čega se zemlja otvorila i sve žive progutala. Nije li i sljedećeg dana, kad je zbog neopravdanog prigovaranja naroda odlučio uništiti ga ognjem, Gospodin kazao Mojsiju: »Udaljite se od te zajednice; u tili čas ću je uništiti!«¹³, i smjesta je vatra počela pustošiti narod. Aron nije stigao na vrijeme dotrčati s tamjanom da četrnaest tisuća i sedam stotina ljudi ne proguta oganj.¹⁴ Preopširno bi bilo nabrajati i druge nesreće nanijete kako gradovima tako i narodima, kako običnim ljudima tako i uglednicima, a sve po Božjoj volji i zapovijedi. Ova malobrojna svjedočanstva i primjeri koje sam

⁶ Iz 45, 6-7.

⁷ Job 2, 10.

⁸ Job 1, 21.

⁹ Augustin, *De dono perseuerantiae*, 3.

¹⁰ Ps 78 (77), 49.

¹¹ Ps 148, 8.

¹² Br 16, 24.

¹³ Br 17, 10 (16, 45).

¹⁴ Usp. Br 17, 11-15 (16, 46-49).

quae inducta sunt, satis docere possunt Deo non solum permittente sed etiam uolente ac iubente pleraque mala immo fere uniuersa fieri.

⟨5⟩ Non dicam de malo quod peccatum est, de quo grandis nobis sermo restat, sed de illis malis nunc loquor ut sunt poenae, carceres, exilia, tormenta, mortes, diuersa dolorum mala et cetera id genus, quae cuncta auctore Augustino Dei iudicio dispensantur, sed multis sunt ad probationem multis ad damnationem. Etenim quinque de causis Deus omnipotens mira quadam prouidentia mortales consuevit uexare:¹² quosdam enim Deus seuerius exercet ut probatae eorum uirtuti ampliora rependat praemia; alios tristiore coercet disciplina ne probitas eorum per lasciuiam effluat; illos pro delictis uerberibus emendatos misericorditer corripit ne in sempiternum perdat; interdum et completuris ^{/17v/} in malitia sempiterna tormenta, quibus deputati sunt, in mortali uita incipit infligere; non numquam mala inducit quo in depellendis illis manifestiora opera sua faciat. Haec autem singula partitur certo inscrutabilique consilio, cuique expediant distribuendo.

⟨6⟩ Expedit namque uiris fortibus laudem et gloriam propria uirtute comparare.¹³ Nec in ipsis terrestrium rerum curis digne quispiam dicitur coronari, nisi qui legitime certauerint. Idcirco et apostoli ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. Sperabant etenim post illum agonem sese immarcescibilem coronam suscepturos, ad quam promerendam strenuum quemque Petrus constanti animo hortatur,¹⁴ dicens: *In quo exultabitis, modicum nunc sic oportet contristari in uariis temptationibus, ut probatio fidei uestrae multo pretiosior auro, quod per ignem probatur. – Profectus enim fidelium, ut ait Augustinus, sine temptatione non prouenit,¹⁵ nec sibi quisquam innotescit nisi probationis examine, nec coronabitur nisi qui uicerit, nec uincet ^{/18r/} nisi qui certauerit. Quis autem certat, nisi qui inimicum habens temptationi resistit?* Quam ob rem pulcherrime suadet Iacobus:¹⁶ *Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in uarias temptationes incideritis, scientes quod probatio fidei uestrae patientiam operatur, patientia autem opus reddit perfectum.* Et Paulus:¹⁷ *Gloriamur in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam operatur. Patientia autem habet probationem, probatio spem, spes uero non confundit.*

¹² Π attende lector qui(n)que ob res mala hominibus a Deo inferri solere not. lector A2 in marg.

¹³ ⟨Π⟩ audi gloriam propria uir(tu)te comparandam not. lector A2 in marg.

¹⁴ Π Petrus not. lector A2 in marg.

¹⁵ Π temptationem sequitur profectus not. lector A2 in marg.

¹⁶ Π Iacobus not. lector A2 in marg.

¹⁷ Π Paulus not. lector A2 in marg.

naveo mogu dovoljno poučiti kako ne samo uz Božje dopuštenje već i po Njegovoj volji i zapovijedi nastaju mnoga, dapače gotovo sva, zla.

⟨5⟩ Neću govoriti o zlu grijeha – o kojem mi tek predstoji opširno izlaganje – nego sada govorim o onim zlima kao što su patnje, tamnice, prognanstva, mučenja, smrti, različiti jadi, te druga zla te vrste, koja se, kako Augustin smatra, sva razdjeljuju prema odluci Božjoj, no koja se mnogima događaju radi kušnji vrlina, a mnogima radi osuđivanja.¹⁵ Doista, svemogući Bog svojevrsnom čudesnom providnošću obično izlaže smrtnike mukama iz pet razloga. Na jedne se Bog žešće okomljuje da bi iskušao njihovu vrlinu te je obilnije nagradio; druge obuzdava nepopustljivom stegom da u razuzdanosti ne usahne njihova dobrota; treće, koje udarci zbog grijeha navedu da se poprave, milosrdno kori da ih ne bi uništio zauvijek; katkada i za smrt-noga života počinje stavljati na vječne muke one koji su u svojoj zlobi već predodređeni za njih; ponekad nanosi zla kako bi, uklanjajući ih, svoja djela učinio očitijima. Svako pak pojedinačno od tih zala On podjeljuje prema stalnoj i nedokučivoj odluci, raspoređujući što je kome korisno.

⟨6⟩ Srčanim je ljudima tako od koristi da priskrbe hvalu i slavu vlastitom vrlinom. Samo se za one koji su se valjano borili u zemaljskim poslovima može reći da su dolično ovjenčani. Zato su apostoli i napustili Veliko vijeće veseli što im je udijeljena čast da podnesu zlostavljanje u ime Isusovo.¹⁶ Nadali su se, naime, da će nakon njega, jaganjca, oni sami primiti vijenac života što ne gubi sjaj. Petar postojano bodri svaku odlučnu osobu da upravo taj vijenac zasluži kada kaže: »U to vrijeme klicat ćete od radosti; iako se jedan čas – tako to mora biti – budete ožalostili raznim kušnjama, da i vrijednost vaše vjere bude dragocjenija od zlata koje se kuša u vatri.«¹⁷ Uistinu, štono kaže Augustin: »Put vjernika ne prolazi bez kušnje. Jedino kušnjom vrijednosti čovjek sebe spoznae, jedino onaj tko pobijedi bit će ovjenčan, a jedino će onaj tko se bori pobijediti. A tko se, na kraju krajeva, bori osim onih što imaju neprijatelje i odolijevaju kušnjama?«¹⁸ Jakov stoga nudi izvrstan savjet: »Smatrajte potpunom radošću, braćo moja, kad upadnete u razne kušnje, znajući da kušanje vaše vjere stvara ustrajnost, a da ustrajnost pak urodi savršenim djelom.«¹⁹ Nudi ga i Pavao: »Ponosimo se nevoljama, svjesni da nevolja rađa ustrajnost, ustrajnost prokušanost, a prokušanost nadu. A nada ne razočarava.«²⁰

¹⁵ Usp. Augustin, *Enarrationes in Psalmos*, 57, 17.

¹⁶ Usp. Dj 5, 41.

¹⁷ Usp. 1 Pt 1, 6-7.

¹⁸ Posrijedi je ustvari Prosper Akvitanski, *Liber sententiarum*, 214, 1-3.

¹⁹ Jak 1, 2-4.

²⁰ Rim 5, 3-5.

⟨7⟩ Libet hoc loco spectatissimum illius moralis theologi Senecae inducere testimonium,¹⁸ qui hac de re disputans in libris illis, quos de prouidentia Dei ad Lucilium¹⁹ conscripsit, praeclare ait: *Cum mundus prouidentia Dei regatur, quare multa mala accidunt bonis uiris?* Quod absoluens dicit: *Bonus uir discipulus est Dei, aemulatorque et uera progenies, quam parens ille magnificus, uirtutum non leuis exactor, sicut seueri patres, durius educat.*²⁰ *Itaque cum uideris bonos uiros acceptosque diis laborare, sudare, per arduum extendere,* ^{18v} *malos autem lasciuire, uoluptatibus fluere, cogita filiorum nos*²¹ *modestia delectari, uernularum licentia; illos disciplina tristiore contineri, horum ali audaciam. Idem tibi de Deo liqueat: bonum uirum in deliciis non habet; experitur, indurat, sibi illum praeparat. Et post haec subdit: Miraris tu, si Deus, ille bonorum amantissimus, qui illos quam optimos atque excellentissimos uult esse, fortunam illis cum qua exerceantur assignat? Ego uero non miror si aliquando impetum capiunt; spectant dii magnos uiros colluctantes cum aliqua calamitate. Nobis interdum uoluptati est si adulescens constantis animi instantem feram uenabulo exceperit,*²² *si leonis incursum interritus pertulit, tantoque spectaculum est gratius quanto illud honestior fecit. Non sunt ista quae possint deorum in se uultum conuertere; haec puerilia et humanae sunt oblectamenta leuitatis. Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus*²³ *operi suo Deus,*²⁴ *ecce par Deo dignus uir* ^{19r} *fortis, cum fortuna mala compositus, utique si et*²⁵ *prouocauit! Non uideo, inquam, quod habeat in terris Iuppiter pulchrius si conuertere animum uelit, quam ut spectet Catonem, partibus non semel fractis, stantem nihilo minus inter ruinas publicas.*²⁶ Huic etiam exemplum Reguli subicit: *Veniamus, ait, ad Regulum. Quid illi fortuna nocuit quod eum documentum fidei, documentum patientiae fecit?*²⁷ *Figunt cutem clauis,*²⁸ *et quocumque fatigatum corpus reclinauit uulneri incumbit, in perpetuam uigiliam suspensa sunt lumina; quanto plus tormenti, tanto plus gloriae.*

¹⁸ Π spectatissimum Senecae testimonium not. lector A2 in marg.

¹⁹ Lucilium] correxi ex Lucillum

²⁰ nota not. lector A1 in marg. et expand. lector A2 in Π nota bene cur bonis non numquam plura mala accidunt

²¹ nos] correxi ex esse

²² exceperit] correxi ex excipit

²³ intentus] correxi ex intensius

²⁴ post Deus deleui ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intensius operi suo Deus.

²⁵ si et] correxi ex etsi

²⁶ Π ut Iuppiter spectet Catonem stantem not. lector A2 in marg.

²⁷ Π aduerte Reguli exemplum not. lector A2 in marg.

²⁸ clauis] correxi ex clauis

⟨7⟩ Prikladno je na ovome mjestu navesti izvrsno svjedočanstvo moralnog teologa Seneka, koji, raspravljajući o toj temi u knjizi *O Božjoj providnosti*, što ju je uputio Luciliju, odlično kaže: »Zašto na čestite ljude padaju mnoga zla, ako Božja providnost upravlja svijetom?«, te na to odgovara: »Čestit je čovjek Božji učenik koji ga nasljeđuje, istinsko Njegovo potomstvo, od kojega taj veličanstveni roditelj dosljedno zahtijeva vrlinu i odgaja ga tvrde no druge, kao što ozbiljni očevi i rade. I kad tako vidiš da se čestiti ljudi, bozima dragi, muče, znoje, naprežu u teškoćama, a zli bezbrižno uživaju i obiluju u nasladama, promisli o tome da nas u naših sinova veseli umjerenost, a u robova razuzdanost, da nam se sinovi obuzdavaju primjerenom stegom, a da se ovi hrane drskošću. Neka ti je jasno da isto vrijedi kad je u pitanju Bog. Čestitog čovjeka On ne mazi, nego ga iskušava, osnažuje, priprema za svoju službu.«²¹ I nakon toga Seneka dodaje: »I ti se čudiš ako Bog, koji najviše od svega ljubi one koji su dobri, koji hoće da su oni što je moguće bolji i odličniji, namijeni takvim ljudima sudbinu kojom će se mučiti? Ja se uistinu ne čudim ako su katkad izloženi napadima; bogovi promatraju vrle ljudi koji se bore s nekom nedaćom. Ponekad i nama predstavlja zadovoljstvo ako mladić postojane naravi kopljem dočeka nasrćuću zvijer, ako nastraj lava podnese neustrašivo, a taj prizor tim je bolji što je mladić časniji. Ali nisu to stvari koje mogu na sebe privući pogled bogova, to su za njih djetinjarije i radosti ljudske površnosti. Kad se čovjek valjano bori sa zlom sudbinom, pogotovo ako je on prvi i izazove na dvoboj, to je vrijedan prizor na koji gleda Bog usredotočen na svoje djelo, to je hrabar čovjek dostojan Boga! Ne vidim, to odgovorno tvrdim, što bi na ovoj zemlji Jupiter vrjednije mogao vidjeti, ako ushtjedne skrenuti svoju pažnju, nego da gleda Katona kako i nakon svih lomo-va svoje stranke stoji uspravan usred ruševina republike.«²² Ovome Seneka prilaže i primjer Regula: »Pređimo na Regula: kako je to njemu naškodila sudbina kad ga je učinila spomenikom zadane riječi i izdržljivosti? Čavli su mu probijali kožu, a gdje god bi položio umorno tijelo, legao bi na ranu, dok su mu stalno otvorene oči održavale nesanicu. Što su ga više mučili, više mu je rasla slava.«²³

²¹ Usp. Seneka, *De providentia*, 1, 5-6.

²² Usp. Seneka, *De providentia*, 2, 7-9.

²³ Seneka, *De providentia*, 3, 9.

⟨8⟩ Sed utroque horum Iob, ille noster constantissimus, spectabilis multo dedit spectaculum, multoque Deo gratius et iucundius,²⁹ qui non mundi gloria accensus, ueluti hi quos modo enumerauit Seneca, sed Dei ipsius spectatoris reuerentia; spoliatus lautissima substantia, carissimis filiis orbatus, uniuersa priuatus familia, esca uermibus factus, atque in ipso omni miseriarum fundo constitutus, inter foetores tamen et acerbissima corporis totius uulnera gratias Deo decantabat.³⁰ Vel illi tres ^{/19v/} spectatissimi pueri, Annania, Azaria et Misael³¹ quale constantiae suae exemplum praeuerunt! Qui potentissimi regis iussa spernentes fornacem ardentissimam subire maluerunt, quam Dei omnipotentis³² iussa uiolare. Quid de illis fortissimis uiris fratribus Machabaeis loquar, omnibus excruciatibus, quoscumque furiosa mens Antiochi sciuit excogitare, corpora sua pro Deo patriisque legibus exponentibus? Praecipue de illa uiragine matre eorum, quae non modo filiorum non indoluit crudelia³³ exempla, sed, uiriliter eos exhortando ne prae diuino amore ulla dubitarent subire tormenta, ipsa quoque ob eandem causam aequo constantique animo mortem occumbere non dubitauit?³⁴ Quid de Susanna dicam, quae non muliebri sed constantissimi uiri animo capitale interrita excepit iudicium potius quam contra legem Dei seniorum illorum libidini obtemperare?³⁵ Quid de clarissimo illo gentium doctore Paulo, qui Domini testimonio uas electionis meruit appellari?³⁶ Quanta se enumerat propter nomen Christi tormenta passum, in laboribus plurimis, in carceribus plurimis abundan- ^{/20r/} tius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter: *A Iudaeis*, inquit, *quinquies quadragenas una minus accepi, ter uirgis caesus sum, semel lapidatus sum. Ter naufragium pertuli*; et alia pluraque mala quae enumerat. Aut princeps apostolorum Petrus ceterique discipuli et amici Domini quantas calamitates, quantas tribulationes, quanta tormenta ac diuersi generis supplicia perpassi sunt!³⁷ Et uox et tempus me deficerent si cunctorum dilectorum Dei singulas clades et exitia uellem enumerare.

²⁹ Π Iob constantissimus *not. lector A2 in marg.*

³⁰ nota *not. lector A1 in marg.*

³¹ Π tres pueri *not. lector A2 in marg.*

³² iussa ... omnipotentis] *add. in marg.*

³³ crudelia] *corr. ex cecidelia*

³⁴ ⟨Π⟩ audi constantiam matris Machabaeorum *not. lector A2 in marg.*

³⁵ Π de Susanna *not. lector A2 in marg.*

³⁶ Π de Paulo *not. lector A2 in marg.*

³⁷ Π omnes ⟨Domini⟩ serui mul(tas per)secutiones p(atiuntur), omnes Diaboli ⟨multi⟩iugi fortunae cu(rru) fruuntur *not. lector A2 in marg.*

⟨8⟩ Ali onaj naš nadasve postojani Job ponudio je i prizor uzoritiji od tih dvaju, i mnogo draži i ugodniji Bogu, jer on nije gorio za zemaljskom slavom kao ti koje je sada Seneka nabrojao, već za štovanjem Boga, svojega promatrača. Premda je bio lišen bogate imovine, najdražih sinova i cijele obitelji, premda je postao hrana crvima, premda se našao na samome dnu svakojakih nesreća, ipak je, pored gadosti i teških rana na cijelom tijelu, pjevao hvale Bogu.²⁴ Nadalje, kakav su primjer postojanosti pružila trojica onih najizvrsnijih dječaka, Hananija, Mišael i Azarja, što su prezrjeli naredbe najmoćnijega kralja i radije odabrali ući u užarenu peć nego prekršiti Božje zapovijedi!²⁵ Što da kažem o onim prehrabrim junacima, braći Makabejcima, koji su za Boga i očinske zakone izložili tijela svim mučenjima koja je Antiohov pobješnjeli um mogao izmisliti? Što da kažem napose o njihovoj junačkoj majci? Ne samo da nije oplakivala okrutne prizore sinova, već ih je muški hrabrila da zbog božanske ljubavi ne oklijevaju proći ni kroz kakve muke, a također ni sama nije dvojila iz istoga razloga staloženo i hrabro umrijeti!²⁶ Što o Suzani, koja je, ne poput žene, već poput najhrabrijega muškarca radije prihvatila smrtnu kaznu nego podavanje pohoti onih staraca protivno zakonu Božjem?²⁷ Što o Pavlu, tom slavnom učitelju narodâ, koji je zaslužio biti zvan izabranim sredstvom?²⁸ Kolike samo nevolje on nabraja što ih je pretrpio zbog Kristova imena, u premnogim naporima, još više u tamnicama, preko svake mjere bijen, često i u smrtnim opasnostima:²⁹ »Od Židova sam primio pet puta po trideset i devet udaraca. Triput sam bio šiban, jedanput kamenovan, triput brodom doživio.«³⁰; a nabraja i mnoga druga zla. Kolike su tek nesreće, kolike nevolje, kolike muke i kazne raznih vrsta pretrpjeli Petar, prvi među apostolima, te ostali učenici i prijatelji Gospodinovi! I glas i vrijeme bi me izdali, kad bih htio nabrojati svaku pojedinu nesreću i nevolju svih Božjih miljenika.

²⁴ Usp. Job.

²⁵ Usp. Dn 3, 1-100.

²⁶ Usp. 2 Mak 7, 1-42.

²⁷ Usp. Dn 13, 1-63.

²⁸ Dj 9, 15.

²⁹ Usp. 2 Kor 11, 23.

³⁰ 2 Kor 11, 24-25.

⟨9⟩ Ex quo satis constare potest quantum arguendi non nulli sunt qui ex plumis³⁸ et otio oscitantes ad caelum euolare cupiunt. Mouenda quidem prius sunt castra, exercitus per saltus et aspera montium sub aestu et algore ducendus, multae noctes in uigiliis transigendae, sitis et inedia saepius toleranda, congregiendum cum hoste, conserendae comminus manus, audendum dextera, praebendum nudo mucroni frequentius latus, ferendus est hostis; ita tandem triumphandum.³⁹ Tempestas rectum gubernatorem, stricta acies militem probat.⁴⁰ Aurum igne et uir fortis mi-^{/20v/} seria examinatur, quae tamen uerius tribulatio dicitur; quippe quemadmodum messorum triticum tribulando granum ex palea excutiant,⁴¹ itidem et uirorum bonorum uirtus calamitatibus uariis a uitiiis purgatur. Quid ergo nunc de illis dicendum est, qui sedulis et uotis et precibus diuinis fatigare aures non cessant, petentes se a uexationibus eripi? Numquid non id postulant, ne boni uiri fiant, ne quicquam propria uirtute a Deo promereantur?⁴² Immemores illius: *Beatus uir, qui suffert in temptationibus, quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam quam repromisit Deus diligentibus se.* Probat enim uario examine Deus et, an digni amicitia sua sint, saepius experitur; non quod Deus non cognoscat quales futuri sint (cui tam uentura quam praeterita ac instantia aequae praesentia sunt et qui cuncta ex suo arbitrio ire iubet),⁴³ uerum quo et ipsi sibi et ceteris innotescant, eorumque uirtus et patientia cognoscatur, quas nisi perperis multis aduersitatibus et angustiis assequi impossibile est. Non est ergo, ut mea fert opinio, uiro bono flagitandum ut eum Deus aduersa^{/21r/} pati prohibeat (ceterum potius illud postulandum quo in malis non corruat), sed uniuersa, quae mortalibus accidere possunt, magno constantique animo perferat. Siquidem tunc demum uir bonus, constans, sanctus, uerus amicus Dei poterit appellari, tunc illam dabitur sperare salutem ac gloriam quae et Christo nisi passo non est data. Oportuit enim Christum pati et ita intrare in gloriam suam;⁴⁴ quod Paulus declarans apertius ait: *Stetit Iesus oboediens usque ad mortem; mortem autem crucis, propter quod et Deus exaltauit illum et dedit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine eius omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum.* Oportet ergo sufferre, qui desiderat regnare. Nam iuxta Apostoli sententiam, *si contollerabimus, et*

³⁸ plumis] *corr. ex plurimis*

³⁹ Π uerba euangelio digna *not. lector A2 in marg.*

⁴⁰ Π tempestas gubernatorem probat *not. lector A2 in marg.*

⁴¹ Π ut triticum tribulando excutiant *not. lector A2 in marg.*

⁴² ⟨Π utr⟩um postulandum a uexationibus eripi *not. lector A2 in marg.*

⁴³ Π Deo praeterita ac instantia aequae praesentia sunt *not. lector A2 in marg.*

⁴⁴ Π oportuit Chri(stum pati) *not. lector A2 in marg.*

⟨9⟩ Iz ovoga može biti dovoljno jasno koliko moraju biti opovrgnuti oni pojedinci koji se žele vinuti do neba ljenčareći u perini i besposlici. Prije toga treba marširati, voditi vojsku preko klanaca i planinskih vrhova po žegi i studeni, mnoge noći provesti na straži, podnositi često žeđ i glad, ogledati se s neprijateljom u boju, sukobiti se u borbi prsa o prsa, okušati desnicu,³¹ više puta izložiti bok goljoj oštrici, tući neprijatelja – tako naposljetku treba pobijediti. Oluja otkriva pravog kormilara, isukana oštrica pravog vojnika.³² Zlato se na ognju prepoznaje a junak na muci,³³ koja se pak može smatrati i svojevrsnim vršenjem, jer kao što ratari vršeći pšenična zrna odvajaju od pljeve, tako se i u raznim nesrećama vrlina dobrih ljudi pročišćava od mana. Što onda sada treba reći o onima koji neprekidnim i molbama i molitvama ne prestaju zamarati božanske uši, tražeći da ih se izbavi iz muka? Ne traže li oni upravo to da ne postanu dobri ljudi, da vlastitom vrlinom ništa ne zasluže od Boga? Zaboravili su onu: »Blago čovjeku koji odolijeva kušnjama, jer će, kad se pokaže prokušanim, primiti vijenac života koji je Bog obećao onima koji ga ljube.«³⁴ Bog, naime, različitim kušnjama provjerava vrijednost i tako često ispituje jesu li dostojni Njegova prijateljstva; ne zato što Bog ne zna kakvi će oni biti – tà, Njemu su kako budućnost tako i prošlost i sadašnjost jednako vidljivi i On svemu zapovijeda prema svojoj prosudbi – nego kako bi njih upoznali drugi, a i oni sami sebe, te kako bi se prepoznala njihova vrlina i postojanost, koje je moguće steći jedino ako se pretrpe mnoge muke i teškoće. Dobar čovjek stoga, po mom mišljenju, ne smije tražiti da ga Bog poštedi trpljenja nevolja – uostalom, takav čovjek treba prije tražiti ono po čemu ne bi pokleknuo u zlu – već sve ono što smrtnike može zadesiti treba podnijeti dostojanstveno i staloženo. Doista, tek tada će čovjek moći biti zvan dobrim, postojanim, svetim, pravim prijateljem Božjim; tada će mu biti dano nadati se spasu i slavi, koja ni Kristu nije dana dok nije bio mučen. Trebao je, naime, i Krist trpjeti i tako ući u svoju slavu, o čemu Pavao jasno propovijeda: »Stajao je Krist ponizno sve do smrti, i to do smrti na križu. Zato ga je Bog uzdignuo na najvišu visinu i dao mu jedincato ime koje je iznad svakog drugog imena, da se njegovu imenu pokloni svako koljeno nebeskih, zemaljskih i podzemaljskih bića.«³⁵ Treba dakle patiti onaj tko želi vladati, jer, prema Apostolo-

³¹ Usp. Vergilije, *Aeneis*, 9, 320.

³² Usp. Seneka, *De providentia*, 4, 5.

³³ Usp. Seneka, *De providentia*, 5, 10.

³⁴ Jak 1, 12.

³⁵ Fil 2, 8-10.

*corregnabimus.*⁴⁵ – *Verum nos, ut recte ait Augustinus, uolumus gaudere cum sanctis et tribulationes mundi nolumus sustinere cum illis. Sed recusat esse in corpore, qui odium non uult sustinere cum capite.*⁴⁶ Nam ipse Dominus docet: *Si mundus uos odit, scitote quoniam priorem me uobis odio habuit.* Et hoc est quod callidissimus^{21v} hominum piscator insinuat:⁴⁷ *Christus pro uobis*⁴⁸ *passus est, uobis relinquens exemplum, ut sequamini uestigia eius;* quia, ut Apostolus monet: *Si fuerimus socii passionum, erimus et consolationum.*

⟨10⟩ Porro et aliam ob causam Deus uult prudentissimo consilio amicos suos aduersa pati, quod plerosque bonos uiros et iustos torpere non sinit.⁴⁹ Hos siquidem pia seueritate sed⁵⁰ tristiore compescit disciplina, ne licentiosius uagentur sed metu perterriti facilius uirtuti incumbant; de quorum se numero Paulus fuisse fatetur cum inquit: *Et ne multitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis* ⟨*meae angelus*⟩ *Satanae qui me colaphizet. Et propter quod ter rogaui Dominum, ut auferat a me; et dixit mihi: Paule, Paule, sufficit tibi gratia mea; uirtus enim in infirmitate perficitur.* Eodem consilio et populum in terra promissionis adductum uidens Dominus lasciuire, iugumque Dei detractare, inimicos quibus eos coaceret retinuit.⁵¹ *Quia, inquit, irritum fecit gens ista pactum meum quod pepigi cum patribus eorum, et uocem meam audire contempsit, et ego non delebo gentes quas dimisit Iosue et mortuus est, ut in ipsis*^{212v} *experiar Israel, utrum custodiant uiam Domini et ambulent in ea sicut custodierunt patres eorum, an non.* Et subdit scriptura: *Hae*⁵² *sunt gentes quas Dominus dereliquit, ut erudiret in eis Israel*⁵³ *et omnes qui non nouerant bella Chananeorum, ut postea discerent filii eorum certare cum hostibus et habere consuetudinem proeliandi: quinque satrapas Philisthinorum, omnem quoque Chananeam et Sidonium atque Eueum,*⁵⁴ *qui habitabant in monte Libano de monte Baalhermon usque ad introitum Emath, dimisitque*⁵⁵ *eos, ut in ipsis experiretur Israel utrum audiret*

⁴⁵ Π si contollerabimus et corregnabimus not. lector A2 in marg.

⁴⁶ post cum deleui corpore alias

⁴⁷ Π hominum piscator not. lector A2 in marg.

⁴⁸ uobis] correxi ex nobis

⁴⁹ ⟨Π uult pr⟩udentissimo consilio amicos aduersa pati not. lector A2 in marg.

⁵⁰ pia seueritate sed] corr. lector A2 ex pia seueritas

⁵¹ Π populum Hebraeum inimicis afflixit not. lector A2 in marg.

⁵² Hae] corr. lector A1 ex Haec

⁵³ Israel] correxi ex Ierusalem

⁵⁴ Eueum] correxi ex Eneum

⁵⁵ dimisitque] correxi ex diuisitque

vu mišljenju: »Ako smo ustrajni, s njim ćemo i kraljevati.«³⁶ No, štono pravo kaže Augustin: »Mi se želimo veseliti sa svecima, dok istovremeno ne želimo podnijeti nevolje svijeta s njima. Ali odbija biti u tijelu onaj tko mržnju ne želi podnijeti uz glavu.«³⁷ Naime, sam Gospodin poučava: »Ako vas svijet mrzi, znajte da je mene mrzio prije vas.«³⁸ I to je ono što najmudriji ribar među ljudima objašnjava: »Krist je trpio za vas i ostavio vam je primjer da idete njegovim stopama,«³⁹ jer, kako opominje Apostol: »Budemo li dijelili patnju, dijelit ćemo i utjehu.«⁴⁰

⟨10⟩ Nadalje, drugi razlog zbog kojeg Bog prema premudrom naumu želi da njegovi miljenici trpe nevolje jest da ne dopusti da mnogi dobri i pravedni ljudi otupe u lijenosti. Doista, njih brižnom strogošću, ali još više strogom stegom, obuzdava, da ne bi odveć raspušteno lutali već da strahom potaknuti spremnije prionu ka kreposti. Pavao priznaje da je i sam bio među raspuštenima kada kaže: »I da se ne bih uzoholio zbog obilja objava, stavljen mi je trn u tijelo, Sotonin poslanik, da me muči. Zato sam tripot molio Gospodina da prestane. A On mi je odgovorio: 'Pavle, Pavle, dovoljna ti je moja milost, jer snaga se usavršava u slabosti.'«⁴¹ Prema istom naumu, kad je vidio da narod po dolasku u obećanu zemlju živi raskalašeno i da odbacuje Božji jaram, Gospodin je sačuvao njihove neprijatelje da ih tako drži na uzdi: »Kad je taj narod pogazio Savez kojim sam obvezao njihove očeve, i nije poslušao glasa moga, ni ja odsad neću pred njim potjerati ni jednoga između naroda što ih je Jošua po svojoj smrti ostavio da bih njima stavio na kušnju Izraela: hoće li se ili neće držati Jahvinih putova kao što su ih se držali oci njihovi.«⁴² I nadodaje Biblija: »Ovo su narodi koje je Jahve pustio da ostanu kako bi njima poučio Izraela i sve one koji nisu iskusili ratova kanaanskih, da kasnije sinovi njihovi nauče boriti se s neprijateljima te da steknu vještinu ratovanja: pet knezova filistejskih i svi Kanaanci, Sidonci i Hivijci koji su živjeli na gori Libanon od gore Baal-Hermona do ulaza u Hamat. Ostavio ih je da iskuša Izrael: da bi se vidjelo hoće li se držati zapovijedi Jahvine što ih je preko Moj-

³⁶ 2 Tim 2, 12.

³⁷ Posrijedi je ustvari Cezarije od Arlesa, *Sermones*, 223, 1.

³⁸ Iv 15, 18.

³⁹ 1 Pt 2, 21.

⁴⁰ Cezarije od Arlesa, *Sermones*, 223, 1; usp. 2 Kor 1, 7.

⁴¹ 2 Kor 12, 7-9.

⁴² Suci 2, 20-22.

mandata Domini, quae praeceperat patribus eorum per manum Moysi, an non. Callebatur siquidem sapientissimus rerum opifex populi ingenia saepiusque periculum fecerat, quippe quamdiu iugo premebatur seruitutis frugi erat, uberiolemque Deo famulatum exhibebat, sed eo deposito mox inutilis, immo uero et rebellis Domino reddebatur.⁵⁶ Cui Deus non est ueritus seueriores se praebere uel patrem uel pedagogum, ut, qui sponte uirtuti negligentius inuigilabant, metu acti uehementius insudarent.

⟨11⟩ Nam et nobilior equus sub freno uirgaque ^{/212v/} ad domini regitur imperium, quae si detrahas,⁵⁷ ambo in discrimen adducuntur.⁵⁸ Iuuenus, non excusso iugo, gemens utilem et sibi et domino uersabit glebam. Vitis quoque quae falcem patitur, uberiolem parit fructum, at quae sponte crescit luxurians, infelices producit labruscas.⁵⁹ Prona quidem cuncta ad lasciuiam uidentur, tum autem humana mens in penuria probior quam in luxu redditur.⁶⁰ Romanus populus, quoadusque concertantem de uirtute Carthaginem habuit, totius honestatis ac sanctimoniae exemplis pollebat, at contra sapientissimam Catonis sententiam in perniciem uictorum euersa cunctorum scelerum labe pollutus est.⁶¹ Sublato enim hostili metu, studia sua ad libidines et uoluptates conuerterunt, quae prius inimicorum uirtus ad fortitudinem accendebat. Marcescit enim in otio mortalium uirtus,⁶² quod utique sancti uiri optime intellegentes spontanea sibi bella et tribulationes indixerunt inedia, nuditate, uigiliis, uerbis sese macerando, ut quibus Deus indulgentius pepercisset ipsi sibi non parcerent et intestina bella gererent.⁶³ Postquam externa desunt, uirtute(s) per lasciuiam effluere ^{/22r/} non patiuntur; etenim nullus diligentior fideliorue humanae probitatis est custos quam tribulatio.⁶⁴

⟨12⟩ Hinc est quod Deus, prouidens electos suos, alios summam pati sinit inopiam, alios liberis orbari, alios infecundos et sine prole esse, multos aduersa iugiter uoletudine laborare, non nullos diuturnis carceribus coartari, istos indefessis affligi persecutionibus, illos tyrannorum uaria tormenta pati. Nouit enim apprime medicus noster optimus quae cui ad morbum sint, quae autem ad salutem, ac pro uariis laboribus uarias

⁵⁶ Π sub iugo seruitutis uberiolem famulatum exhibebat *not. lector A2 in marg.*

⁵⁷ *post detrahas del. et*

⁵⁸ Π equus sub freno *not. lector A2 in marg.*

⁵⁹ ⟨Π⟩ uitis *not. lector A2 in marg.*

⁶⁰ nota *not. lector A1 et expand. lector A2 in Π* nota penuriam ⟨prob⟩iolem quam luxum

⁶¹ Π Carthago contra Catonis sententiam euersa Romanos uitiiis infecit *not. lector A2 in marg.*

⁶² nota *not. lector A2 in marg.*

⁶³ gererent] *corr. ex gerentes*

⁶⁴ nota *not. lector A1 et expand. lector A2 in Π* nota tribulationem fidelissimum probitatis cus(todem)

sija dao njihovim ocima.«⁴³ Doista, razumio je najmudriji stvoritelj stvari ćud naroda i često ih je dovodio u opasnost, jer, dokle god je bio pritiskan jarmom ropstva, narod je bio krepostan i iskazivao je punu pokornost Bogu, ali čim bi jaram odbacio, u tren bi ponovno postao neuslužan Gospodinu, pa čak i buntovan. Tu se Bog nije ustručavao držati se poput strogog oca ili odgojitelja, kako bi se oni, koji prepušteni sami sebi nisu marili da budu kreposni, strahom potaknuti svojski potrudili oko toga.

⟨11⟩ Tà i plemeniti konj se uzdama i šibom ravna prema gospodarevoj zapovijedi; kad bi na njima štedio, oboje bi bili dovedeni u pogibelj. Junac, ako nije zbacio jaram, stenje i ore zemlju od koristi i sebi i gospodaru. Tako i ona loza koja trpi pod srpom rodi bogatim plodom, dok ona koja prepuštena sebi u obilnom rastu pruža nerodne loznice. Doista, sve se čini sklonim razuzdanosti, a shodno tome i ljudski um postaje boljim u oskudici, nego u raskoši. Sve dok je rimski narod imao Kartagu da se nadmeće s njim u snazi, obilovao je primjerima potpune časti i poštenja, no pošto je ona uništena – protivno vrlo mudroj Katonovoj prosudbi da to vodi propasti pobjednika⁴⁴ –, okaljan je ljagom svih zločina. Naime, budući da je otklonjen strah od neprijatelja, Rimljani su svoju energiju, koju je ranije protivnikova vrlina usmjeravala prema hrabrosti, okrenuli pohoti i bludu. Vrlina smrtnika, naime, u dokolici slabi, a budući da su upravo sveci to najbolje razumjeli, navijestili su sebi dobrovoljne ratove i nevolje mučeći se izgladnjivanjem, razotkrivanjem, bdjenjima, bičevanjima, tako da, makar ih Bog poštedio, vodeći unutarnje bitke sami sebe ne štede. Pa kad već vanjske bitke nedostaju, ne dopuštaju da im u raspuštenosti usahnu vrline, jer, uistinu, nema marljivijeg ili vjernijeg čuvara ljudske dobrote od nevolje.

⟨12⟩ Zato je Bog, brinući se za svoje izabranike, i dopustio da jedni pate u najvećem siromaštvu, da drugi izgube djecu, da treći ostanu neplodni i bez potomstva, da mnogi neprekidno trpe zbog loša zdravlja, da su neki zauzdani dugim zatvoreništvom, da su neki napadani neumornim progonima, da neki trpe različita mučenja od strane vladara. Zna, naime, bolje od svih naš najizvršniji liječnik što je kome na bolest, a što na zdravlje, te kako upotrijebiti različite lijekove za različite muke.

⁴³ Suci 3, 1-4.

⁴⁴ Usp. Plutarh, *Cato Maior*, 27.

adhibere medelas.⁶⁵ Mauult quippe dilectos suos modicum hic contristari⁶⁶ quam propter momentaneam laetitiam aut prosperitatem sempiterna amittere gaudia. Sic Petrus cito pro reparanda Petronellae sanitate intercedenti respondisse fertur: *Sic ei expedit*;⁶⁷ etenim uerebatur scitus medici nostri discipulus ne prospera corporis ualetudo uanam pulchritudinem ad lasciuiam induceret et pro temporali toro aeterna perderet connubia; solent plerumque rerum successus ad interitum esse et multi tribulationibus ad caelos ^{122v} euecti sunt. Propterea Apostolus ait: *Cum infirmor, fortior sum*.⁶⁸ Quid ergo mirum, si Deus ecclesiae suae emulos siue hostes quibuscum certet assignat, sedulos castitatis eiusque omnis sanctimoniae uel custodes uel exactores? Deus enim sapientia sua⁶⁹ quos diligit, illos et corripit. Nonne scriptum⁷⁰ est Sodoma⁷¹ peccatum otium et abundantiam panis fuisse? Daud, quamdiu tribulatus est, non peccauit, in pace uero positus grauiter deliquit;⁷² et populus, postquam comedit et bibit, surrexit ludere, qui prius fame laborans orationi uacabat.⁷³ Seruiendum ergo Domino est semper cum timore et exultandum cum tremore nec de se cuiquam praesumendum. *Quid enim habes*, ut praedicat Paulus, *quod non accepisti*?⁷⁴ Humiliamini ergo sub manu potentis Dei, apprehendite disciplinam et nolite abicere eam, nequando irascatur Dominus et pereatis de uia iusta. Iratum siquidem Deum procul dubio illi cogita, cui⁷⁵ cuncta ex uoto fluxerint.⁷⁶ Nam iuxta praeclaram illam Demetrii sententiam: *Nihil uidetur infelicius eo, cui nihil umquam euenit aduersi*.⁷⁷ – *Male enim*, ut inquit Seneca, *de illo Deus iudicauit, qui indignus uisus est* ^{123v} *a quo aliquando uinceretur Fortuna, quae ignauissimum quemque refugit, quasi dicat: Quid igitur istum mihi aduersarium assumam? Statim arma demittet; non opus est in illo tota potentia, leui commutatione pelletur. Non potest sustinere uultum meum. Alius circumspiciendus est, cum quo possimus conferre manum; pudet congregi cum homine uinci parato. Ignominiam indicat gla-*

⁶⁵ Π nouit medicus optimus not. lector A2 in marg.

⁶⁶ contristari] *correx*i ex constrictari

⁶⁷ Π Petrus respondisse fertur not. lector A2 in marg.

⁶⁸ Π cum infirmor fortior sum not. lector A2 in marg.

⁶⁹ sua] *corr.* lector A1 ex suam

⁷⁰ scriptum] *corr.* lector A1 ex scriptores

⁷¹ <Π Sodo>mae peccatum not. lector A2 in marg.

⁷² Π Daud not. lector A2 in marg.

⁷³ Π populus not. lector A2 in marg.

⁷⁴ Π quid habes quod non accepisti not. lector A2 in marg.

⁷⁵ cui] *add.* lector A1 inter lineas

⁷⁶ fluxerint] *corr.* lector A1 ex fluerint

⁷⁷ nota not. lector A1 in marg.

Doista, On više voli da se Njegovi miljenici ovdje malo ojade, nego da zbog trenutna veselja i uspjeha izgube vječnu sreću. Kaže se tako da je Petar onome tko ga je pitao za ozdravljenje Petronele odmah odgovorio: »Ovako joj koristi,« jer bojao se taj mudri učenik našeg liječnika da dobro tjelesno zdravlje ne gurne taštu ljepotu u raskalašenost te da radi ovovremenske postelje djevojka ne izgubi vječni brak.⁴⁵ Uspjesi vrlo često znaju odvesti u propast, a mnogi su se do neba uzdigli na mukama. Zato Apostol kaže: »Kada god sam slab, onda sam jak.«⁴⁶ Što li je onda čudno u tome da Bog svojoj crkvi za ustrajne čuvare ili čak učitelje moralne čistoće i poštenja namjenjuje takmace ili neprijatelje s kojima će se nadmetati. Bog, naime, u svojoj mudrosti koristi one koje voli.⁴⁷ Nije li zapisano kako je grijeh Sodome počivao na bezbrižnom životu i izobilju kruha?⁴⁸ David nije griješio dokle god se mučio; kad je pak ostavljen na miru, teško je skrivio.⁴⁹ Tako je i narod nakon jela i pića krenuo zabavljati se, dok je ranije u gladi bio posvećen molitvi.⁵⁰ Treba stoga uvijek služiti Jahvi sa strahom i radovati se s trepetom,⁵¹ a ne biti preuzetan, jer, kao što propovijeda Pavao: »Što imaš što nisi primio?«⁵² Ponizite se dakle pod moćnom rukom Božjom,⁵³ prihvatite stegu, nemojte je odbaciti, da se Jahve ne razgnjevi te da vi ne propadnete na pravednome putu,⁵⁴ jer, uistinu, imaj na umu kako je Bog nesumnjivo ljut na onoga kome je sve išlo po željama.⁵⁵ Naime, prema onoj sjajnoj Demetrijevoj misli: »Nema ničeg nesretnijeg od čovjeka kojem se nikada nije dogodila nesreća.«⁵⁶ Kao što kaže Seneka: »Nepovoljno je Bog odlučio o onome tko je ocijenjen nedostojnim da ikad pobijedi Sudbinu – koja izbjegava kukavice, kao da kaže: 'Zašto da si takvog jadnika uzimam za protivnika? Odmah će baciti oružje; ne treba protiv njega sva moja moć, mala će ga promjena poraziti, ne može podnijeti ni izraz moga lica. Neka se nađe netko drugi da mačeve ukrstimo u bitci, sramota me sukoba s čovjekom spremnim na poraz. Znak je sramote

⁴⁵ Usp. Jakov od Voragine, *Legenda aurea*, 73.

⁴⁶ Usp. 2 Kor 12, 10.

⁴⁷ Usp. Heb 12, 7.

⁴⁸ Usp. Ez 16, 49.

⁴⁹ Usp. 2 Sam 11, 1-27.

⁵⁰ Usp. Izl 32, 6.

⁵¹ Usp. Ps 2, 11.

⁵² 1 Kor 4, 7.

⁵³ 1 Pt 5, 6.

⁵⁴ Ps 2, 12; usp. Izr 8, 33.

⁵⁵ Usp. Seneka, *De providentia*, 3, 3.

⁵⁶ Usp. Seneka, *De providentia*, 3, 3.

diatore cum inferiore componi. Ecce quam constans est gentilis uox! Sed Christiani qualis esse debeat? Illa nempe citharoedi illius diuini: Ego uero in flagella paratus sum et dolor meus in conspectu meo est semper.

⟨13⟩ Flagellat praeterea Deus delinquentes ut uerberibus emendati consultius sibi in futurum prospiciant. Nam plerique uix tandem sub flagello se peccasse sentiunt. Afflicti enim Israelitae a serpentibus ignotis dixerunt ad Moysen: *Peccaui, quia locuti sumus contra Dominum et contra te*; ante uero nec peccatum suum recognoscebant, nec diuinum implorabant auxilium. Fratres Ioseph locuti sunt ad inuicem: *Merito haec patimur, quia peccaui in fratrem nostrum* ^{123v/} *et idcirco uenit tribulatio*. Et Dauid uidens Dominum propter peccatum elationis eius iratum humiliter culpam suam recognouit et petiit, ut ipsemet puniretur, populo autem parceretur, eiulans et dicens: *Ego sum qui peccaui, ego inique egi. Isti, qui oues sunt, quid fecerunt? Auertatur obsecro furor tuus, Domine, a populo tuo. – Vtile namque, ut docet Augustinus, superbis est incidere in aliquod apertum manifestumque peccatum, unde sibi displiceant quae sibi placendo considerant*. Salubrius enim sibi Petrus displicuit, quando fleuit, quam sibi placuit, quando praesumpsit. Hoc est quod dicit sacer psalmista: *Imple facies eorum ignominia et quaerent nomen tuum, Domine*. Perutile⁷⁸ quippe in se fecerat, qui plagis emendatus Domino seruire didicerat. Propterea gratias agens decantabat: *Bonum mihi, quod humiliasti me, ut discam iustificationes tuas; quod, ut scriptum est, uexatio dat intellectum*.

⟨14⟩ Hinc illa uox caelestis ad superbum regem, seque omnipotenti aequantem, ruit dicens: *Tibi dicitur, rex Nabuchodonosor; regnum tuum transiit a te, et ab hominibus eicient te, et cum bestiis atque feris erit habitatio tua. Faenum quasi bos* ^{124r/} *comedes et septem tempora commutabuntur super te, donec scias quod dominetur Excelsus in regno omni et cuicumque uoluerit det illud*. Quae singula cum completa essent, quam humilis, quam mansuetus, quam Deo subiectus et in lege ipsius fuerit eruditus,

⁷⁸ Perutile] *correx*i ex Periculum

biti određen za borbu sa slabijim gladijatorom.’⁵⁷ Eto, kako je postojana riječ pogana! Ali kakve bi tek onda trebale biti riječi kršćanina? Upravo poput onih božanskog pjesnika: »Ali ja sam spreman na patnje i moja je bol svagda preda mnom.«⁵⁸

(13) Bog pored toga šiba grešnike da bi opomenuti udarcima pažljivije brinuli za svoju budućnost. Naime, mnogi od njih jedva jedvice tek pod kaznom shvaćaju da su sagriješili. Izraelci su tako nakon napada nepoznatih zmija kazali Mojsiju: »Sagriješili smo kad smo govorili protiv Jahve i protiv tebe.«⁵⁹, dok ranije nisu niti priznavali svoj grijeh niti tražili Božju pomoć. Josipova braća međusobno su govorila: »Zaslужeno ovako patimo, jer smo sagriješili protiv brata, i zato nas je ova nevolja snašla.«⁶⁰ I David je, kad je vidio da je Gospodin ljut zbog njegova grijeha oholosti, skrušeno priznao krivicu i tražio da on sam bude kažnjen, a narod pošteđen, jadikujući i govoreći: »Evo ja sam sagriješio, ja sam učinio zlo. A oni, ovce, što su skrivili? Molim te, Gospodine, odvрати svoj bijes od svoga naroda.«⁶¹ »Korisno je stoga oholima,« poučava Augustin, »zapasti u kakav bjelodan i očigledan grijeh, da im se prestane svidati ono na što su, ugađajući sebi, pozorno pazili. Zdravije je bilo Petru što je bio nezadovoljan samim sobom kad je zaplakao, nego što se sviđao sebi kad je bio odveć preuzet.«⁶² To je ono o čemu govori sveti psalmist: »Pokrij im lice sramotom da traže tvoje ime, Gospodine.«⁶³ Doista, vrlo je korisno sebi učinio onaj tko je, ispravljen kaznom, naučio služiti Gospodinu. Zato psalmist i pjeva zahvale: »Dobro mi je što sam ponižen da bih naučio tvoja pravila,«⁶⁴ jer, kao što je zapisano, »muka upućuje u objavu.«⁶⁵

(14) Zato i udara nebeska riječ na ohologa kralja što se uspoređuje sa Svemogućim: »Tebi se objavljuje, kralju Nabukodonozore! Kraljevstvo ti se oduzelo, bit ćeš izgnan iz društva ljudi, sa životinjama ćeš poljskim boraviti; hranit ćeš se travom kao goveda, i sedam će vremena proći nad tobom dok ne spoznaš da Svevišnji ima vlast nad kraljevstvom ljudskim i da ga On daje kome hoće.«⁶⁶ A počujmo kako je ponizan, kako blag, kako podložan Bogu i učen u njegovu zakonu bio nakon što se sve ovo bilo obistinilo:

⁵⁷ Usp. Seneka, *De providentia*, 3, 3.

⁵⁸ Ps 38 (37), 18.

⁵⁹ Br 21, 7.

⁶⁰ Post 42, 21.

⁶¹ Usp. 2 Sam 24, 17; u ovom slučaju, naime, posrijedi je verzija iz gregorijanskog korala.

⁶² Usp. Augustin, *De ciuitate Dei*, 14, 13.

⁶³ Ps 83 (82), 17; usp. Augustin, *De ciuitate Dei*, 14, 13.

⁶⁴ Ps 119 (118), 71.

⁶⁵ Usp. Iz 28, 19.

⁶⁶ Dn 4, 28-29.

audiamus: *Ego, inquit, Nabuchodonosor oculos meos ad caelum leuavi et sensus meus redditus est mihi; et Altissimum benedixi et uiuentem in sempiternum laudaui ac glorificaui, quia potestas eius potestas sempiterna et regnum eius in omnem generationem; et cuncti habitatores terrae apud eum in nihilum reputati sunt; iuxta enim uoluntatem suam facit tam in uirtutibus caeli, quam in habitatoribus terrae et non est qui resistat manui eius et dicat ei: Quare fecisti? Et concludit dicens: Igitur ego Nabuchodonosor laudo magnifico et glorifico Regem caeli, quia omnia opera eius uera et uiae eius iudicia, et gradientes in superbia potest humiliare. Ecce flagellatus quam respiscit, qui in deliciis positus a Deo superbiendo delirauerat, ut statuae suae uniuersos populos diuinos exhibere honores compelleret, et cum esset foetidum lutum, ^{/24v/} sese Deo aequaret, iratus in illos pueros gloriosissimos, qui dementiae eius morem gerere contemneba(n)t, toruo uultu clamitabat: *Quis est Deus qui eruat uos de manu mea?**

⟨15⟩ Quotiens populus Domini flagris et calamitatibus diuersis est coactus diuinam resumere disciplinam et idola relinquendo Deum sequi ducem? Est enim adeo perucax ingenium, ut nisi adhibitis tormentis aut ueritatem extorquere aut a malis prohibere nequeas.⁷⁹ Quibus monet Salomon frequentius plagas infligere: *Qui parcit, inquit, uirgae, odit filium suum. Quam ob rem Deus misericors ex filiis suis quos delinquere conspicit, erga eos uirgam assumere non retardat, quam ut senseris, mox reatum recognosce et cum psalmista prostratus exclama: Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam, quoniam iniquitatem meam ego cognosco et peccatum meum contra me est semper. Propitio enim flagellatur Deo, qui sub uerberibus non induratur; hos enim castigans castigat Dominus, at morti non tradit. Nam ipse prior pollicitus est: Nolo mortem peccatoris, sed ut conuertatur et uiuat. Magnae quippe misericordiae ^{/25r/} Dei est non sinere peccatores cuncta ex sententia agere, sed confestim post delictum sumere poenas; etenim in reprobis diem ultimum exspectat, ut, cum ad fundum peccatorum perueniunt, grauius in eos statuatur; consuauit enim quanto serius, tanto ulcisci grauius.⁸⁰*

⟨16⟩ Nam quosdam ob perpetuam eorum immanitatem impietatemque aeternis deputatos suppliciis facit in hac mortalitate futurorum malorum praegustare acer-

⁷⁹ nota not. lector A1 in marg.

⁸⁰ nota bene not. lector A1 in marg.

»Ja, Nabukodonozor, podigao sam oči prema nebu, razum mi se vratio; tada sam blagoslovio Svevišnjega hvalači i uzvisujući Onoga koji živi do vijeka: Njegovo je kraljevstvo kraljevstvo vječno, Njegova je vlast za sva pokoljenja. Stanovnici zemlje – upravo kao da ih i nema: po svojoj volji postupa On s vojskom nebeskom i sa žiteljima zemaljskim. Nitko ne može zaustaviti Njegovu ruku ili mu kazati: ‘Što to radiš?’⁶⁷ Potom zaključuje: »Sada ja, Nabukodonozor, hvalim, uzvisujem i slavim Kralja nebeskoga, čija su sva djela istina, svi putovi pravda, i koji može poniziti one koji hode u oholosti.«⁶⁸ Eto kako se kažnjeni opametio! Isti onaj koji je, iako ga je u raskoš Bog smjestio, u obijesti svojoj tako pomahnitao da je sve narode tjerao da iskazuju božanske časti njegovu kipu, izjednačavajući sebe s Bogom, premda je posrijedi bilo smrdljivo blato; koji je, ljut na one preslavne mladiće što su se odbili ravnati prema zakonu njegove ludosti, izobličena lica vikao: »Koji je taj bog koji bi vas izbavio iz ruke moje?»⁶⁹

⟨15⟩ Koliko je samo puta narod Gospodnji udarcima i raznim nevoljama bio prisiljen ponovno prihvatiti božansku stegu te ostavljajući se idola slijediti Boga kao vođu? Toliko je, naime, tvrdokorna ljudska ćud, da jedino ako je staviš na muke možeš iznuditi istinu ili je odvratiti od zala. Zato i opominje Salomon da treba češće kažnjavati. »Tko štedi šibu, mrzi na sina svog,«⁷⁰ kaže. Iz toga razloga milosrdni Bog ne odgađa uzeti šibu za one svoje sinove koje vidi da griješe. Nju čim osjetiš, odmah priznaj krivnju i ponizno uzvikni sa psalmistom: »Smiluj mi se, Bože, po milosrđu svome; bezakonje svoje priznajem, grijeh je moj svagda preda mnom.«⁷¹ Bog blago šiba onoga tko pod udarcima ne otvrdne. Takve teškom kaznom kažnjava Gospodin, ali smrti ih ne predaje.⁷² Sam je naime obećao ranije: »Nije mi do smrti bezbožnikove, već da se odvrati od zloga puta svojega i da živi.«⁷³ Dakako, znak je velikog Božjeg milosrđa to što grešnicima ne dopušta da rade sve po svojoj volji, već im daje da pretrpe kaznu odmah po prijestupu. Jer, što se tiče opakih, On čeka do njihove smrti, tako da im, kad stignu do krajnjih grijehâ, strože presudi. Što se kasnije osveti, to je osveta teža.

⟨16⟩ Nekima što su zbog svoje potpune okrutnosti i opakosti pretplaćeni na vječne muke Bog omogućuje da kušaju gorčinu budućih zala već u smrtnome životu.

⁶⁷ Dn 4, 31-32.

⁶⁸ Dn 4, 34.

⁶⁹ Dn 3, 15.

⁷⁰ Izr 13, 24.

⁷¹ Usp. Ps 51 (50), 3-5.

⁷² Usp. Ps 118 (117), 18.

⁷³ Ez 33, 11.

bitatem; ut Antiochum et Herodem, quorum uterque miseris excruciatu doloribus lethaeum foetorem et uermes acerbissimos in hac uita praegustauit. Sic Sodomitae sulphureos inferni ignes, quibus perpetuo cruciandi sunt, uiuentes senserunt. Sic Phraeo caliginosas tenebras, ardorem, uermes et alia flagella, quibus torquendus a daemonibus erat, in carne expertus est. Sic rex Asuerus uniuersas paene Tartari acerbitates in carne sustinuit quas erat post mortem sempiternis legibus passurus, cuius peccatum narrat Dominus per Isaiam dicens: *Visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur et super gloriam altitudinis oculorum eius;* ^{125v} *dixit enim: »In fortitudine manus ego feci et in sapientia mea intellexi et abstuli terminos populorum,« et cetera.* Idcirco iratus Dominus arguens stultitiam eius et reprobans inanitatem ait: *Numquid gloriabitur securis contra eum, qui secat ea?*⁸¹ *Aut exaltabitur serra contra eum a quo trahitur? Quomodo si eleuetur uirga contra eleuantem se, et exaltetur baculus qui utique lignum est.* Ob hoc subiungit propheta poenam dicens: *Propter hoc mittet Dominus dominator exercituum in pinguibus eius tenuitatem, et subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis; et erit lumen Israel in igne et sanctus eius in flamma et succendetur et deuorabitur eius spina et uepres in die una; et gloria saltus eius et Carmeli eius ab anima usque ad carnem consumetur et erit terrore profugus; et reliquiae* ^{126v} *(et dicant) igni saltus eius prae paucitate numerabitur et puer scribet eos.* Huius amentiam pulchre arguit Hieronymus: *O stultissime, ait, mortalium, Dei iram tuam putas esse sapientiam et illius iussionem ad tuam refers fortitudinem? Quomodo si securis gloriatur contra eum qui securim tenet, et serra contra eum a quo trahitur,* ^{126v} *(et dicant) opera cuncta, quae per securim et serram fiunt, sua se arte perfecta. Et si eleuet quispiam uirgam et exaltet baculum cum potentia ad percutiendum, quem uoluerit, et ipsa uirga et baculus gloriantur et dicant a se percussum esse, qui percussus est? Et sic tu, cum organum Dei fueris uoluntatis, erigeris in superbiam et cuncta, quae geruntur, tuae gloriaris fuisse uirtutis.* Hinc admonentur duces ac principes terrarum, ne partos triumphos et reportatas ex hoste uictorias propriae ascribant uirtuti, sed cuncta potius uoluntati Dei tribuant, qui nouit multitudinem copiosam in paucorum concludere manu. Facit enim multorum amentia, et praecipue eorum qui sibi diuinos usurpant honores, iram Dei ante peractam uitam in se desaeuire, quo exemplum stultitiae suae cunctis edant. Hi sunt de quibus Dominus dicit: *Ignis succensus est in furore et ardebit usque ad inferni nouissima.* Contra hos et Hieremia grauem illam maledictionem imprecatur: *Duplici*

⁸¹ ea] corr. lector A1 ex mea

Tako su primjerice i Antioha i Heroda snašle teške muke te su u ovom životu kušali smrad podzemlja i gnjusne crve. Tako su i stanovnici Sodome živi iskusili sumporne vatre pakla, u kojima trebaju gorjeti u vječnost. Tako je i Faraon za života upoznao mrklu noć, vrućinu, crve i druge kazne, kojima su ga trebali zlodusi mučiti. Tako je i kralj Ahasver živ podnio gorčinu pakla, koju će poslije smrti trpjeti u vijeke vjekova. O njegovu grijehu govori Gospodin kroz Izaiju: »Kaznit ću plod ohola srca kralja asirskog i drskost njegovih ponositih očiju, jer je rekao: 'Učinio sam snagom svoje ruke i mudrošću svojom, jer sam uman; uklonio sam međe narodima,' te druge stvari.«⁷⁴ To je i razljutilo Gospodina koji je napao njegovu ludost te ukorio njegovu taštinu: »Zar se hvali sjekira povrh onoga koji njome siječe? Hoće li se oholiti pila povrh onog koji njome pili? Ko da šiba maše onim koji je diže, ili štap sam sebe diže koji je ipak samo drvo!«⁷⁵ Zbog toga prorok i nadodaje kaznu: »Jahve nad vojskama poslat će stoga gojaznima njegovim skončanje, slavu će mu oganj potpaliti, kao što se vatra potpiruje. Svjetlost Izraelova bit će poput ognja, Svetac njegov kao plamen koji će zapalit i proždrijeti drač njegov i trnje njegovo u jednome danu. I krasotu njegove šume i voćnjaka njegova uništiti će od srčike do kore, ona će biti ko bolesnik što se trne; ostatak stabala šumskih bit će lako izbrojiti – dijete će ih lako popisati.«⁷⁶ Kraljevu ludost izvršno napada Jeronim: »O najluđi među smrtnicima, smatraš li da Božji bijes pokazuje tvoju mudrost? Govoriš li da je Njegova zapovijed na tvoje junaštvo? Ko da se sjekira slavi povrh onog koji sjekiru drži i pila povrh onog koji njome pili, i da govore sjekira i pila kako su sva djela što ih čine izvršena njihovim vlastitim umijećem. I kad bi neki čovjek podigao šibu ili uzvisio štap da udari na koga bi već htio, zar bi se i šiba i štap bili hvalili, zar bi govorili da su oni udarili toga koji je udaren? Tako se i ti oholo i uzvišeno držiš i hvališ da je sve što se događa plod tvoje vrline, premda si samo bio oruđe Božje volje.«⁷⁷ Zato su vojskovođe i vladari svijeta i opominjani da ne pripisuju vlastitoj vrlini postignute trijumfe i pobjede izborne nad neprijateljem, već da sve smatraju voljom Boga koji brojno mnoštvo umije sabiti šačicom malobrojnih. Naime, bezumlje mnogih – a osobito onih koji sebi prisvajaju božanske časti – dovodi do toga da se i prije no što prožive svoj život bijes Božji okreće na njih, čime svima pružaju svoju ludost na primjer. To su oni o kojima Gospodin govori: »Moga gnjeva požar je usplamtio i gorjet će sve do dubina šeolskih.«⁷⁸ Protiv njih i Jeremija zaziva

⁷⁴ Usp. Iz 10, 12–14.

⁷⁵ Iz 10, 15.

⁷⁶ Iz 10, 16–19.

⁷⁷ Jeronim, *Commentarii in Isaiam*, 4, 10.

⁷⁸ Pnz 32, 22.

*contritione contere*⁸² *eos, Domine*; id est, ut et praesentem miseram transigant uitam, et ^{126v} futuram aeternis defleant suppliciis.

⟨17⟩ Sed hic forsán instabit aliquis: *Cum scriptum est »Deus non punit bis in id ipsum«, quomodo ergo hoc stabit, si tamen ob unam noxam peccatores et praesentibus et futuris affligerentur flagris?* Cuius contrarium et Hieronymus sensisse uideatur, qui illam Hieremiae tractans imprecationem ait: *Quod genus humanum diluuió, Sodomitas igne, Aegyptios mari, Israelitas in eremo perdidit, scitote igitur ideo temporaliter pro peccatis punisse, ne in aeternum puniret, quia non iudicabit*⁸³ *Deus bis in id ipsum. Qui ergo puniti sunt postea non punientur; alioquin mentiretur scriptura, quod dicere nefas est. – Ceterum hoc de illis dumtaxat intellegere, monet Lombardus, qui inter ipsa flagella paenitentiam egerunt, quam utique Deus uel tenuem aut momentaneam tamen non aspernatur; quod uero hi, qui temporalibus non emendantur uerberibus, aeternis excrucientur tormentis. Idem ipse Hieronymus auctor est. Nam mox fere intulit: Quaeret hic aliquis: Si fidelis deprehensus in adulterio decolletur, quid de eo*⁸⁴ *postea fiat? Aut enim punietur, et falsum est quod dicitur*⁸⁵ ^{127r} *»non iudicabit Deus bis in id ipsum«; aut non punietur, et optandum erit adulteris ut hic breui poena puniantur, ne trucidentur in aeternos cruciatus. Ad quod respondemus Deum ut omnium rerum ita suppliciorum quoque scire mensuram; et non praeueniri sententiam iudicis, nec illi in peccatorem ex(er)cendae dehinc poenae auferri potestatem; et magnum peccatum magnis diuersisque lui cruciatibus. Si quis uero punitus sit, ut ille qui Israelitae maledixerat et qui in sabbato ligna collegerat, tales postea non puniri, quia culpa leuis praesenti supplicio compensata sit; leuis enim culpa leui supplicio compensatur. Ex quo habes terrenum iudicem in plectendis reis non posse caelestis iudicis praeuenire sententiam, nec sumpto supplicio diuinam aut prohibere aut temperare ultionem, quam tamen ab ipso fonte posse praeueniri ipse indulsit misericors. Nam pollicitus est: In quacumque hora ingemuerit peccator dimittetur ei et peccatorum eius non recordari amplius; quod intellegens psalmista decantabat: Dixi »confitebor aduersum me peccata mea,« et tu ^{127v} remisisti impietatem cordis mei. – Talis enim, ut inquit Chrysostomus, talis est, mihi crede,*

⁸² contere] *correxí ex contere*

⁸³ iudicabit] *corr. lector A1 ex iudicabat*

⁸⁴ de eo] *corr. lector A1 ex deo*

⁸⁵ post dicitur *del. lector A1 non*

onu tešku kletvu: »Zatri ih dvogubim zatorom!«⁷⁹; to jest, neka ovaj život provedu u jadu, a u budućem neka trpe vječnu kaznu.

⟨17⟩ Ali ovdje će se netko možda usprotiviti: »Budući da je zapisano 'Bog ne kažnjava dvaput isto',⁸⁰ kako onda može biti istinito da ipak zbog jednog grijeha grešnike zadese i ovovremenske i buduće kazne?« Čini se kako je ovu proturječnost uočio i Jeronim, koji prilikom razmatranja Jeremijine kletve kaže: »Budući da je ljudski rod uništen potopom, stanovnici Sodome vatrom, Egipćani morem, a Izraelci u pustinji, znajte da ih je zbog grijeha kaznio u ovom životu zato da ih ne bi kaznio za vječnost, jer Bog neće dvaput suditi za isto. Stoga, oni koji su već kažnjeni, kasnije neće biti kažnjeni; inače bi značilo da Biblija laže, što je grijeh kazati!« No Lombardski napominje: »To treba shvatiti tako da se odnosi samo na one što su usred kažnjavanja izrazili kajanje, koje Bog naravno ne prezire, ma kako plitko i trenutno ono bilo; a oni što nisu ispravljeni zemaljskim kaznama bit će kažnjeni vječnim mukama.« Isto smatra Jeronim, jer gotovo odmah nakon prethodnog nadodaje: »Netko će pitati: 'Ako bi supružnik bio pogubljen jer je uhvaćen u preljubu, što će s njim biti kasnije? Ili će biti kažnjen pa je onda laž to što je rečeno da Bog neće suditi dvaput za isto, ili neće biti kažnjen pa će onda preljubnicima biti draže da ovdje budu kažnjeni manjom kaznom da ne propadnu na vječnim mukama.' Na to odgovaramo da, kao što Bog zna mjeru svih stvari, tako zna i mjeru kazni. On ne preduhitruje sučevu presudu niti mu se nakon nje oduzima moć kasnijega kažnjavanja grešnika, a teški se grijeh okajava teškim i raznovrsnim mukama. No ako bi tko već pretrpio kaznu, poput onog koji je Izraelca bio prokleo i onoga koji je na Sabat drva bio skupljao, takav poslije ne biva kažnjen, jer je laki grijeh otplaćen ovovremenskom kaznom; laki se grijeh, naime, ispašta lakom kaznom.«⁸¹ Odatle proizlazi da zemaljski sudac ne može prilikom kažnjavanja krivaca donijeti presudu umjesto nebeskoga suca, niti izvršenom kaznom onemogućiti ili ublažiti božansku osvetu. Ipak, milosrdni Bog samome je krivcu dopustio da osvetu preduhitri. Naime, obećao je: »U koje se god doba dana grešnik pokaje, bit će mu oprošteno i grijeha se njegovih više neće sjećati.«⁸² Razumije to psalmist jer pjeva: »Rekao sam 'Priznat ću Jahvi prijestup svoj', i ti si mi krivnju grijeha oprostio.«⁸³ Naime, štono kaže Zlatousti: »Takva je, vjeruj mi,

⁷⁹ Jr 17, 18.

⁸⁰ Usp. Nah 1, 9.

⁸¹ Petar Lombardski, *Sententiae in IV libris distinctae*, 4, 15, 3; usp. Jeronim, *Commentarii in prophetas minores*, Nah. 1.

⁸² Usp. Heb 10, 17.

⁸³ Ps 32 (31), 5.

erga homines pietas Dei, numquam spernit paenitentiam, si ei sincere et simpliciter offeratur; et si ad summum quis perueniat malorum et inde tamen uelit reuerti ad uirtutis uiam, suscipit, libenter amplectitur, facit omnia quatenus ad priorem reuocet statum. Quodque adhuc est praestantius et eminentius, et si non potuerit quis explere omnem satisfaciendi modum, quantulamcumque tamen et quamlibet⁸⁶ breui tempore gestam non respuit paenitentiam; suscipit etiam ipsam, nec patitur quamuis exiguae conuersionis perdere mercedem.

⟨18⟩ Attende ergo diligentius, o peccator, et quocumque in statu peccatorum uel grauissimo et in maximis deprehensus sceleribus, non tardes in ipso uel iudicis uel tyrannorum praesentaneo supplicio ad Dominum tuum corde saltem reuerti et temporanea supplicia animi commit(ig)ari contritione. Nempe tibi soli datum est Dei depellere iram, nec iudicis seueritas, nec tyranni immanitas, nec, quod mirabile dictu est, ullo tormentorum genere ipse potest ^{/28r/} praeuenire Deus. Stabilium enim et perpetuo sancitum est consilio non dimitti peccata nisi paenitentibus. Nonne uides ex latronibus paenitentem ex cruce, quam ob scelera patiebatur, ad aeternas mitti delicias, non paenitenti autem ad temporalia sempiterna adiecta esse supplicia? Praedixerat siquidem Dominus etiam ad uesperum in uineam Domini Sabaoth ad opus accedentem felicem illum suscepturum denarium, et non uigilantes uirgines a thalamo sponsi exclusas. Nec queri poteris te bis punitum. Nam coeptis in hac uita poenis in perpetuum affligendus eris, unaque poena in praesenti incepta uita in futura sine fine perseuerabit. Sed de his hactenus.

⟨19⟩ Nunc ad illud ueniamus omni sane admiratione dignum, quod quinto proposuimus loco, Deum uidelicet immeritis etiam hominibus, non propter augmenta uirtutum, non propter exercitium, non propter correptionem, non propter damnationem, sed ob solam gloriam suae manifestationis multa inducere mala et in noxiorum malo suam ostentare potentiam. Ob hoc namque ^{/28v/} caecum illum discipulis natum esse respondit; quod Augustinus admiratus, de correctione et gratia disputando: *Mirum est, inquit, unum, quod filios quorundam amicorum suorum, hoc est regeneratorum bonorumque fidelium, sine baptismo hic paruulos existentes, quibus utique si uellet huiusmodi lauacri gratiam procuraret in cuius potestate sunt omnia, alienat a regno suo in quod parentes mittit illorum, et quosdam filios inimicorum suorum facit in manus Christianorum uenire et per lauacrum*

⁸⁶ quamlibet] correxī ex quodlibet

takva ljubav Boga prema ljudima da nikada ne prezire kajanje, ako bi mu ono bilo iskreno i čestito izraženo. I sve da čovjek stigne i do krajnje pakosti, a zatim se ipak poželi vratiti na put ispravnosti, On ga prihvaća, radosno grli, i čini sve da ga vrati u prijašnje stanje. A što je još izvrsnije i znamenitije, čak i da netko ne može ispuniti sve oblike zadovoljštine, On ne odbija kajanje, ma koliko god ono malo i u koliko god kratkom vremenu izraženo bilo. Dapače, prihvaća ga i ne dopušta da propadne nagrada makar i neznatnog obraćenja.«⁸⁴

⟨18⟩ Stoga, grešniče, ako si uhvaćen u kakvoj god vrsti grijeha – pa makar i najtežoj – te čak i u najtežim zločinima, bolje pazi da ne oklijevaš brzo kaznom suca ili vladara barem srcem se vratiti svome Gospodinu te kajanjem duše ublažiti ovovremenske kazne. Uistinu, jedino je tebi dana mogućnost odvratiti Božji bijes. Niti to može učiniti strogi sudac, niti okrutan vladar, a, što je čudesno reći, niti sam Bog nikakvom vrstom muka. Utvrđeno je, naime, te vječnom odlukom ozakonjeno da se grijesi otpuštaju samo onima koji se pokaju. Zar ne vidiš kako je od dvaju razbojnika onaj što se pokajao poslan s križa na kojem je trpio zbog zločina u vječnu radost, dok je onom što se nije pokajao uz zemaljsku priložena i vječna kazna?⁸⁵ Uistinu, Gospodin je propovijedao da će denar primiti onaj sretnik koji još i do večeri dolazi raditi u Jahvin vinograd,⁸⁶ a da su djevice koje ne bdiju isključene sa svadbe.⁸⁷ Ni ti se nećeš moći tužiti da si dvaput kažnjen, jer kazne započete u ovom životu morat ćeš patiti dovijeka, i jedna te ista kazna započeta u smrtnom životu nastaviti će se bez kraja i u budućem. No toliko o tome.

⟨19⟩ Pođimo sada do onog, doista svakog divljenja vrijednog, razloga što smo ga stavili na peto mjesto: da Bog nanosi mnoga zla čak i ljudima koji to ne zaslužuju, te u zlu što ga oni trpe pokazuje svoju moć – ne zbog uvećavanja vrlina, ne zbog stege, ne zbog prekoravanja, ne zbog osuđivanja, već jedino zbog slave svoje objave. Zbog tog je razloga, kako je odgovorio učenicima, onaj čovjek rođen slijep,⁸⁸ a to je zadivilo i Augustina koji u svojoj knjizi *O ispravci i milosti* govori: »Čudesno je jedino to što On novorođenčad nekih svojih prijatelja, to jest krštenih i dobrih vjernika, što su ovdje bez krštenja – a On, u čijoj je moći sve, sigurno bi im udijelio milost krštenja kad bi to htio – drži podalje svoga kraljevstva u koje šalje njihove roditelje, dok istovremeno čini da neka djeca Njegovih neprijatelja dolaze u ruke kršćanima te da krštenjem budu

⁸⁴ Usp. Petar Lombardski, *Sententiae in IV libris distinctae*, 4, 14, 5.

⁸⁵ Usp. Lk 23, 39–43.

⁸⁶ Usp. Mt 20, 1–16

⁸⁷ Usp. Mt 25, 1–13.

⁸⁸ Usp. Iv 9, 3.

introducī in regnum a quo eorum parentes alieni sunt, cum et illis malum et istis bonum meritum nullum sit paruulis ex eorum propria uoluntate. Sed hoc absolute, quid inquit, audiamus: Certe, ait, haec iudicia Dei, quoniam iusta et alta sunt, nec uituperari possunt, nec penetrari. De hoc eodem, cum de bono perseuerantiae disseritur: Non, inquit, fato cogitur Deus illis infantibus subuenire, illis autem non, cum sit utriusque causa communis; aut res humanas in paruulis non diuina prouidentia sed fortuitis agi casibus ^{/29r/} opinabimur, cum mortales rationales uel damnandae uel liberandae sunt animae, quandoquidem nec passer cadit in terram sine uoluntate patris nostri; aut parentum neglegentiae tribuendum est quod paruuli sine baptismo moriuntur, ut nihil ibi agant diuina iudicia. Quid dicam quod paruulus aliquando ante baptismum exspirat? Etiam festinantibus parentibus et paratis ministris ut paruulus baptisetur, Deo tamen uolente non datur, qui eum paululum in hac uita non tenuit ut daretur. Quid est quod aliquando paruulis infidelium filiis potuit ne irent in perditionem, et filiis fidelium non potuit baptisate subueniri? Vbi certe ostenditur quod personarum apud Deum non sit acceptio; alioquin electorum suorum magis quam inimicorum filios liberaret. Rursum et de libero arbitrio loquens: Aliquando, ait, filiis infidelium praestatur haec gratia, cum occulta Dei prouidentia in manus piorum quoquomodocumque perueniunt; aliquando fidelium filii non ea(m) consequuntur, aliquando impedimento exsistente ne periclitantibus subueniri. Fiunt uere ista per occultam Dei prouidentiam, cuius inscrutabilia ^{/29v/} lia sunt iudicia et inuestigabiles uiae eius.

⟨20⟩ Sed quid ego uermiculus de huiusmodi diuinis respondebo mysteriis, postquam tantus talisque uir titubat et haesitat? Nempe cum Paulo exclamabo: *O altitudo diuitiarum sapientiae et scientiae Dei, quam inscrutabilia sunt iudicia eius et inuestigabiles uiae eius!* Videmus pueros innocuos alios nasci claudos, quosdam caecos, non nullos mancos, monstruosos, leprosos, impetigine laborantes et aliis plerisque affectos malis; num illis parentum aut originalis culpa noxam obiciemus? Sed quid de nobis respondebimus aut de multis infidelium filiis? Qui integris membris et perfectis nascimur lineamentis, quibus eadem crimina impingi possunt, et grauiora haec esse uidentur. Et tamen uas figulo non audet dicere: *Cur ita sum formatum?* Est enim in ipsius positum arbitrio, quod quali forma producat ac pro libito suo de luto

uvedena u kraljevstvo koje je strano njihovim roditeljima. Niti su, naime, prva dječica učinila išta loše svojom vlastitom voljom, niti su druga učinila išta dobro.« No, počujmo kako Augustin završava ovu misao: »Bez sumnje, ove Božje odluke, budući da su pravedne i višnje, ne mogu se niti okrivljavati niti dokučiti.«⁸⁹ O istom pitanju govori kada raspravlja u knjizi *O dobru ustrajnosti*: »Boga ne prisiljava sudbina da jednoj novorođenčadi pomogne a drugoj pak ne, jer isti se razlog krije iza obje odluke. Ili ćemo smatrati da ljudske stvari u slučaju novorođenčadi nisu upravljane božanskom providnošću već pukim slučajem, jer razumne duše smrtnika trebaju biti ili osuđene ili oslobođene, kad već niti vrabac ne pada na zemlju bez dopuštenja Oca našega;⁹⁰ ili treba pripisati nemaru roditelja to što dječica umiru bez krštenja, tako da tu božanski sud ne igra nikakvu ulogu. A to što novorođenče ponekad umre prije krštenja? Čak kad se i roditelji žure, kad su i svećenici spremni da se dijete krsti, krštenje nije podijeljeno ako tako želi Bog, koji ga ni malčice nije zadržao u ovom životu da ga se krsti. A to što se ponekad krštenjem moglo pomoći djeci nevjernika da ne odu u propast, dok se djeci vjernika nije moglo? Ovdje se jasno vidi kako nije na Bogu da procjenjuje osobe, jer inače bi oslobađao više sinova svojih izabranika nego svojih neprijatelja.«⁹¹ O tome govori i u knjizi *O slobodnom sudu*: »Katkada se ova milost ukazuje djeci nevjernika, kad tajanstvenom providnošću Božjom dospiju u ruke pobožnih ljudi; katkada je djeca vjernika ne dostignu, jer se nađe kakva prepreka da im se pomogne kad su u nevolji. Ovo se uistinu događa prema tajanstvenoj providnosti Božjoj, čiji su sudovi nedokučivi i čiji su putevi neistraživi.«⁹²

(20) Ali kakvo ću mišljenje o ovakvim božanskim otajstvima dati ja, običan crvić, kad se tako velik čovjek neodlučno koleba? Uskliknut ću dakako s Pavlom: »O dubino bogatstva, mudrosti i znanja Božjega! Kako su nedokučive Njegove odluke i neistraživi Njegovi putevi!«⁹³ Vidimo da se među nevinom djecom neka rađaju hroma, neka slijepa, neka kljasta, nakazna, gubava, krastava, te pogođena mnogim drugim zlima. Zar ćemo i za to kriviti roditelje ili istočni grijeh? Ali što ćemo odgovoriti po pitanju nas samih, ili mnoge djece nevjernika; svi smo rođeni čitavih udova i zdravoga tijela, a mogu nam se predbaciti isti grijesi, koji se čine još i težima? Pa ipak, ne usudi se posuda reći lončaru: »Zašto sam tako oblikovana?« Na njegovoj je, naime, prosudbi što prema kakvu obliku stvara, na njemu je da prema svojoj volji upravlja glinom. Ipak,

⁸⁹ Augustin, *De correptione et gratia*, 18.

⁹⁰ Usp. Mt 10, 29.

⁹¹ Augustin, *De dono perseuerantiae*, 31.

⁹² Augustin, *De gratia et libero arbitrio*, 44.

⁹³ Rim 11, 33.

disponat. Illud tamen unum audeo affirmare opificem nostrum numquam consuescere, nisi ob maiora commoda, mala inducere.⁸⁷ Siquidem caeci illius nati factum et ipsi caeco et multis aliis occasio sempiterni luminis exstitit, et pueri absque ^{/30r/} baptisate decedentes plerosque parentes sollicitos ad quaerendam lauacri gratiam effecerunt.⁸⁸ Constantino quam salutaris fuit illa leprae percussio! Et breuiter nullum adeo graue malum fuit, quin ex ipso multo maius eliciatur bonum. Callet enim oppido sapientissimus artifex etiam ex spinis rosas colligere. Quantos enim graua exempla in Anthiochum, Herodem, Neronemque diuinitus edita a crudelitate sanguinis humani prohibuerunt! Quantos plaga Adam, Chore, Dathan, Abiron, Mariae sororis Moysi ab inuidia temperauit! Quantos in regem Naboth Hiezrahelitam,⁸⁹ Simonem, Ananiam et Saffiram uxorem eius animaduersio aliena non modo non rapere, sed sua quoque audius non retinere edocuit! Quantos castiores Sodomitum reddidit incendium! Similiter Amorrei, Euei, Iebusei, aliorumque populorum terrae promissionis, quos ob carnalia praecipue flagitia Dominus Moysi delendos repromisit. Quantos Babylonis Nabuchodonosor <et> regis Asueri flagella humana potius quam diuina sapere monuerunt! Numquam tanto malo Pharaon cum Aegyptiis ^{/30v/} affectus est, quin et Israelico et Christiano populo maius inde obuenerit beneficium, neque illud conuenientius nisi indurato Pharaonis corde fieri potuit. Propterea Moysi iussit Dominus postulare a Pharaone populum suum ut dimittat: *Ego autem, inquit, indurabo cor eius, et multiplicabo signa et ostenta mea in terra Aegypti; et non audiet uos, immittamque manum meam super Aegyptum et educam exercitum et populum meum, filios Israel de terra Aegypti per iudicia maxima; et scient Aegyptii, quia ego sum Dominus, qui extenderim manum meam super Aegyptum.* Et infra: *Ingredere, inquit, ad Pharaonem. Ego enim induraui cor eius et cor seruorum illius, ut faciam⁹⁰ signa mea haec in eo et narres in auribus filii tui et nepotum tuorum, quot quotiens contriuerim Aegyptios et signa mea fecerim in eis et sciatis quia ego Dominus.* Quod si Pharaon mox dominicis obtemperasset praeceptis, quomodo Dominus populis illis aut potentiam suam aut quanti humanum genus faceret quantumue amaret ostendisset?

<21> *Sed non oportuit, inquires, Deum meo malo aliis benefacere.* ^{/31r/} Et quis tu es, o peccator, qui iustissimo iudici legem imponere audeas aut ipsius arguere iustitiam? *Deus quippe iustus*, ut docet Augustinus, *gubernans uniuersa nullam*

⁸⁷ nota bene not. lector A1 in marg.

⁸⁸ nota not. lector A1 in marg.; mala non numquam a Deo inferuntur suis fidelibus propter aliquod futurum bonum not. lector A2 in marg.

⁸⁹ Hiezrahelitam] correxī ex Iezi

⁹⁰ ut faciam] correxī ex ac faciam faciam

usuđujem se potvrditi jedno – to da naš stvoritelj nema običaj nanositi zla a da to nije radi veće koristi. Doista, to što se dogodilo onome koji rođen slijep bilo je ukazanje vječnog svjetla i samome slijepcu i mnogim drugima, a i djeca koja su umirala bez krštenja natjerala su mnoge zabrinute roditelje da potraže dar posvećene vode. Kako je spasonosno bilo za Konstantina to što ga je zadesila guba!⁹⁴ Ukratko, niti jedno zlo nije bilo toliko teško da ne bi iz njega proizašlo mnogo veće dobro, jer vrlo dobro zna najmudriji stvoritelj skupljati ruže i iz trnja. Kolike su samo ljude strašne sudbine Antioha, Heroda i Nerona, uzrokovane Božjom voljom, odvratile od krvoprolića! Kolike je samo kazna Adama, Koraha, Datana, Abirama i Mojsijeve sestre Marije suzdržala od zavisti! Kolike je kažnjavanje kralja Nabota Jezreelca, Šimuna, Ananije i Safire, njegove supruge, naučilo ne samo da ne grabe tuđe već i da se ne drže odviše pohlepno svoga vlasništva! Kolike je učinilo čednijima to što su stanovnici Sodome bili sažgani u požaru! Slično je i sa Amorejcima, Hivijcima, Jebusejcima te drugim narodima obećane zemlje, što ih je Gospodin Mojsiju obećao uništiti napose zbog bludnih grijeha. Kolike je mudrosti bolje poučilo ovovremensko kažnjavanje Babilonca Nabukodonozora i kralja Ahasvera nego božansko! Nikad nije veliko zlo pogodilo Faraona i Egipćane, da ne bi potom veće dobročinstvo bilo učinjeno i izraelskom i kršćanskom narodu, što se nije moglo ostvariti na prikladniji način nego uz otvrdnuće Faraonova srca. Zato je Gospodin i zapovijedio Mojsiju neka traži od Faraona da pusti Njegov narod: »Ja ću učiniti da otvrdne srce Faraonu, i umnožit ću znakove i čudesa u zemlji egipatskoj. Kako vas Faraon neće poslušati, ja ću staviti svoju ruku na Egipat: strašno kažnjavajući, izbavit ću svoje čete, narod svoj, Izraelce, iz egipatske zemlje. Kad pružim svoju ruku na Egipat, tada će Egipćani spoznati da sam ja Jahve.«⁹⁵ I dalje kaže: »Idi k Faraonu. Učinio sam da njemu i njegovim službenicima otvrdne srce, da izvedem svoja znamenja među njima; da možeš pripovijedati svome sinu i svome unuku što sam učinio Egipćanima i kakva sam znamenja izvodio među njima, kako biste znali da sam ja Jahve.«⁹⁶ A kako bi Jahve pokazao tim narodima svoju moć ili koliko drži do ljudskog roda, koliko ga voli, da se Faraon pokorio Jahvinim zapovijedima?

(21) »Ali nije trebao,« reći ćeš, »Bog drugima pomoći na moje zlo.« A tko si ti, grešniče, da se usuđuješ nametati zakon najpravednijem sucu ili osporavati njegovu pravednost? Kao što poučava Augustin: »Pravedni Bog upravlja svime i ne dopušta da ijedna kazna bude nanijeta nezasluženo.«⁹⁷ O tome isti autor izvrsno govori i u *Knjizi ispravaka*:

⁹⁴ Usp. *Constitutum Constantini*, 6.

⁹⁵ Izl 7, 3-5.

⁹⁶ Izl 10, 1-2.

⁹⁷ Augustin, *De diuersis quaestionibus octoginta tribus*, 24.

poenam sinit immerito infligi. De quo in libro retractationum pulcherrime disserens: Omnis, ait, poena, si iusta est, poena peccati est. Si autem iniusta poena est, poenam esse nemo ambigit, iniusto aliquo dominante homini imposita est. Porro, quia de omnipotentia Dei et iustitia dubitare dementis est, iusta haec est poena et pro peccato aliquo impenditur. Omne autem iustum a prima iustitia, quae est Deus, est iustum. Et contra Iulianum disputans: Iuliane, inquit, si non est haec poena peccati, profecto iniqua poena est, et iniustum facis Deum, quo iubente infertur, aut infirmum, quo non auertente infligitur innocentem. Et alibi: Quicquid hoc accidit contra uoluntatem nostram, noueritis non accidere nisi de uoluntate Dei et de ipsius prouidentia, nutu et legibus, et si nos non intelleximus quid quare fiat, demus hoc prouidentiae ipsius, quia non fit⁹¹ sine causa, et non bla-^{31v} sphe(ma) mus. Omnia enim quae uanis uidentur in rerum natura temere fieri, non fiunt sine iussu eius. – Deus namque, ut pulchre docet Hieronymus, uarie genus dispensat humanum, nunc punit, nunc miseretur, nunc corripit, nunc defendit, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit et diuisas in areis terit, orbemque suum gubernat ut uoluerit. Caue igitur ne tuum diuino praeferas consilium, putesque ipsum quicquam iniuste agere. Nam ut Boethius ait: De hoc quid tu iustissime putas, omnia scienti Prouidentiae diuersum uidetur. Vnde et quaedam causa uictrix⁹² in bello placuit diis, non Catoni, tamquam iusta, uicta uero Catoni, non diis, sicut testatur Lucanus. Sed expositionem Catonis reprobatur statim dicens: Igitur quicquid uideas contra spem geri, rebus quidem rectus⁹³ ordo est, opinioni uero tuae peruersa confusio.

⟨22⟩ Sed quid in tanta rerum uarietate agendum est? Dauiticum profecto sequendum consilium; confitendum uidelicet Domino in cithara et in psalterio decem chordarum psallendum illi. Nam cithara, ut ^{34v} docet Augustinus,⁹⁴ ex inferiore parte habet quod sonat, psalterium uero ex superiore, ut cithara significet uitam terrenam, psalterium caelestem, quae⁹⁵ est in decem mandatis, et in utroque laudandus est Deus. In uita terrena est prosperitas et aduersitas et in omnibus prosperis laudan-

⁹¹ fit] correxī ex sit

⁹² uictrix] correxī ex uicta

⁹³ rectus] correxī ex rectis

⁹⁴ post Augustinus add. lector A1 quod cithara

⁹⁵ quae] corr. lector A1 in quod

»Svaka je kazna, ako je pravedna, kazna za neki počinjeni grijeh. Ako je kazna pak nepravedna – nitko ne sumnja da to jest kazna – to znači da je čovjeku odvagana prema nečijoj nepravednoj zapovijedi. Budući da samo luđak sumnja u Božju svemoć i pravednost, ova kazna jest pravedna i odvagana je prema određenom grijehu.«⁹⁸ A sve što je pravedno, pravedno je prema vrhovnoj pravednosti, koju predstavlja Bog. U knjizi *Protiv Julijana* Augustin propovijeda: »Julijane, ako ovo nije kazna za grijeh, onda je sigurno nepravedna kazna, i činiš Boga ili nepravednim, ako tvrdiš kako se prema Njegovoj zapovijedi nanosi nedužnoj osobi, ili nemoćnim, ako tvrdiš kako kazna udara a On je ne odvrća.«⁹⁹ Na drugom mjestu govori: »Što god se to događa protiv naše volje, znajte da se ne događa a da nije prema Božjoj volji i prema Njegovoj providnosti, odobravanju, i zakonima; i ako nismo shvatili što se zašto događa, pripišimo to Njegovoj providnosti, jer se ne događa bez razloga, i ne bogohulimo. Naime, sve što se nama, umišljenim smrtnicima, čini da slučajno nastaje u prirodi, ne nastaje bez Njegove volje.«¹⁰⁰ I doista, štono izvrsno poučava Jeronim: »Bog različito upravlja ljudskim rodом: sad kažnjava, sad udjeljuje milost, sad kori, sad brani, sad ore, sad sije, sad žanje zrele plodove, razdvaja ih po gumnima i vrši; upravlja svojim svijetom kako ushtjedne.«¹⁰¹ Stoga pazi da ne namećeš svoju mudrost božanskoj i da ne smatraš kako On nešto nepravedno radi. Naime, kako kaže Boetije: »To što ti smatraš vrlo pravednim, sveznajućoj Providnosti čini se drukčijim. Zato je, kako svjedoči Lukan, pobjednička strana u ratu bila po volji bogovima, no ne i Katonu, baš kao što je i pravedna, no pobjeđena strana bila po volji Katonu, ne i bogovima.« Ali Boetije smjesta pobija Katonovo viđenje: »Stoga, što god da ovdje vidiš da se događa protivno onome čemu si se nadao – makar se prema tvome mišljenju radi o jednoj velikoj zbrci – za same stvari to je pravi poredak.«¹⁰²

⟨22⟩ Ali što li je čovjeku suočenom s tolikom raznolikošću raditi? Treba svakako slijediti Davidov naum: treba se ispovijedati Gospodinu na citari i pjevati mu psalme na psalteriju s deset žica.¹⁰³ Naime, kao što poučava Augustin: »Citara proizvodi zvuk s donje strane, psalterij pak s gornje, tako da citara označava zemaljski život, a psalterij nebeski koji počiva na deset zapovijedi; a Boga treba slaviti na oba.«¹⁰⁴ U zemaljskom

⁹⁸ Usp. Augustin, *Retractionum libri duo*, 1, 9; usp. Petar Lombardski, *Sententiae in IV libris distinctae*, 2, 36, 5.

⁹⁹ Augustin, *Contra Iulianum*, 5, 3.

¹⁰⁰ Augustin, *Enarrationes in psalmos*, 148, 12.

¹⁰¹ Usp. Jeronim, *Commentarii in Isaiam*, 9, 28.

¹⁰² Boetije, *Philosophiae consolatio*, 4, pr. 6; Lukan, *Pharsalia*, 1, 128.

¹⁰³ Usp. Ps 33 (32), 2.

¹⁰⁴ Usp. Augustin, *Enarrationes in psalmos*, 42, 5.

dus est Deus, et quisquis ex istis non laudat est ingratus, quia Dei sunt nec ab altero dantur. Aduersitates sunt in doloribus, languoribus, pressuris, temptationibus, tribulationibus; ubique laudat Deum qui citharizat, non attendit⁹⁶ quia inferiora sunt, sed quia regi et gubernari non possunt nisi ab ea sapientia quae⁹⁷ attingit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suauiter. Non enim caelestia regit et terrena deserit; aut non illi dicat:⁹⁸ *Quo ibo a spiritu tuo, aut quo a facie tua fugiam? Si ascensero in caelum, tu illic es, si descendero ad infernum, tu ades*. Vbi igitur deest qui nusquam non est? In omnibus igitur prosperis uel aduersis confitere Deum in cithara. Si tibi abundet, gratias age danti; si tibi desinit,^{/35r/} aut dominatio auferatur, citheriza securus et dic mira ordinatione dispositus ac sempiternis legibus stabilitus: *Arguit et compescit*.⁹⁹ ^{/34r/} *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum*. Hoc faciens uere poteris iustus rectusque corde appellari et illam Dauiticam audire iubilationem: *Laetamini iusti in Domino et gloriamini omnes recti corde*. – *Nam quid*¹⁰⁰ *est, inquit Augustinus, “recti corde” nisi non resistentes Deo? Quisquis homo quicquid patitur propter uoluntatem afflictiones, maerores, labores et humiliaiones, non tribuit nisi uoluntati Dei iustae; ipse enim est rectus corde. Peruersi autem corde prauī et distorti sunt; qui mala quae patiuntur non recte*¹⁰¹ *se pati dicunt, dant illi iniquitatem per cuius uoluntatem patiuntur, aut quia non audent dare ei iniquitatem, auferunt ei gubernationem*. Et hi distorti corde tres habent sententias: aut quod¹⁰² non est Deus, sicut dicit stultus in corde suo, aut quod¹⁰³ iniustus est Deus qui non tribuit peiora peioribus, aut (quod) Deus non res gubernat humanas; quam tamen eorum amentiam non solum diuinae uoces, sed et ipsa mundi machina, ornatus^{/34v/} incessusque ostendunt.¹⁰⁴

⁹⁶ attendit] corr. lector A1 in attendat

⁹⁷ quae] corr. lector A1 ex quod

⁹⁸ dicat] corr. lector A1 ex dicit

⁹⁹ emendaui quantum p(as)sa est una tumu(ltu)aria lucubratio not. lector A1 in marg.

¹⁰⁰ quid] corr. lector A1 ex quidquid

¹⁰¹ non recte] corr. lector A1 ex non que

¹⁰² quod] corr. lector A1 ex qui

¹⁰³ quod] corr. lector A1 ex quid

¹⁰⁴ post incessusque add. lector A1 ostendunt

životu postoje sreća i nesreća. U svim sretnim prilikama treba slaviti Boga i nezahvalan je onaj tko ga ne slavi, jer one dolaze od Boga i ni od kog drugog nisu dane. Nesretne prilike obuhvaćaju boli, slabosti, terete, kušnje i muke, i kad slavi Boga onaj tko svira na citari, ne čini to zato što nesreće pripadaju nižim stvarima, već zato što njima može upravljati i voditi ih jedino ona mudrost koja se prostire s jednog kraja svijeta na drugi i blagotvorno upravlja svemirom.¹⁰⁵ Tà ne upravlja ona samo nebeskim svijetom, a po strani ostavlja zemaljski, jer inače ne bi joj se kazalo: »Kamo da idem od duha tvogega, ili kamo da od tvog lica pobjegnem? Ako se na nebo popnem, ondje si, ako u podzemlje siđem, i ondje si.«¹⁰⁶ Gdje to onda nema onoga koji je svugdje? U svim, stoga, sretnim ili nesretnim prilikama naviještaj Boga na citari. Ako živiš u izobilju, zahvaljuj onom tko ti daje, a ako ti uzmanjka ili ti gospodstvo bude oduzeto, spokojan sviraj na citari te po divnoj rasporedbi upravljan i vječnim zakonima utvrđen reci: »Ukorio je i obuzdao! Gospod dao, Gospod oduzeo! Kako se Gospodinu mililo, tako je i učinjeno! Blagoslovljeno ime Gospodnje!«¹⁰⁷ Dok god to budeš činio, s pravom ćeš se moći zvati pravednim i srca čestita, i moći ćeš čuti onaj Davidov poklič: »Radujte se Jahvi i kličite, pravedni, kličite svi koji ste srca čestita.«¹⁰⁸ Doista, kako kaže Augustin: »Što li to označava 'svi koji ste srca čestita', ako ne one, koji se ne opiru Bogu? Svaki čovjek koji isključivo pravednoj volji Božjoj pripisuje sve ono što trpi zbog Njegovе volje – muke, bolesti, tegobe i poniženja – čestit je u srcu. Iskvarena srca su pak grešnici i izopačenici koji govore da zla što ih trpe nepravedno trpe, koji ili pripisuju nepravednost onome prema čijoj volji trpe, ili pak, pošto mu se ne usuđuju pripisati nepravednost, niječū Njegovo upravljanje.«¹⁰⁹ I tri mišljenja imaju ti iskvarena srca: ili da nema Boga, kao što ludak kaže,¹¹⁰ ili da je nepravedan Bog koji ne donosi loše lošima, ili da Bog ne upravlja ljudskim stvarima. Ali na ludost njihovih misli ukazuju pored božanskih riječi i samo tkivo, ures i kretanje svijeta.

¹⁰⁵ Usp. Mudr 8, 1.

¹⁰⁶ Ps 139 (138), 7-8.

¹⁰⁷ Job 1, 21.

¹⁰⁸ Ps 32 (31), 11.

¹⁰⁹ Usp. Augustin, *Enarrationes in psalmos*, 31, 2.

¹¹⁰ Usp. Ps 14 (13), 1.

Politics, Patronage and Intellectual Culture
at the Hungarian Court in the First Years of Matthias Corvinus' Reign:
Nicholas of Modruš and *Peter's Barge*
(Study, Critical Edition and Translation)

Summary

The article presents a new critical edition accompanied by a facing Croatian translation of *Peter's Barge* (*Navicula Petri*), a theological treatise on the problem of physical evil composed by Nicholas bishop of Modruš (ca. 1425–1480), a Croatian Renaissance prelate who enjoyed close contacts with the court of the Hungarian king Matthias Corvinus (1458–1490) before embarking on a successful career at the papal Curia. The edition is based on the sole extant witness of the text, preserved as part of a fifteenth-century miscellany located in the Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU) under shelfmark II.b.3. The two earlier editions of the work (Veličan 1999; Hrkać 2006) are not only marred by errors in transcription, but have moreover failed to recognize two major scribal errors and have thus included not the end of *Peter's Barge* but the end of Leonardo Bruni's *Short Oration before Pope Martin V*, the work which follows in the manuscript. The critical edition presented here corrects the transcription errors of previous editions, includes for the first time the ending of the work which can be found two folios further in the manuscript, and establishes the original sequence of this final portion of the text.

As a work dedicated to the archbishop of Kalocsa Stephen Várdai (ca. 1425–1471), *Peter's Barge* offers new perspectives on the political, social, and intellectual dynamics at the court of Matthias Corvinus during the first years of his reign, which are reexamined in the introductory study. The study first presents an overview of Nicholas of Modruš's ecclesiastical and diplomatic career in the context of dynamic diplomatic activities between Buda, Rome and Venice that sought to counter the energetic Ottoman expansion in the Balkans. Owing to the influence of his earliest patron, Stephen Frankapan (†1481) lord of Modruš, the most powerful figure in Croatia at the time, king Matthias' supporter and an important figure in these preparations, Nicholas entered the circle of intellectuals and diplomats around Várdai and especially John Vitéz bishop of Oradea (ca. 1408–1472), the two chief advisors to the king. At the same time, he was appointed by pope Pius II (1458–1464) as a legate to the Kingdom of Bosnia, only to witness its fall to the Ottomans in the spring of 1463. Though Nicholas of Modruš and Stephen Frankapan featured prominently in king Matthias' autumn counteroffensive in Bosnia, during the following winter both fell out of grace with him. In order to shed more light on these events, the study proceeds by analyzing Nicholas' contacts with the circle of Hungarian prelates, diplomats, and other intellectuals, highlighting the political and diplomatic roles of these figures, and interpreting their meetings not as mere idyllic *otium* spent in pursuit of intellectual topics, but as meetings during which discussions on the most important political concerns of the kingdom took fore. Having established the social hierarchy of the group, the study continues by analyzing themes, genres, and sources behind *Peter's Barge* and Nicholas' other work from this period, *Dialogue on the Happiness of Mortals*, as evidence of his intellectual profile. It challenges an earlier interpretation according to which Nicholas of Modruš was, much like Janus Pannonius or Galeotto Marzio, two other prominent intellectuals connected to the circle at the time, a humanist. Instead, as is shown, the bishop's works present him as a scholastically educated prelate, a typical former student of Paul of Pergola's philosophical school. Yet, rather than a product of a detached intellectual, *Peter's Barge* has to be understood as part of a Renaissance intellectual tradition which interpreted physical evils of "Turkish" conquests as

God's retribution for the moral evils of the *res publica Christiana*, as it was supposed to be read against a backdrop of the dangerous political situation brought about by the fall of the Bosnian Kingdom. The study then analyzes Nicholas' sudden banishment from the Hungarian court in the winter of 1464, connecting it, as earlier studies, to Stephen Frankapan's removal from the position of the Croatian-Dalmatian ban. However, against earlier interpretations, it presents both the lord and bishop of Modruš not as passive victims of Matthias' centralization efforts, but as active players at the state level who were, much as other factions, involved in court intrigues in order to promote their own political interests. This inglorious end of Nicholas' Hungarian episode sheds light on his *On Consolation*, a treatise on sorrow and methods of consoling he composed upon his arrival to Italy, as an effort in self-medication that was supposed to remedy the bishop's *aegritudines animi* brought about by his exile from the royal palace in Buda to a provincial city of the Papal States. Finally, a *postscriptum* to this discussion of Nicholas' Hungarian career is devoted to the miscellaneous paper manuscript which preserves the sole surviving witness of *Peter's Barge*, and which offers evidence of continuing circulation of Nicholas' works at the court in the years following his banishment. It traces the manuscript's provenance story from the lower stratum of the court's intellectual milieu all the way to Dubrovnik, as yet another example of the vibrant cultural interaction between the city on the Adriatic and the Hungarian court.

Keywords: Renaissance, humanism, scholasticism, problem of evil, manuscript culture, Nicholas of Modruš, Matthias Corvinus, Stephen Frankapan, Stephen Várdai, John Vitéz